

"
STUDENTSKÁ VEDECKÁ
KONFERENCIA X.
ZBORNÍK PRÍSPEVKOV

Mikuláš Jančura

Maroš Melichárek (eds.)

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra histórie

Študentská vedecká konferencia X.
Zborník príspevkov

Mikuláš Jančura, Maroš Melichárek (eds.)

Košice 2022

Študentská vedecká konferencia X.

Zborník príspevkov

Zostavovatelia

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Mgr. Mária Fedorčáková, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 - Attribution CC BY NC ND
Creative Commons Attribution –NonCommercial - No-derivates 4.0 („Uveďte pôvod –
Nepoužívajte komerčne - Nespracováajte“)

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou a redakčnou úpravou.

Dostupné od: 31.05.2022

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

ISBN 978-80-574-0101-8 (e-publikácia)

Obsah

Úvod	5
[Katarína Jurčová] Ostrogótski králi na pomedzí staroveku a stredoveku.....	7
[Kristína Laškotyová] Motívy dvorskej lásky na príklade románu o Tristanovi a Izolde	21
[Estera Pracuová] Trest smrti v stredoveku a ranom novoveku (úvod do problematiky)	32
[Mária Rebičová] Kráľovský sobáš v neskorostredovekom Uhorsku (so zreteľom na habsbursko-jagelovské dohody v prvej štvrtine 16. storočia)	46
[Samuel Filip] Vojnová fotografia a jej priekopníci.....	60
[Helena Kuncová] Komparácia americkej a slovenskej medzivojnovnej motoristickej reklamy na príklade vybranej vzorky – projekt záverečnej práce.....	71
[Monika Tresová] Rudolf Fiby a jeho samizdatová činnosť.....	84
Zoznam autorov	101

Úvod

Študentská vedecká konferencia je v rámci akreditovaných študijných programov Katedry histórie Filozofickej fakulty UPJŠ definovaná ako povinne voliteľný predmet. Po prvý krát bola na pôde katedry usporiadaná v roku 2011. Primárnym cieľom, tohto už tradičného podujatia, je prezentácia čiastkových výstupov študentského autorského výskumu, naviazaného predovšetkým na vybrané faktické časti či teoretické východiská bakalárskych a magisterských záverečných prác. Z toho vyplýva aj široké tematické spektrum vnútorného obsahu jednotlivých konferencií. Okrem udelenia kreditov za absolvovanie disponuje konferencia vo vzťahu k študentom celým radom pridaných hodnôt, ktorých sprostredkovanie možno chápať ako jej sekundárne ciele.

Študenti, ktorí sú na rôznych stupňoch ich študijného rastu, tak majú pri príprave svojich príspevkov možnosť intenzívnejšie spolupracovať so svojimi školiteľmi, v rámci konferencie prezentovať svoje poznatky pred širším auditóriom a v neposlednom rade, majú možnosť dostať spätnú väzbu od odbornej komisie tvorenej pedagógmi z Katedry histórie. Nemenej dôležité je tiež nadobudnutie schopností prezentovať „veľký“ text v limitovanom časovom úseku, vysporiadať sa s konštruktívnou kritikou a adekvátne na ňu reagovať či schopnosť adekvátne a pružne reagovať na otázky a podnety v otvorenej diskusii. Ako organizátori podujatia a zároveň vysokoškolskí pedagógovia považujeme za dôležité tieto schopnosti a kompetencie u študentov rozvíjať. Zároveň máme za to, že toto nadobudnuté poznanie môžu študenti pozitívne využiť vo svojej budúcej praxi a to či už ako profesionálni historici, alebo ako učitelia dejepisu.

Od roku 2011 sa študentská vedecká konferencia teší relatívne čulému záujmu čo dokladuje každoročný priemerný počet 10 až 15 prednášajúcich. Svoje príspevky v rámci 10 ročnej tradície podujatia predniesli aj študenti, ktorí v súčasnosti pôsobia ako úspešní doktorandi, vysokoškolskí tvoriví zamestnanci, výskumníci a učitelia dejepisu. Spomenúť možno napr. mená ako Dominika Kleinová (KKD UP), Vavrínek Žeňuch (IH FF PU), Katarína Lukáčová (KH FF UPJŠ), Peter Pavonič, Zuzana Janíková (KH FF UPJŠ), Oliver Zajac (HÚ SAV), Michal Mako (FF MUNI) či Miroslava Gallová a Patrícia Fogelová (SvÚ CSPV SAV v Košiciach).

Na tomto základe sme ako organizátori považovali za prínosné, aby sme „okruhly“ ročník študentskej vedeckej konferencie kvalitatívne posunuli vyššie a dali možnosť študentom svoje príspevky publikovať. V rámci predkladaného zborníka je publikovaných 7 textov, z toho 4 z bakalárskeho a 3 z magisterského stupňa štúdia. Príspevky postihujú širšie spektrum, prevažne kultúrno-historických tém v časovom horizonte od raného stredoveku až po druhú polovicu 20. storočia, čo dokladá zároveň aj širokú paletu spracovávaných tém záverečných prác na katedre. V rámci bloku venovanému starším dejinám sú obsiahnuté príspevky od Kataríny Jurčovej, ktorá priblížila problematiku Ostrogótskych kráľov, Bc. Kristíny Laškotyovej s príklonom ku kultúrnohistorickej rovine románu Tristan a Izolda, Estery Pracuovej, ktorá sa venovala sonde do problematiky hrdelných trestov v stredoveku a rannom novoveku a Bc. Márie Rebičovej, ktorá priblížila problematiku kráľovských sobášov v Uhorsku počas neskorého stredoveku. Blok novších dejín zastupujú príspevky Bc. Samuela Filipa venované fenoménu vojnovej fotografie, Bc. Heleny Kuncovej, ktorá priblížila aplikáciu moderných marketingových postupov v automobilovej reklame medzivojnového obdobia a Bc. Moniky Tresovej, ktorá priblížila osobnosť Rudolfa Fibyho a jeho pôsobenie v kontexte samizdatovej činnosti v 80. rokoch 20. storočia.

Ako organizátori podujatia máme ambíciu, aby sa z publikovania zborníka stala rovnaká tradícia, ako sa stala zo samotnej študentskej vedeckej konferencie, pretože to považujeme vo vzťahu k práci s našimi študentmi za zmysluplné.

V neposlednom rade je potrebné vysloviť poďakovanie nášmu kolegovi a priateľovi Mgr. Henrichovi Hrehorovi, PhD., ktorý bol od roku 2011 dlhodobo hlavným organizátorom a „duchovným otcom“ celého podujatia. Vďaka patrí aj vedúcemu katedry za každoročnú podporu a kolegom, ktorí sa ujali recenzovania príspevkov v rámci predkladaného zborníka.

Mikuláš Jančura
Maroš Melichárek

Ostrogótski králi na pomedzí staroveku a stredoveku

Katarína Jurčová

Abstrakt

V centre pozornosti príspevku je otázka ostrogótskych kráľov v období na prelome staroveku a stredoveku, kedy dochádzalo k transformácii germánskych kmeňov na nástupnícke kráľovstvá Západorímskej ríše. Cieľom príspevku je priblížiť problémy sprevádzajúce vznik *Regnum Italiae* a úlohu, ktorú pri jeho vzniku zohrala dynastia ostrogótskych Amalovcov a predovšetkým kráľ Theodorich Veľký. Autorka v ňom venuje pozornosť najskôr tomu, čo pre Germánov znamenal kmeň, a následne priblíži pozíciu kráľov, a to jednak medzi Germánmi všeobecne a jednak v prostredí kmeňa Ostrogótov, pričom sa zameriava na otázku, aký význam mal kráľ pre germánske kmene, aké boli podmienky toho, aby sa človek mohol stať germánskym kráľom, či a do akej miery bola táto pozícia dedičná, aký bol jeho vzťah k ostatným členom kmeňa, a takisto i na to, akú moc a vplyv mali ostatní členovia kmeňa naňho. V druhej časti práce následne priblíži otázku kráľovskej moci a problémov s ňou spojených v rámci kráľovstva, ktoré založil ostrogótsky kráľ Theodorich Veľký v Itálii, teda v rámci *Regnum Italiae*. V závere autorka za pomoci *Variae epistolae*, pochádzajúcich od významného člena Theodorichovho kráľovského dvora a filozofa Cassiodora a napísaných v mene Theodoricha a jeho nástupcov, v krátkosti priblíži spôsob, akým sa Theodorich prezentoval ako kráľ voči obyvateľom svojho kráľovstva v závislosti od ich rímskeho resp. gótskeho pôvodu. Príspevok poskytne náhľad do obdobia, ktorému je v rámci slovenského prostredia venovaná pomerne malá pozornosť, a poukáže na to, že napriek tomu, že toto obdobie sa občas používa primárne ako predel medzi starovekom a stredovekom, germánske nástupnícke kráľovstvá, a kráľovstvo Ostrogótov obzvlášť, vo veľkej miere umožnili zachovanie kontinuity na územiach bývalej Západorímskej ríše, a zároveň vytvorili nové zriadenie, ktoré v sebe spájalo rímske aj germánske prvky a napriek tomu, že niektoré z nich, vrátane *Regnum Italiae* sa neudržali, predstavujú výrazný medzník medzi starovekou a stredovekou Európou, ktorého význam je pre ďalší vývoj stredovekých európskych štátov nespochybniteľný.

Kľúčové slová: Kmeň. Kráľ. *Regnum Italiae*. Rod Amalovcov. Theodorich Veľký.

Úvod

V roku 493 vzniklo na troskách bývalej Západorímskej ríše kráľovstvo, ktoré síce trvalo iba šesťdesiat rokov (do roku 553), ale ktoré napriek svojej pomerne krátkej existencii výrazne zasiahlo do vývoja ranostredovekej Európy. Toto kráľovstvo založil ostrogótsky kráľ Theodorich a počas svojej vlády (do roku 526) získal rešpekt a uznanie celého vtedajšieho sveta a podarilo sa mu dočasne získať pod svoju kontrolu územia takmer celej niekdajšej Západorímskej ríše. V tejto práci sa autorka pozrie bližšie na otázku ostrogótskeho kráľovstva a problémov, ktoré sa s týmto pojmom spájajú.

Historiografia

Celkom pochopiteľne, Germáni zastávajú významnú rolu vo výskume nemeckých historikov. Tu je však nutné zmieniť, že minimálne istá časť výskumu je poznamenaná nacistickým Nemeckom a preto sa na diela zo staršieho obdobia treba pozerať s istým nadhľadom. Je možné vypomôcť si komentárom Stefana Zimmera v ním editovanej knihe venovanej Keltom (*Keltové: Mýtus a realita*), kde sa vyjadril, že nemeckí historici dokážu (na rozdiel od napr. škótskeho a írskeho výskumu) objektívne skúmať Keltov preto, že politické konotácie si vyčerpali na Germánov.¹ Vo všeobecnosti sa však dá jednoznačne konštatovať, že nemecký výskum Germánov patrí v súčasnosti (celkom pochopiteľne) k špičke výskumu Germánov vôbec. Otázka germánskych štúdií je ale pomerne rozšírená aj v anglicky hovoriacich krajinách.

Otázka germánskeho kmeňa a spoločnosti Germánska spoločnosť

Germánov môžeme jednoznačne považovať za etnikum. To znamená, že ich vieme jasne diferencovať od iných etník; mali vlastnú kultúru, vlastné náboženstvo, vlastný jazyk (resp. sériu nárečí so spoločnými znakmi), a vlastné územie, rovnako po sebe zanechali vlastnú keramikú a iné materiálne pamiatky a vlastné pohrebné ríty. Na základe všetkých týchto špecifik teda vieme jasne odlíšiť Germánov od Galov, Trákov, Dákov či Skýtov, a vieme príslušníkov germánskeho etnika označiť za Germánov. Na strane druhej je však nutné poznamenať, že Germáni samotní sa na otázku príslušnosti dívali inak.

Základnou jednotkou spoločnosti bola pre Germánov rodina. Rodiny spolu následne vytvárali rod a rody kmeň, čo predstavovalo najvyšší stupeň spoločenskej jednotky.² To znamená, že človek, ktorý by spĺňal etnické predpoklady, na základe ktorých by bol nami označený za Germána, by sám seba označil napríklad za Franka, Alamana, alebo Angla. On sám by vyššie, súhrnné, označenie nepoužil.³

Najvýznamnejším termínom v tomto bode je pre nás teda kmeň. Tomu, čo *kmeň* označuje a znamená sa budeme venovať v nasledujúcej časti. Pri tom si môžeme pomôcť vysvetleniami historikov, ako sú Reinhard Wenskus, či Hermann Ament.

Pokiaľ ide o termín *kmeň* samotný, je dobré pozrieť sa naňho nielen z historického, ale aj z psychologického hľadiska. Psychológ Robert J. Gregory vo svojom článku *Tribes and Tribal: Origin, Use, and Future of the Concept* hovorí, že „termín 'kmeň' vznikol približne v čase

¹ ZIMMER, Stefan (ed.). *Keltové: Mýtus a realita*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, GmbH, 2004, s. 9.

² MÚČSKA, Vincent a kol. *Dejiny európskeho stredoveku I*. Prešov: Vyd. Michala Vaška, 2006, s. 49.

³ MÚČSKA, V. a kol. 2006, s. 28.

gréckych mestských štátov, a začiatku formovania Rímskej ríše. Latinský termín 'tribus' sa odvtedy transformoval, a znamená, podľa definície z Oxford English Dictionary: 'skupina ľudí, ktorá spoločne formuje komunitu a odvoláva sa na pôvod od spoločného predka'.⁴ Gregory ďalej uvádza, že ide o skupinu ľudí, ktorí „zdieľajú rovnaký pôvod, jazyk, kultúru a meno“.⁵

Ako hovorí Reinhard Wenskus, základom kmeňa nebola etnicita ale uvedomovanie si spoločného pôvodu, a predka.⁶ Ako zaujímavosť je možné napríklad uviesť aj to, že, ako uvádza Wenskus, spoločné vedomie sa budovalo aj s pomocou názvu kmeňa: „... a aj germánske kmene, skôr než budovať spoločné vedomie na celú jazykovú skupinu, alebo ho rozširovať na väčšiu časť, radšej pristúpili k pomenovaniu svojej vlastnej kmeňovej jednotky.“⁷ Wenskus v tomto kontexte hovorí o zahrnutí konkrétneho lingvistického termínu označujúceho „človeka“ do názvu kmeňa, a o snahe jednotlivých kmeňov inkorporovať tento termín do názvu svojho kmeňa. Tiež uvádza, že názvy kmeňov ako sú Góti, či Herulovia znamenajú „iba“ ľudia.⁸

Podobne ako Wenskus, aj Hermann Ament zdôrazňuje, že hoci spoločné náboženstvo a jazyk síce boli pre kmeň samozrejmé, ale základom spoločného vedomia bola predstava spoločného predka. Ament tvrdí, že kmeň bol lingvisticky, právne a politicky homogénny, ale to, na čom záležalo najviac (a čo jednotlivé kmene od seba oddeľovalo), bola myšlienka spoločnej identity, založená na zdieľanom predkovi. Keďže tento spoločný predok bol predkom všetkých členov kmeňa, išlo zároveň o stmelujúci prvok, ktorý dodával členom kmeňa pocit kolektívnej identity. Skutočnosť, že tento predok bol spravidla obdarený mystickými schopnosťami, resp. mal niekedy i božský pôvod ďalej podnecovala a zdôrazňovala pocit kolektívnej identity. Napriek tomu, že magické schopnosti predka boli bezpochyby nereálne, mala táto predstava vplyv na realitu, keďže umožňovala kmeňovú súdržnosť a tým ovplyvňovala aj jeho historický vývoj. Zároveň je však nutné zmieniť, ako pripomína Ament, že kmeň nebol stabilným spoločenstvom, práve naopak. Istá časť kmeňa sa niekedy odtrhla a sformovala nový kmeň (takýmto spôsobom sa zrejme odštiepili Kvádi od Markomanov), inokedy naopak malá skupina, v prípade, že mala silnú identitu, dokázala túto identitu rozšíriť na celý kmeň (ako sa to stalo v prípade Bavorov). V niektorých prípadoch dochádzalo k rozštiepeniu kmeňa (napríklad v prípade Gótov na Ostrogótov a Vizigótov), v ďalších naopak k asimilácii (napríklad v prípade Jutungov, ktorí splynuli s Alamanmi). Je teda zrejmé, že hoci kmeň bol pevným zväzkom, nebol nemenným.⁹

Ako v každej spoločenskej jednotke, aj v rámci kmeňa je možné pozorovať spoločenskú stratifikáciu a hierarchiu, pričom v rámci germánskej spoločnosti nachádzame všetky stupne hierarchie, od otrokov, cez slobodné obyvateľstvo a kráľovskú družinu až po kráľa.

⁴ GREGORY, Robert J. *Tribes and Tribal: Origin, Use and Future of the Concept*. In: *Studies of Tribes and Tribals*. 2003, s. 1. Preklad: autorka *The term, "tribe" originated around the time of the Greek city-states and the early formation of the Roman Empire. The Latin term, "tribus" has since been transformed to mean, "A group of persons forming a community and claiming descent from a common ancestor" (Oxford English Dictionary, IX, 1933, p. 339, as cited in Fried, 1975, p. 7).*

⁵ GREGORY, R. J. In: *Studies of Tribes and Tribals*. 2003, s. 1. Preklad: autorka *...sharing a common ancestry, language, culture, and name...*

⁶ MÚČSKA, V. a kol. 2006, s. 49.

⁷ WENSKUS, Reinhard. *Stammesbildung und Verfassung: Das Werden der Frühmittelalterlichen Gentes*. Köln & Graz: Böhlau Verlag, 1961, s. 245. Preklad: autorka *...und auch germanische Stämme haben wohl, ehe das Gemeinschaftsbewußtsein sich auf die ganze Sprachgruppe oder große Teile derselben auszuweiten begann, ihre eigene Stammesgemeinschaft auf diese Weise benannt*

⁸ WENSKUS, Reinhard. 1961, s. 245.

⁹ AMENT, Hermann. *Germanen: Unterwegs zu höherer Zivilisation*. [online]. [cit.25.11.2021]. Dostupné na internete: <http://www.novaesium.de/artikel/germanen4.htm>.

Významnú pozíciu v kmeni tvorili slobodní muži kmeňa. Z časti z nich sa formovala kráľovská družina, avšak všetci slobodní muži sa mohli zúčastňovať ľudového zhromaždenia (*thing*). Toto zhromaždenie malo právomoc napr. vynášať rozsudky, či rokovať o vojenských ťaženiach.

Pokiaľ ide o kráľovskú družinu, jej právomoci a postavenie sa postupne menili; v prvej fáze germánskych kmeňov sa jednalo o bojovníkov, ktorí výmenou za korisť sľúbili kráľovi vernosť. Hoci pôvodne išlo iba o dočasný prísľub, postupne sa z nich sformovala skupina kráľových najvernejších, teda kmeňová elita. Keďže nešlo o uzavretú skupinu, umožňovalo to mladým mužom v kmeni zlepšenie svojej spoločenskej pozície (za zmienku však stojí, že príslušnosť ku kmeňu nebola podmienkou vstupu do družiny). Pozícia kráľovskej družiny sa v čase nástupníckych kráľovstiev ďalej špecifikovala; vo Vizigótskom kráľovstve môžeme hovoriť o bojovníkoch fungujúcich mimo štandardnej armády, vo Franskej ríši zase o základoch šľachty, ktorá za svoju službu získala majetky. Antrustionát, ako sa táto inštitúcia nazýva, sa neskôr stal jedným zo základných princípov fungovania Franskej ríše.¹⁰

Ako je zrejmé, na čele kmeňa stál kráľ. V časoch existencie Rímskej ríše (teda v časoch pred vznikom germánskych kráľovstiev v tradičnej podobe) bol pôvod kráľov odvodzovaný od mýtických bytostí, prípadne od konkrétneho hrdinského mýtického predka. Ako príklad môžeme uviesť Chlodovika, ktorého rod odvodzoval svoj pôvod od morskej príšery v podobe býka. Vzhľadom na to, že Germáni verili, že práve kráľ nesie zodpovednosť za blaho a bezpečie kmeňa, verili, že kráľ má prepojenie s bohmi, a teda je jeho povinnosťou udržiavať ich priaznivo naklonených kmeňu. V prípade, že kráľ v tejto svojej úlohe zlyhával, či už preto, že kmeň bol neúspešný po vojenskej stránke, alebo preto, že ho postihovali živelné pohromy či iné katastrofy, niesol za to zodpovednosť, a hrozilo mu, že bude vyhnaný, prípadne i zabitý. Zároveň je nutné poznamenať, že už v tomto období bola pozícia kráľa dedičná. Rovnako sa dá hovoriť o dynastiách, napr. ostrogótskych Amalovcov, či franských Merovejovcov, avšak príslušnosť k starému rodu nebola podmienkou získania pozície kráľa. Obzvlášť v období tzv. sťahovania národov sa do popredia dostáva najmä funkcia kráľa ako vojenského vodcu. Hoci si udržal aj ostatné funkcie, ktoré sú typické pre sakrálnych kráľov, napríklad z oblasti súdnictva, jeho pozícia v oblasti vojenstva sa stala primárnou a schopnosť získavania nových území začala byť podmienkou pre úspech kráľa u jeho ľudu.¹¹

Kráľ

Pozícia kráľa sa v rámci starovekej a ranostredovekej Európy formovala a menila. Do popredia sa dostávajú najmä formy kráľovskej moci v Grécku, Ríme a Macedónii. Cez kontakt s Perzskou ríšou sa do Európy zároveň dostala aj predstava kráľa ako zosobnenia božskej moci bežná v starovekej Ázii. A napokon môžeme zmieniť postavenie kráľa v kmeňových spoločenstvách mimo Ríma – či už hovoríme o Trákoch, Skýtoch, alebo Germánoch.

V rámci staroveku (resp. antiky) v Európe môžeme hovoriť najmä o troch významných krajinách, pričom všetky mali v určitej časti svojej existencie na čele kráľa. Týmito sú grécke mestské štáty, ktoré si osvojili koncepty vlády typické pre Atény alebo pre Spartu, macedónske kráľovstvo Filipa Macedónskeho a najmä Alexandra Veľkého, a napokon Rímska ríša.

Kráľovská moc v týchto krajinách sa od seba celkom pochopiteľne odlišovala, môžeme však nájsť viaceré spoločné črty. Je typické, že kráľovská moc bola silne prepojená s mýtickými predkami; v prípade Ríma môžeme hovoriť o Aeneovi, synovi Venuše a o Romulovi a Removi,

¹⁰ MÚCSKA, V. a kol. 2006, s. 51-52.

¹¹ MÚCSKA, V. a kol. 2006, s. 50.

jeho mýtických zakladateľoch, v prípade Sparty o Lykurgovi, ktorý dal mestu podľa legendy zákony. V prípade Atén dokonca nie je existencia kráľov plne potvrdená a do veľkej miery sa o nich dá hovoriť ako o mýtických bytostiach. A dokonca aj v prípade macedónskeho kráľa Alexandra, o ktorom vieme s istotou, že existoval, sa nedá mýtickosť úplne odstrániť – napokon, on aj jeho matka tvrdili, že bol synom boha Dia. Táto viera dodávala kráľom vo všetkých uvedených kráľovstvách legitimitu, avšak nikdy nedosiahla úroveň ázijských krajín, a moc kráľa zostala obmedzená súhlasom jeho ľudu – v Aténach sa kráľovstvo plynule preformovalo do demokracie, v Ríme sa vyhnanie kráľov stalo jedným z najvýznamnejších dátumov, a bol to práve postoj posledného rímskeho kráľa Tarquinia Superba, čo viedlo k vyhnaniu kráľov v roku 510 pred Kr. a zavedeniu demokracie, ktorá sa udržala až do roku 27 pred Kr. Rovnako Alexander Veľký spoznal hranice kráľovskej moci, keď sa pokúsil aplikovať perzské prvky uctievania kráľov (ako napr. proskynesis) a takisto bol prinútený vzdať sa sna o dosiahnutí Indického oceánu, keď jeho vojaci odmietli pokračovať v expedícii. Napriek tomu, že sa podobná formulácia núka, pozícia gótskych kráľov sa nedá klásť do protikladu k iným starovekým kráľovstvám, a „barbari“ a „civilizované národy“¹² od seba vôbec nie sú tak vzdialené, ako by sa mohlo zdať. Podobne ako v antických štátoch, aj medzi Gótmami bola pozícia kráľa silne závislá od mýtického pôvodu, a podobnosti môžeme nájsť aj v prípade vplyvu ľudu na zachovanie kráľovskej moci jednotlivca.

Králi Góto

Ako už bolo zmienené, germánsky kráľ predstavoval spojenie s bohmi, a jeho úlohou bolo zabezpečenie blahobytu kmeňa; v prípade, že túto svoju úlohu nedokázal splniť, a bohovia mu nedopriali svoju priazeň (a teda kmeň postihlo nešťastie, či už v podobe hladomoru, alebo vojenskej porážky), mohol byť vyhnaný alebo i zabitý, aby sa kmeň opäť dostal s bohmi do dobrého vzťahu.¹³ Na strane druhej však germánski králi odvodzovali svoj pôvod od mýtických postáv. V prípade Amalovcov, rodu do ktorého patrili aj Theodorich Veľký, to dokonca robili tak dobre, že je mimoriadne problematické oddeliť od seba fikciu a realitu.

Thomas Noble v jeho knihe *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms* označuje Amalovskú dynastiu ako „*rasu bohov a hrdinov*“.¹⁴ Hoci Noble v tomto kontexte hovorí o ich schopnosti pretrvať viacero generácií a vytvoriť skutočnú *dynastiu* v mimoriadne dynamicky sa meniacom svete, do veľkej miery má pravdu. Ako hovorí neskôr, Amalovcom sa v 6. storočí, iba krátko pred svojím pádom podarilo získať kontrolu nad celou gótskou históriou a prepojiť ju s ich vlastnou existenciou, takže *predamalovské* obdobie gótskych dejín akoby ani neexistovalo.¹⁵ Nobleovými slovami, „*dejiny hovoria o pôvode a páde kráľov a kráľovstiev. Ich príbeh je štruktúrovaný od antických čias do súčasnosti a riadi sa generáciami a nástupom kráľov na trón, a na dosiahnutie tejto štruktúry využíva „pieseň predkov“, teda kmeňovú pamäť.*“¹⁶ Noble zároveň podotýka, že Amalovci dokázali spojiť samých seba s touto kmeňovou pamäťou

¹² Podobné delenie je pochopiteľne veľmi zjednodušené, a napr. Macedónia spadala pre Grékov takisto do zoznamu barbarských krajín.

¹³ MÚČSKA, V. a kol. 2006, s. 50.

¹⁴ NOBLE, Thomas F.X. (ed.). *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms*. London, New York: Routledge, 2006, s. 41. Preklad: autorka „*race of gods and heroes*“

¹⁵ NOBLE, T. (ed.). 2006, s. 41, 45.

¹⁶ NOBLE, T. (ed.). 2006, s. 45. Preklad: autorka *This history tells of the “origin and fall” of kings and kingdoms. It structures its account “from ancient times to the present day following the generations and successions of kings” and for this draws on the “songs of the ancestors,” the tribal memory.*“

a „ktokoľvek sa chcel stať kráľom Gótot po roku 540, chýbali mu symboly moci, a to nie len hmotné, ale aj 'veľkoleposť rodu'.“¹⁷ Význam Amalovcov vo vedomí súčasníkov i ďalších generácií dosiahol dokonca úroveň, kde sa v oblasti mýtov prestalo hovoriť o Gótoch a namiesto nich sa začal používať termín *Amalungi* označujúcich potomkov Amalovcov.¹⁸

Noble rovnako zdôrazňuje, že pôvod gótskych kráľov nemusel byť nevyhnutne pravdivý, a v príbehu Amalovcov bol ich význam dôležitejší, než to či išlo o fakty: „[Preto] nemá zmysel žiadať presnú chronológiu a topografiu na mieste kultu a prvotného skutku. [...] *Getica* používa etnické tradície na vytvorenie ságy a genealógie Amalovcov. To má za následok, že nezáleží na tom, či Ostrogotha a Ermanarich boli skutočne Amalovci ani či tento rod vznikol skutočne v piatom storočí. Kmeňové ságy nie sú chronologicky ani historicky spoľahlivé záznamy. Kým boli spísané, boli tvorené stále sa meniacim ústnym podaním. Keď k tomu došlo – ak k tomu došlo – stali sa literatúrou, ktorá sa riadila antickým žánrom *origo gentis*¹⁹ so všetkými jeho tradíciami, *topoi*, a *zaujatosťou*.“²⁰ Prvým členom rodu, o ktorom Noble hovorí je Amal, od ktorého svoj pôvod odvodzuje celý rod, na strane druhej však legendy odvodzujú jeho pôvod až k synovi Herakla Telefovi.²¹

Ako už bolo zmienené, germánski králi zastávali viacero funkcií, čo však nijako neznižovalo význam, ktorý mali slobodní muži v kmeni, či význam *thing*. Germánsky kráľ zastával vo svojom kmeni rolu sudcu, predstavoval spojenie s bohmi, ale postupom času sa do popredia dostávala predovšetkým jeho pozícia vojenského vodcu.

Ako hovorí Guy Halsall v knihe *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 – 900*, „na vrchole spoločnosti bola ranostredoveká pozícia kráľa prepojená s vojenstvom. Tradične sa to považuje za dedičstvo zo starovekých germánskych tradícií importovaných do zvyšku Európy keď Germáni prevzali politickú kontrolu nad bývalými rímskymi provinciami.“²² Zároveň je však nutné poznamenať, že význam kráľa ako vojvodu nijako neznižoval význam mužov v jeho armáde.

¹⁷ NOBLE, T. (ed.). 2006, s. 46. Preklad: autorka *Whoever wanted to become king of the Goths after 540 lacked the symbols of power, both the concrete symbols as well as the "splendor of the clan."*

¹⁸ NOBLE, T. (ed.). 2006, s. 48.

¹⁹ Príbehy o pôvode jednotlivých gens.

²⁰ NOBLE, T. (ed.). 2006, s. 61. Preklad: autorka *It does not make much sense, therefore, to ask for an exact chronology and topography for a change of cult and a primordial deed. Just as Icelandic learned men in the twelfth century 'were inspired by such a desire to shed light on the past by using many types of traditional material (to create the Ynglingatal)', the Getica used ethnic traditions as a quarry to compose the Amal saga and genealogy. Consequently, it does not matter whether or not Ostrogotha and Ermanaric were 'really' Amals or whether it was only in the fifth century that this royal clan came into being. The tribal sagas are not chronologically and historically reliable records. They had been subject to the ever-changing oral tradition until they, or rather fragments of them, came to be written down. When this happened, if at all, tribal sagas became literature following the antique genre origo gentis with all its traditions, topoi [literary commonplaces], and biases.*

²¹ NOBLE, T. (ed.). 2006, s. 63.

²² HALSALL, Guy. *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 – 900*. London, New York: Routledge, 2003, s. 25. Preklad: autorka *At the very top of society, early medieval kingship was closely bound up with warfare. Traditionally this was seen as an inheritance from ancient Germanic traditions imported into the rest of Europe as Germanic barbarians took over political control of the former Roman provinces.*

Kráľovstvo Theodoricha Veľkého

Terminologické problémy

V prípade kráľovskej moci v germánskych kráľovstvách všeobecne, a v Theodorichovom kráľovstve konkrétne môžeme hovoriť o viacerých problematických oblastiach.

Prvou z nich je označenie germánskych kmeňov za monarchiu. Podľa definície, monarchia je forma štátneho zriadenia, v ktorej monarcha je hlavou štátu buď do svojej smrti alebo do svojej abdikácie. Ako bolo a bude zmienené, táto definícia na germánskych kráľov sedí. Zároveň je však nemožné posudzovať germánske nástupnícke kráľovstvá v stredovekom ani rímskom kontexte. To znamená, že na jednej strane sa tieto kráľovstvá nedajú porovnať s kráľovstvami vrcholného stredoveku (napokon, stačí sa pozrieť už len na Franskú ríšu Chlodovika a na Franskú ríšu Karola Veľkého), avšak nezodpovedajú ani systému rímskeho kráľovstva, či cisárstva. Jasnými príkladmi tejto odlišnosti je skutočnosť, že jednotlivé germánske kmene nemali pomerne dlhý čas jasne vyčlenené územia a hranice (a tieto boli pomerne benevolentné aj po tom, ako sa jednotlivé kráľovstvá sformovali), ale aj fakt, že Germáni boli nomádmi, nebudovali mestá (hoci sa usadili v rímskych) a preferovali agrárny štýl života.

Rovnako je potrebné poznamenať, že germánski králi boli kráľmi ľudí, nie kráľovstva. To znamená, že napr. Theodorich bol už okolo roku 471 po prvý raz zvolený za *kráľa Ostrogótov*²³ (ľudí) a to aj napriek tomu, že Ostrogótske kráľovstvo v Itálii vzniklo až v roku 493.

Ďalšou otázkou, na ktorú sa musíme pozrieť je otázka terminológie, a to najmä preto, že titul kráľ nie je v žiadnom prípade taký jednoznačný ako sa na prvý pohľad zdá, teda aspoň nie v prípade Germánov.

Už v prípade latinského termínu pre kráľa – *rex* (titul si germánski vládcovia osvojili po tom, ako sa usadili na územiach bývalej Západorímskej ríše a vytvorili tu svoje kráľovstvá) dochádza k problémom v interpretácii. Napríklad historik Herwig Wolfram zdôrazňuje, že existuje viacero spôsobov, ako môžeme interpretovať termín *rex*: „*V prvom rade môžeme mať na mysli význam diktátor, či tyran. V druhom prípade môže ísť o absolútne neutrálny termín vládca, prípadne monarcha. A napokon v treťom prípade môže ísť o ideálneho panovníka z oblasti grécko-helénskej filozofie štátu, teda o označenie „basileos“ alebo „rex philosophus“.*“²⁴

To otvára otázku, ktorý z týchto významov *rex* sa dá aplikovať na germánskych kráľov.

Ďalšou lingvistickou otázkou je titul pre kráľa, ktorí používali Germáni (resp. minimálne Góti) už pred vytvorením kráľovstiev. Gótsky titul, ktorý sa štandardne prekladá do ostatných jazykov ako „kráľ“ je *reiks*, hoci bežnejšia je latinizovaná verzia *rix*.

*Peter Heather venuje otázke správnosti tejto terminológie pomerne rozsiahly priestor, napriek všetkým výhradám sa ale so svojimi kolegami zhoduje na tom, že reiks by, napriek prekladu kráľ nemal byť považovaný za titul znamenajúci kráľ po všetkých stránkach v „rímskom“ význame slova a prikláňajú sa skôr k prekladu náčelník než kráľ. Ďalším termínom, ktorý Heather a jeho kolegovia používajú je *thiudans*, ktorý oni interpretujú ako vládca (podľa*

²³ HEATHER, Peter. *Gens and Regnum among the Ostrogoths* In: GOETZ, Hans-Werner – JARNUT, Jörg – POHL, Walter (ed.). *Regna et Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden: Brill, 2003, s. 85.

²⁴ WOLFRAM, Herwig. *Intitulatio I.: Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des 8. Jahrhunderts*. Graz & Köln & Wien: Hermann Böhlau Nachf., 1967, s. 33. Preklad: autorka *Einmal abwertend in der Bedeutung von Gewaltherrscher, Tyrann. Zum zweiten völlig indifferent als Bezeichnung „Herrscher, Monarch“. Und drittens findet man die Bestimmung des „rex“ als den Idealherrscher der griechisch-hellenistischen „Staatsphilosophie“, als βασιλεύς und „rex philosophus“.*

Wulfilovej Biblie), ale zároveň vedú ďalšiu diskusiu o tom, že by mal byť vnímaný na úrovni resp. porovnateľný s úrovňou basilea, teda (v ich ponímaní) cisára. Pokiaľ ide o samotnú funkciu náčelníka, resp. vedúcej osobnosti kmeňa, podľa Heatherovej knihy sa dá hovoriť o tom, že mal v podstate funkciu iudex, teda sudcu. Zároveň však dodávajú, že držiteľ tejto funkcie mohol mať a mal aj vyššie ambície.²⁵ Pokiaľ ide o termín rix, okrem samotného titulu sa často vyskytoval aj ako časť gótskych mien (napr. Theodorich, Alarich, či Eurich.)

Ďalšou otázkou, ktorú je nutné si položiť je už vyššie načrtnutá otázka toho, koho kráľom vlastne Theodorich bol. Ako hovorí Peter Heather v článku *Gens and Regnum among the Ostrogoths*, „jedným z najfascinujúcejších aspektov Theodorichovej kariéry bolo, koľkokrát sa stal kráľom. Po prvý raz bol vyhláseným za kráľa okolo roku 471 po návrate z Konštantínopolu, kde strávil desať rokov ako rukojemník, znovu po smrti svojho otca Thiudimera v roku 475 alebo 476, a tretíkrát, keď jeho armáda porazila tú Odoakerovu a získala kontrolu nad Itáliou. Pozícia kráľa pozostávala pre Ostrogótov z viacerých vrstiev, a zahŕňala moc nie len nad štátnymi inštitúciami, ale aj (a to už skôr) nad vojenskými silami, ktoré kráľovstvo vytvorili. Používanie slova „regnum“ v singulári vo vzťahu k Ostrogótom je teda v určitom zmysle zavádzajúce. Theodorich bol kráľom svojej armády, a kráľom Italského kráľovstva jednotlivo – to, že po roku 489 sa oba nachádzali v rovnakom geografickom priestore by nás nemalo viesť k tomu, aby sme ich významovo spájali.“²⁶ Toto je skutočnosť, ktorú treba mať na pamäti pri otázke kto bol ostrogótskym kráľom, a čo to vlastne znamenalo byť ostrogótskym kráľom. Ako Heather zmieňuje ďalej, je otázne do akej miery hrala táto „deľba“ kráľa úlohu v závere Theodorichovej vlády a počas vlády jeho nástupcov, avšak bez ohľadu na to, či vydržala, do veľkej miery ovplyvnila vznik a začiatok formovania jeho kráľovstva.²⁷

Je takisto nevyhnutné uvedomiť si, že pozícia Theodoricha bola extrémne špecifická. Do Itálie totiž nevstupoval ako dobyvateľ, aspoň teda nie v pravom zmysle slova.

Vstupoval do nej, vo veľkej miere, ako osloboditeľ, s poslaním od jediného cisára, ktorý v tom čase zastával úrad. Otázka, do akej miery sa predstavy Theodoricha a Zenóna zhodovali, je bez pochyby na mieste a udalosti v rokoch nasledujúcich po Theodorichovej smrti naznačujú, že Východorímska ríša mala na Theodorichov vstup do Itálie úplne iný pohľad ako Theodorich a Ostrogóti. Faktom však zostáva, že keď Theodorich vstúpil na územie Itálie, urobil tak ako legitímny vyslanec východorímskeho cisára.

Za pozornosť rovnako stojí aj samotné využívanie titulu rex, teda kráľ. Ako je známe, Rimania titul kráľ nepoužívali už od čias, kedy bol ich posledný kráľ, Tarquinius Superbus, z Ríma vyhnaný, podľa legendy v roku 510 pred Kr. Antipatia voči tomuto titulu bola dostatočne silná na to, aby Marcus Octavius v roku 27 pred Kr. radšej zvolil titul cisára, než by sa mal pokúsiť

²⁵ HEATHER, P. *The Visigoths...* [online]. [cit.25.11.2021]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=4MADmH2eaGIC&pg=PA358&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. s. 358 – 359.

²⁶ HEATHER, P. In: GOETZ, H. – JARNUT, J. – POHL, W. (ed.). 2003, s. 85. Preklad autorka *One of the most striking aspects of the career of Theoderic the Amal is the number of times he was actually made king. He was declared king first of all in c. 471, after his return from Constantinople, where he had spent ten years as a hostage, king again upon the death of his father Thiudimer in c. 475/6, and king still a third time after his army conquered the forces of Odoacar to take control of Italy.1 Kingship among the Ostrogoths was thus multi-dimensional, involving the exercise of control not only over the governmental institutions by which the Italian successor state was run, but also, and from an earlier date, over the military force by whose arms that kingdom was created. The use of regnum—in the singular—in relationship to the Ostrogoths is in a sense misleading. Theoderic was king separately of his army, and of the Italian kingdom: the fact that both occupied the same geographical space after 489 should not lead us to confuse them conceptually.*

²⁷ HEATHER, P. In: GOETZ, H. – JARNUT, J. – POHL, W. (ed.). 2003, s. 85.

nechať sa označovať za kráľa, a tento zvyk vydržal počas celého obdobia cisárstva, až do pádu Západorímskej ríše.

Keďže Theodorich vyrástol na rímskom dvore, pravdepodobne to vedel, a bol si vedomý potenciálneho problému, ktorý mohlo označenie „kráľ“ znamenať. Na strane druhej však, ako už bolo zmienené, Theodorich už *bol* kráľom, a termín kráľ pre germánske kmene nemal asociácie ako pre Rimanov. Na strane druhej je tiež nutné aspoň útržkovito zmieniť skutočnosť, že pozícia západorímskeho cisára bola špecifická, a Východorímska ríša bola po páde západorímskeho cisára veľmi aktívne proti možnosti, že by sa obnovila – východorímsky cisár bol jediným cisárom na vyše tri storočia, a ak by sa Theodorich nechal korunovať za cisára, pravdepodobne by cisár voči tomu vystúpil a to veľmi rázne.

Jonathan J. Arnold vo svojom diele *Theoderic and the Roman Imperial Restoration* tvrdí, že Theodorich bol po mnohých stránkach cisárom, hoci tento titul nikdy formálne nezískal. Ako hovorí, „Theodorich nebol *basileus*, ani, v západnom ponímaní, imperátorom, ale titulom *rex* sa nediskvalifikoval z pozície cisárstva.“²⁸ tomu, či je to pravda, sa budeme venovať neskôr. Arnold zároveň tvrdí, že „sa dá predpokladať, že Rimania v Itálii chceli svojho vlastného cisára, takého akým boli Augustus či Traján, a Theodorich zodpovedal ich predstavám.“²⁹

Za zmienku však stojí skutočnosť, že trvalo ďalšie tri storočia, kým sa formálna mocenská rovnováha medzi bývalými časťami Rímskej ríše obnovila a kým sa aj na bývalých územiach Západorímskej ríše opäť obnovil titul cisára. Spor o rozdiely medzi *translatio imperii* a *renovatio imperii* by vystačil na samostatnú prácu. Je nutné poznamenať, že aj Karol Veľký, považovaný za jedného z najúspešnejších stredovekých panovníkov, mal problém obhájiť ideu obnovenia pozície cisára v západnej časti bývalej Ríše a jeho korunovácia v roku 800 vyvolala nespokojnosť na strane Byzancie (hoci k nej došlo za vhodných podmienok pre Karola Veľkého, keďže v Byzantskej ríši v tom čase vládla žena, čo nebolo globálne akceptované).³⁰

Cesta k *Regnum Italiae*

Keď v roku 493 založil Theodorich svoje kráľovstvo, završil tým niekoľkoročnú vládu Odoakera v Itálii, ale aj dlhoročnú snahu Ostrogótov o získanie svojho vlastného územia, oboje sa však udialo so súhlasom a (s väčšou či menšou, v závislosti od opýtanej strany) podporou Východorímskej ríše.

Východorímska ríša v tomto období výrazne zasiahla do situácie v Itálii hneď dvakrát. Bola to totiž Východorímska ríša, ktorá umožnila ovládnutie Itálie Germánmi. Napokon, Odoaker poslal korunu západorímskeho cisára do Konštantínopola – a Theodorich neprišiel do Itálie z vlastného rozhodnutia, ale ako výsledok komplikovaných schém a plánov východorímskeho cisára Zenóna, ktorý sa obával Ostrogótov usídlených neďaleko konštantínopolských hradieb a ktorý sa rozhodol vyriešiť viacero svojich problémov naraz.

Theodoricha (a Ostrogótov) spájala s Konštantínopolom komplikovaná história, ktorá sa začala prakticky okamžite po tom, ako sa Ostrogóti dostali spod vplyvu Hunov. Presný dátum

²⁸ ARNOLD, Jonathan, J. *Theoderic and the Roman Imperial Restoration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 75. Preklad: autorka *Theoderic was not a basileus, or as westerners would have understood the term, an imperator, but he had also not entirely disqualified himself from Roman emperorship by being just a simple rex.*

²⁹ ARNOLD, J. 2014, s. 8. Preklad: autorka *It suggests that Italo-Romans wanted their own emperor, a princeps reminiscent of Augustus or Trajan, and concludes that Theoderic conformed to their expectations.*

³⁰ Zároveň došlo k návrhom, aby sa Karol a Irena zosobášili, čím by došlo k obnove jednotného cisárstva. (napr. MULDOON, James. *Empire and Order: The Concept of Empire, 800–1800*. London: Macmillan Press LTD, 1999, s. 47.)

Theodorichovho narodenia nie je známy, Michael Frassetto udáva roky 451 a 453/454 a zmieňuje dokonca aj rok 456, ale prikláňa sa skôr k roku 451, čo by korelovalo s porážkou Hunov na Katalaunských poliach, a zároveň by to naznačovalo, že v čase príchodu do Konštantínopola už bol Theodorich desaťročným.³¹ Tam bol poslaný v roku 461, ako výsledok dohody s východorímskym cisárom Levom I., ako rukojemník (čo bolo v tej dobe bežnou praxou) výmenou za 300 libier zlata ročne,³² čo výrazne ovplyvnilo jeho budúcnosť. Zároveň je nutné poznamenať, že jeho pozícia rukojemníka sa prejavila najmä pozitívne; v Konštantínopole zostal do roku 469³³ a práve tu získal vzdelanie (naučil sa písať, čítať a počítať), a zároveň sa stal v mnohých aspektoch Rimanom. Rovnako tam sa pravdepodobne dozvedel o mnohých prvkoch rímskej správy, ktoré neskôr využíval ako kráľ.³⁴

Svoje vojenské schopnosti prejavil Theodorich pomerne krátko po svojom odchode z Konštantínopola. Keď sarmatský kráľ rozšíril v roku 470 svoje územia na úkor Východorímskej ríše, Theodorich naňho zaútočil, porazil Sarmatov, zabil ich kráľa a prevzal kontrolu nad týmto územím. Je nejasné, či sa pri tom nechal vyhlásiť za kráľa, ale je to pravdepodobné, keďže v roku 500 oslavoval 30 rokov svojej kráľovskej pozície. Jeho nasledujúce kroky viedli k upevňovaniu moci pre seba i Ostrogótov.³⁵

Situácia sa zmenila po tom, ako náčelník tráckych Gótov, zhodou okolností takisto Theodorich (Strabo), začal vojnu s východorímskym cisárom Zenónom. Zenón musel v roku 775 utiecť z hlavného mesta a späť sa dostal práve vďaka Theodorichovej podpore. Zenón sa teda spojil s Theodorichom, menoval ho veliteľom východorímskych síl a jeho ľudia získali status federátov. Keďže však Zenón nedôveroval ani jednému gótskemu veliteľovi, pokúsil sa zbaviť sa ich oboch, pravdepodobne zo strachu pred Theodorichovou vzrastajúcou mocou. Po smrti Theodoricha Strabona v roku 481 sa Theodorichova moc ešte zväčšila. Následné konflikty medzi Theodorichom a Východorímskou ríšou trvali až do roku 483, kedy bol Zenón následne prinútený ponúknuť Theodorichovi viacero významných funkcií – najskôr, v roku 483 pozíciu *magister militum*, teda veliteľ všetkých východorímskych vojsk, a potom, v roku 484, aj pozíciu konzula.³⁶ ³⁷ V rokoch 475 – 483 teda prebiehal prvý veľký konflikt medzi Theodorichom a Východorímskou ríšou. Theodorich tento konflikt vyhral, vzťahy medzi ním a Zenónom sa však nezlepšili.

Hoci sa Theodorich uchýlil v istom momente aj k obliehaniu Konštantínopola, kritická situácia bola odvrátená, pretože Theodorich nebol jediným germánskym vládcom, s ktorým mal Zenón problémy. Odoaker sa v Itálii správal ako nezávislý panovník, a tak Zenón poveril Theodoricha jeho porážkou.

Frassetto hovorí vo svojej knihe *Encyclopedia of Barbarian Europe: Society in Transformation* o tajnej zmluve, podľa ktorej mal Theodorich vládnuť po porážke Odoakera v Itálii v mene východorímskeho cisára.³⁸ Tento príkaz obdržal Theodorich v roku 488,³⁹ v roku 489 už bol

³¹ FRASSETTO, Michael. *Encyclopedia of Barbarian Europe: Society in Transformation*. Santa Barbara: ABC-Clío, 2003, s. 335.

³² HEATHER, Peter. *The Restoration of Rome: Barbarian Popes and Imperial Pretenders*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 4-5.

³³ FRASSETTO, M. 2003, s. xxiii.

³⁴ FRASSETTO, M. 2003, s. 335.

³⁵ WOLFRAM, Herwig. *Die Goten und ihre Geschichte*. München: Verlag C. H. Beck, 2010.

³⁶ FRASSETTO, M. 2003, s. 337.

³⁷ O pozícii *magister militum* hovorí Hugh Elton v knihe *The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History*. ELTON, Hugh. *The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 204.

³⁸ FRASSETTO, M. 2003, s. 276.

³⁹ FRASSETTO, M. 2003, s. 337.

v Itálii a zvíťazil nad Odoakerom v bitkách pri Pons Isontii a Verone, ale bol porazený v roku 490 a prinútený opevniť sa v Pavii.⁴⁰ Následné tri roky sa niesli v podobnom duchu striedavých víťazstiev a porážok. Od roku 490 Theodorich obliehal Ravennu a vo februári 493 podpísali medzi sebou obaja vládcovia zmluvu, podľa ktorej mali v Itálii vládnuť obaja muži spolu; zmluvu sprostredkoval ravennský biskup. Následne, 5. marca vstúpil Theodorich do Ravenny.⁴¹ 15. marca 493 sa konala hostina na oslavu mieru – Theodorich vytasil svoj meč a zavraždil Odoakera, a jeho vojaci následne zabili aj Odoakerových najvernejších,⁴² a Theodorich sa stal novým kráľom Itálie.

Je však dôležité poznamenať, že v Itálii nevzniklo Ostrogótske kráľovstvo. Na rozdiel od iných germánskych kráľovstiev, ako napríklad *Regnum Gothorum* (Vizigótske kráľovstvo), *Regnum Francorum* (Franské kráľovstvo), či *Regnum Langobardorum* (Longobardské kráľovstvo), oficiálnym názvom Theodorichovho kráľovstva sa stalo *Regnum Italiae*, teda Kráľovstvo v Itálii resp. Italské kráľovstvo. Rovnako stojí za zmienku, že jedným z hlavných titulov, ktoré Theodorich používal bol titul *Gothorum Romanorumque Rex*, teda Kráľ Gótot a Rimanov. Na tomto môžeme sledovať veľmi zaujímavú skutočnosť, a teda to, že pôvodné rímske obyvateľstvo nebolo podrobené ani asimilované medzi Gótot, avšak na strane druhej nedošlo ani ku gótskej romanizácii, a obe etniká spolu fungovali na rovnakom území a spojené jedným panovníkom, ale zachovávajúc si od seba odstup.

Túto skutočnosť môžeme pozorovať napríklad aj vo *Variae Epistolae*, teda v listoch napísaných Cassiodorom v mene kráľa Theodoricha (a neskôr aj v mene jeho následníkov).

Ide o sériu samostatných listov, ktoré sú adresované rôznym osobnostiam, inštitúciám i etnikám. Vzhľadom na to, že mnohé listy sú adresované špecificky Rimanom a špecificky Gótom, a ďalšie sú zase adresované Rimanom a Gótom, môžeme na nich vidieť faktické rozdelenie *Regnum Italiae* a samostatný (ale i spoločný) prístup k jednotlivým skupinám obyvateľstva. Rovnako na nich môžeme vidieť, že pôvodné rímske inštitúcie, napr. senát zostali zachované a významné, a fungovali aj naďalej v pôvodných rozmeroch a právomociach. Ako príklad môžeme uviesť 24. list z prvej knihy adresovaný „všetkým Gótom“. Theodorich v ňom vyzýva *gótskych* obyvateľov, aby sa zúčastnili vojenskej intervencie do Galie, pričom zdôrazňuje ich vojenskú históriu a význam osobnej odvahy ale zároveň aj poukazuje na dôležitosť vernosti kráľovi. („*Takto v rovnakom okamihu ukážete že aj vo vašich srdciach zotrúva chrabrosť vašich otcov a úspešne splníte rozkaz svojho kráľa.*“)⁴³ Za zmienku jednoznačne stojí aj skutočnosť, že okrem predkov sa Theodorich odvoláva aj na ďalšiu generáciu a pozýva svojich bojovníkov, aby na túto vojenskú výpravu prizvali aj svojich synov.⁴⁴ Je pritom zaujímavé, že tento list nemá svoju rímsku paralelu, a teda chýba doklad, ktorý by potvrdzoval, že by výzvu na napadnutie Galie obdržali aj rímski obyvatelia *Regnum Italiae*.

Naopak iba rímskemu obyvateľstvu je adresovaný napríklad 31. list prvej knihy, v ktorom Theodorich nariaďuje *Rimanom* (a v 30. liste aj senátu) zmeniť svoje správanie sa na verejnosti. Za zaujímavé je možné považovať nie len to, že ide o príkaz namierený iba voči Rimanom, ale i to, že *Variae* obsahujú okrem listov adresovaných rímskemu obyvateľstvu aj listy adresované

⁴⁰ HEATHER, P. 2003, s. 50.

⁴¹ FRASSETTO, M. 2003, s. 276.

⁴² HEATHER, P. 2003, s. 51.

⁴³ CASSIODORUS. *The Letters of Cassiodorus*. [online]. [cit.30.01.2022]. Dostupné na internete: https://www.gutenberg.org/files/18590/18590-h/18590-h.htm#Page_157. Preklad: autorka *Thus will ye at the same time show that the old valour of your sires yet dwells in your hearts, and also successfully perform your King's command*.

⁴⁴ CASSIODORUS. *The Letters of Cassiodorus*. [online]. [cit.30.01.2022]. Dostupné na internete: https://www.gutenberg.org/files/18590/18590-h/18590-h.htm#Page_157.

obyvateľom Ríma (napr. 44. list prvej knihy), pričom tieto dva termíny sú od seba (minimálne v anglickom preklade) jasne oddelené („*Roman people*“ vs. „*people of Rome*“).⁴⁵

Okrem listov venovaných špecificky Gótom *alebo* Rimanom môžeme nájsť aj listy venované obom skupinám. Vo väčšine prípadov ide o nariadenia týkajúce sa všetkých obyvateľov danej oblasti, konkrétne o otázku opevnenia (napr. 17. a 28. list prvej či 48. list tretej knihy). Ďalšiu skupinu tvoria listy adresované obyvateľom konkrétneho mesta bez ohľadu na etnickú príslušnosť (napr. 34. list tretej knihy).⁴⁶

Aj na tomto teda môžeme vidieť, že Ostrogóti a Rimania koexistovali v rámci *Regnum Italiae*, pričom síce dochádzalo k ich vzájomným kontaktom, ale nedošlo (ani z jednej strany) k asimilácii.

Záver

Ako vyplýva z uvedeného, pozícia gótskych kráľov, a konkrétne Theodoricha Veľkého, do veľkej miery závisela od jeho ľudu a od pôvodu jeho rodu, čo sú skutočnosti, ktoré môžeme pozorovať aj na iných starovekých kráľovstvách.

Zároveň je vidieť, že Góti po príchode do Itálie museli akceptovať prítomnosť pôvodnej, ale stále významnej skupiny obyvateľstva (Rimanov), ktorá si aj po páde Západorímskej ríše zachovala svoje štruktúry. Nemožnosť asimilácie Rimanov a neochota asimilácie Gótov sa prejavili aj na forme kráľovskej moci Theodoricha, keďže v Itálii vzniklo *Regnum Italiae* a nie *Regnum Gothorum* a on sám prijal, okrem iných, aj titul *Gothorum Romanorumque Rex*, teda kráľ Gótov a Rimanov.

Rovnako je možné konštatovať, že okrem odpovede na otázku kým bol ostrogótsky kráľ pre svoj ľud (či už pred alebo po príchode do Itálie a či už pre Gótov alebo Rimanov), si je nutné uvedomiť aj vplyv, ktorý mala na jeho pozíciu Východorímska ríša.

Všetky uvedené faktory významným spôsobom ovplyvnili vznik, seba-prezentáciu a moc ostrogótskych kráľov.

⁴⁵ CASSIODORUS. *The Letters of Cassiodorus*. [online]. [cit.30.01.2022]. Dostupné na internete: <https://www.gutenberg.org/files/18590/18590-h/18590-h.htm>.

⁴⁶ CASSIODORUS. *The Letters of Cassiodorus*. [online]. [cit.30.01.2022]. Dostupné na internete: <https://www.gutenberg.org/files/18590/18590-h/18590-h.htm>.

Použitá literatúra

Primárne pramene

CASSIODORUS. *The Letters of Cassiodorus*. [online]. [cit.30.01.2022]. Dostupné na internete: <https://www.gutenberg.org/files/18590/18590-h/18590-h.htm>.

Literatúra

AMENT, Hermann. *Germanen: Unterwegs zu höherer Zivilisation*. [online]. [cit.25.11.2021]. Dostupné na internete: <http://www.novaesium.de/artikel/germanen4.htm>.

ARNOLD, Jonathan, J. *Theoderic and the Roman Imperial Restoration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 340 s.

ELTON, Hugh. *The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 398 s.

FRASSETTO, Michael. *Encyclopedia of Barbarian Europe: Society in Transformation*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2003. 421 s.

GREGORY, Robert J. *Tribes and Tribal: Origin, Use and Future of the Concept*. In: *Studies of Tribes and Tribals*. 2003. 5 s.

HALSALL, Guy. *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 – 900*. London, New York: Routledge, 2003. 352 s.

HEATHER, Peter. *Gens and regnum among the Ostrogoths* In GOETZ, Hans-Werner – JARNUT, Jörg – POHL, Walter (ed.). *Regna et Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden: Brill, 2003. 705 s.

HEATHER, Peter. *The Visigoths from the Migration Period to the Seventh Century: An Ethnographic Perspective*. Woodbridge: Boydell & Brewer Ltd, 1999. [online]. [cit.25.11.2021]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=4MADmH2eaGIC&pg=PA358&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. s. 576 s.

MULDOON, James. *Empire and Order: The Concept of Empire, 800–1800*. London: Macmillan Press LTD, 1999. 209 s.

MÚCSKA, Vincent a kol. *Dejiny európskeho stredoveku I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 389 s.

NOBLE, Thomas F.X. (ed.). *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms*. London, New York: Routledge, 2006. 434 s.

WENSKUS, Reinhard. *Stammesbildung und Verfassung: Das Werden der Frühmittelalterlichen Gentes*. Köln & Graz: Böhlau Verlag, 1961. 656 s.

WOLFRAM, Herwig. *Intitulatio I.: Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des 8. Jahrhunderts*. Graz & Köln & Wien: Hermann Böhlau Nachf., 1967. 271 s.

WOLFRAM, Herwig. *Die Goten und ihre Geschichte*. München: Verlag C. H. Beck, 2010.

ZIMMER, Stefan (ed.). *Keltové: Mýtus a realita*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, GmbH, 2004. 256 s.

Motívy dvorskej lásky na príklade románu o Tristanovi a Izolde

Kristína Laškotyová

Abstrakt

Cieľom príspevku je predstaviť koncept dvorskej lásky s jej typickými motívami a následne identifikovať tieto motívy v Románe o Tristanovi a Izolde, pričom sa budeme zaoberať aj osobitým rozmerom vybraného románu a jeho špecifickému stvárneniu motívov lásky. Príspevok je členený do dvoch tematických statí. Prvá tematická stať si kladie za cieľ charakterizovať dvorskú literatúru a identifikovať motívy dvorskej lásky. Jej pôvod nachádzame v oblasti južného Francúzska v období 12.-13. storočia. Za kľúčové sa pokladajú najmä oblasť Provencalska, ktoré predstavovalo v tom období prosperujúce vojvodstvo a oblasť Akvitánska, kde sa nové ponímanie lásky začalo objavovať v poézii tamojšieho vojvodu Viliama IX. Z tohto prostredia sa tento literárny koncept šíril ďalej prostredníctvom tvorby trubadúrov a stal sa známym pre celú stredovekú Európu. Príspevok osvetľuje vznik, pôvod, spôsob šírenia a prínos tejto literatúry. Za účelom lepšieho pochopenia východísk a inšpirácie dvorskej literatúry sa prvá stať zaoberá aj konceptom dvorskej lásky a vnímaním lásky v stredoveku, z ktorých čerpá svoje základné motívy. Pri koncepte dvorskej lásky je dôležité vyzdvihnúť, že s touto láskou sa spájali viaceré pozitívne charakteristiky a láska sa tu začala vnímať ako čistý cit, ktorému sa už nie je potrebné brániť. Pre takúto lásku bolo charakteristické, že prebiehala mimo manželstva, z čoho vyplývali jej ďalšie charakteristiky, ktoré sa odzrkadlili v motívoch dvorskej literatúry. K motívom typickým pre dvorskú lásku môžeme zaradiť: podriadenosť zamilovaného šľachtica svojej dáme; nové nazeranie na postavu rytiera, ktorý už nemá vystupovať len ako bojovník, ale aj duchaplný spoločník, ktorý ospevuje objekt svojej lásky; podstupovanie rôznych úloh s cieľom získať priazeň svojej dámy; objektom lásky je vydatá žena; trápenie zamilovaného, ktoré je prezentované v dielach rôznymi alegóriami a symbolmi a predstavuje hlavnú zložku lásky. Príspevok taktiež osvetľuje pôvod ideológie dvorskej lásky a príčiny jej vzniku, ktoré na jednej strane mohli súvisieť s ambicióznosťou nižšej šľachty, či snahou vyššej šľachty pripútať k sebe svojich rytierov. Príčinu vzniku však môžeme taktiež hľadať aj v charaktere stredovekého manželstva, v ktorom city medzi manželmi hrali len druhoradú úlohu. Hlavným ťažiskom príspevku je analýza diela o Tristanovi a Izolde, ktorej sa venuje druhá tematická stať. Jej cieľom je identifikovať a predstaviť motívy lásky vo vybranom diele a konfrontovať ich s motívami dvorskej lásky. Pred samotnou analýzou sa však nachádza krátky popis diela a následne prehľad o jeho vývoji. Román prešiel totiž mnohými zmenami. Svoje korene má v starých keltských bájach a povestiach. Príbeh týchto báji bol však celkom odlišný od príbehu, ktorý poznáme dnes. Za obdobie, keď dostal román svoju základnú podobu môžeme označiť 12. storočie. Po tomto úvode nasleduje analýza Románu o Tristanovi a Izolde, ktorá nadväzuje na teóriu v prvej časti príspevku a podopiera sa o konkrétne ukážky z vybraného diela.

Kľúčové slová: Európa, Stredovek, Dvorská láska, Kurtoázna literatúra/Dvorská literatúra, Román o Tristanovi a Izolde.

Úvod

V centre záujmu nášho príspevku stojí *Román o Tristanovi a Izolde*. Konkrétne sa v ňom budeme zaoberať analýzou motívov dvorskej lásky a špecifickému spôsobu ich stvárnenia vo vybranom diele. Cieľom našej práce je predstaviť koncept dvorskej lásky s jej typickými motívami v dvorskej literatúre a následne identifikovať tieto motívy v *Románe o Tristanovi a Izolde*, pričom sa budeme zaoberať aj osobitým rozmerom vybraného románu a jeho špecifickému stvárneniu motívov lásky. Z hľadiska štruktúry sa príspevok delí na dve časti. Prvá časť má teoretický charakter a jej cieľom bude predstaviť základné pojmy práce. K týmto základným pojmom sme zaradili dvorskú literatúru a dvorskú lásku, pri ktorej sa kladie dôraz najmä na jej znaky. Druhá časť bude praktického charakteru, keďže sa v nej budeme zaoberať konkrétnym románom. V tejto časti sa v krátkosti predstaví história románu a potom nasleduje analýza motívov dvorskej lásky, ktoré sa v ňom nachádzajú. Vo svojej práci sa opierame o primárne aj sekundárne zdroje. Pri primárnych zdrojoch zohráva kľúčovú úlohu *Román o Tristanovi a Izolde*, ktorý na základe dochovaných fragmentov z obdobia stredoveku spísal Joseph Bédier. Ďalším primárnym zdrojom je traktát *De amore*, ktorý reflektoval a zachytával myšlienky dvorskej lásky. Z tohto dôvodu sme ho využili pre bližší opis konceptu dvorskej lásky. V rámci sekundárnych zdrojov sme sa opierali o monografie a časopisecké zdroje. Tu mala veľký význam monografia Lenku Svobodovej *Traktát De amore ve světle dvorské kultury*, kde sa zaoberala detailným rozborom spomenutého diela Capellana a sledovala jeho miesto v dvorskej kultúre. Ďalšou dôležitou monografiou bola *Rytíři a rytířství ve středověku* z pera Jeana Floriho, kde podrobne skúmal rytierstvo a jeho vývoj z viacerých aspektov. Pre nás bol dôležitý najmä aspekt kultúrny, kde rozoberal aj dvorské romány. Pri analýze sa ukázala byť mimoriadne cenná kniha od Roberta Johnsona *Věčný příběh romantické lásky*, ktorá sa zaoberala detailným rozborom diela o Tristanovi a Izolde.

Dvorská láska v literatúre

Dvorská literatúra

Dvorská literatúra predstavuje stredovekú svetskú literatúru. Pôvod slova spočíva vo francúzskom výraze *courtois*, čo v preklade znamená *zdvorilý, dvorný*. Preto sa kurtoázna literatúra označuje aj ako dvorská literatúra. Ako pôvod slova naznačuje, tak dvorská literatúra má svoje korene na juhu Francúzska v 12. – 13. storočí, presnejšie v Provensálsku, ktoré vtedy predstavovalo nezávislé a prosperujúce vojvodstvo, majúce všetky podmienky na rozvoj radostnejšieho života šľachticov. Odtiaľ sa tento druh literatúry postupne šíril ďalej; najprv do severného Francúzska, neskôr do Nemecka a potom do ďalších častí Európy.¹

Poňatie lásky, ktorá bola povýšená na zmysel života sa spája s osobnosťou akvitánskeho vojvodu Viliama IX. a so začiatkom 12. storočia. Ten v duchu dobového trendu vytvoril model milenca s vlastným spôsobom správania sa a etikou, ktorý stál v kontraste s postavou cirkevného svätca či hrdinom epickej literatúry. Svojimi básňami a okázalým správaním (ukazoval sa na verejnosti so svojou milenkou a jej portrét si nechal namaľovať na svoj štít) si znepriatelil cirkevných spisovateľov. Jeho nasledovníkmi sa stali juhofrancúzski trubadúri. Boli to práve oni, čo začali vo svojich dielach zdôrazňovať milostnú službu dáme, zväčša manželke lénneho pána, čím presadzovali novú etiku lásky.² Kurtoázny román predstavoval rozsiahlu

¹ VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literárních směrů*. Praha: Panorama, 1983, s. 129.

² FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 202.

epickú skladbu, ktorá bola určená na predčítanie dvorskému publiku. Inšpirácia na jej zloženie mohla byť čerpaná z antickej histórie, orientálnych legiend či keltských povestí. Práve v tomto prostredí vzniká životný štýl, ktorý zachytáva meniacu sa šľachtickú ideológiu a jej prechod k idey dvorskej lásky. Umenie dvorskej spoločnosti sa zameriavalo hlavne na citový život ľudí a psychologickú analýzu ľudského vnútra. Toto zameranie môžeme v porovnaní k dobovej náboženskej a scholastickej literatúre považovať rozhodne za pokrokový moment.³

Dvorská láska

Ponímanie dvorskej lásky je viazané na obdobie 11. storočia a priestor Languedocu. K tomuto špecializovanému druhu lásky sa viazali pozitívne pojmy ako: pokora, galantnosť, úctivosť a náboženstvo lásky. Okrem týchto pozitívnych charakteristík sa s dvorskou láskou však spája aj cudzoložstvo. Na šľachtických či kráľovských dvoroch nebolo nič nezvyčajné, že básnici písali básne ženám iných mužov.⁴ Všetko však malo určité hranice. Je potrebné si uvedomiť, že aj keď pre dvorskú lásku nebol tento jav nijako nezvyčajný, tak v stredovekej spoločnosti nebolo cudzoložstvo tolerované, ale dokonca bolo aj prísne trestané.⁵

Lúboštný vzťah sa v duchu dvorskej lásky zakladal na službe a vzhliadaní k dáme. Toto správanie má svoj vzor vo feudálnom vzťahu, kde mal vazal verne slúžiť svojmu pánovi. Zaľúbenec je vlastne dámin muž a oslovuje ju ako „midons“, čo etymologicky neznačí moja dáma, ale môj pán. Spomenuté javy sa označujú ako feudalizácia lásky, ktorá sa spája práve s dvorskou láskou. Takéhoto správania mali byť podľa dobových predstáv schopní len naozaj slušní a vychovaní jedinci. Práve takáto láska a jej prejavy bolo to, čo malo robiť ľudí ušľachtilými. Za ušľachtilých ľudí mali byť považovaní šľachtici a touto ideológiou sa mali jednoznačne odlíšiť od ľudí nižšieho postavenia. Iba ušľachtilí mali byť teda schopní lásky, bola to však láska, ktorá z nich robila ušľachtilých.⁶

Paradoxne, pri uzatváraní manželstva, ktoré dnes vnímame ako výsledok vzájomnej lásky, mali väčšiu slobodu pri výbere partnera práve nižšie spoločenské vrstvy. Čo sa týka šľachticov, tak uzatváranie manželstva predstavovalo prostriedok na uplatňovanie rodových záujmov a dosahovanie politických cieľov. Formálne obaja partneri vstupovali do manželstva dobrovoľne, v skutočnosti však do manželstva vstupovali na základe rozhodnutia rodiny. Existujú prípady, keď sa však zaľúbené páry rozhodli tomuto zvyku vzoprieť a zosobášili sa tajne. Cirkev takéto tajné manželstva neschvaľovala, dokonca ich zakazovala. Tento jej negatívny postoj však nestačil na anulovanie takéhoto manželstva a partneri sa stali právoplatne manželmi po vyslovení slov obradu. Sviatosť manželská bola napriek všetkému dôležitejšia ako záujmy rodín.⁷

Zo sociologického hľadiska sú známe dve interpretácie dvorskej lásky. Prvá pochádza od E. Köhlerova, ktorý vníma trubadúrov ako hovorcov nižších šľachticov. Pre nich mala láska predstavovať vlastne jediný prostriedok ako sa presadiť v rámci vyššej šľachty, ktorej symbolom bola dáma. Druhý pohľad na dvorskú lásku ponúka G. Duby, podľa ktorého iniciatíva prichádza od vyšších šľachticov, ktorí chceli využívať svoje manželky ako

³ VLAŠÍN, Š. a kol. 1983, s. 129-130.

⁴ LEWIS, Clive, Staples. *The allegory of love*. United Kingdom: Cambridge university press, 2013, s. 1.

⁵ NEWMAN, Francis X. *The meaning of Courtly love*. New York: State University of New York Press, 1969, s. 1-2.

⁶ LEWIS, C. S. 2013, s. 2-3.

⁷ ŠAMKOVÁ, Alexandra. Svadby a zásnuby v stredovekom Taliansku. In *Historická revue*. 2000, roč. 11, č. 10, s. 22-23.

nedosiahnuteľné návnady. Cieľom bolo, aby si k seba viac pripútali svojich rytierov.⁸ Šľachtici na svojich dvoroch, mali totiž za povinnosť vychovávať mužov a ženy, ktorí sa okolo nich zhromažďovali. Okrem toho museli zabezpečiť poriadok. To bolo však ťažké pri mužoch, ktorí nemohli vstúpiť do manželstva. Dôvodom takéhoto obmedzenia bola snaha rodín zamedziť zmenšovaniu sa rodového majetku, v dôsledku jeho prerozdelenia medzi potomkov. Mladší synovia boli teda nútení k celibátu, aby sa nestalo, že splodia legitímneho dediča majetkov. Títo muži však na svojich starších bratov žiarlili a aj oni chceli získať manželku. O získanie manželky sa zväčša snažili rôznymi žiadosťami smerujúcimi k svojmu pánovi. Ten však nemohol oženiť všetkých svojich vazalov. Preto sa niektorí šľachtici snažili zmocniť sa ženy inak. Prostredníctvom dvorskej ideológie sa prešlo od únosov, ktoré boli typické v 9. storočí k zvädzaniu žien.⁹

Jean Flori však zdôrazňuje, že tieto interpretácie je možné ľahko spochybníť. Dôležité však je, že koncept dvorskej lásky začal hodnotu lásky vyzdvihovať do popredia. Láska prestala byť pokladaná len za vášeň, ktorej sa treba vo svojom živote vyhýbať, ako to hlásala cirkev. Práve naopak, láska sa začala vnímať ako úprimný a čistý cit, ktorý má v živote svoje miesto a je potrebné brať ju vážne.¹⁰

Znaky dvorskej lásky

Najčastejšie udávaným znakom dvorskej lásky sa označuje jej cudzoložný charakter, keďže často býva objektom tejto lásky vydatá žena,¹¹ s čím súvisí snaha milencov udržať tento vzťah v tajnosti.¹² Tento charakter sa považuje za základný znak dvorskej lásky od 19. storočia. Avšak nachádzame dvorské romány, ktorých predmetom je aj láska v manželstve. Najznámejší stredoveký spisovateľ, ktorý písal o láske v manželstve je Chrétienne de Troyes. Z tohto dôvodu sa už cudzoložný charakter dvorskej lásky prestáva vnímať ako jej hlavný znak, ale presunul sa do úzadia.¹³

Dôležitou postavou v dvorskej literatúre je rytier, ktorý v ranom stredoveku predstavoval hrdinského bojovníka. Koncept dvorskej lásky však z tohto bojovníka vytvoril estetický ideál, v ktorom mal rytier predstavovať harmonického človeka, ktorý v sebe spája ideál telesnej krásy, ale aj duševných vlastností, ktoré sú vymedzené kurtoázny kódexom cností. Ďalším dôležitým znakom je teda nové nazeranie na rytiera, ktorý už nemal byť len odvážnym a silným bojovníkom, ale aj nežným a duchaplným spoločníkom, ktorý píše básne ospevujúce objekt svojej lásky.¹⁴ Objektom tejto lásky je žena, ktorá sa má vyznačovať svojou krásou. Nejedná sa však len o krásu vonkajšiu, ale aj vnútornú. Vnútorná krása je veľmi dôležitou podmienkou, keďže je to práve žena, ktorá má muža civilizovať a viesť k lepšiemu.¹⁵ Pre takúto ženu rytier neváhal obetovať ani svoju česť. Dáma však mala vyvíjať snahu správať sa rozumne, čo bolo pre zaľúbeného rytiera zdrojom trápenia. Práve trápenie bolo najpodstatnejšou zložkou lásky a ďalším dôležitým znakom dvorskej lásky.¹⁶ Podobne je láska vnímaná aj v diele *De amore*,

⁸ FLORI, J. 2008, s. 203.

⁹ DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. storočí III*. Brno: Atlantis, 1999, s. 93.

¹⁰ FLORI, J. 2008, s. 203.

¹¹ VLAŠÍN, Š. a kol. 1983, s. 129.

¹² SVOBODOVÁ, Lenka. *Traktát De amore ve světle dvorské kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 10,11,17.

¹³ SVOBODOVÁ, L. 2012, s. 27, 32.

¹⁴ VLAŠÍN, Š. a kol. 1983, s. 129.

¹⁵ SVOBODOVÁ, L. 2012, s. 23.

¹⁶ VLAŠÍN, Š. a kol. 1983, s. 129.

kde ju autor definuje ako vrodené trápenie, ktorého zdrojom je pohľad a nadmerné premýšľanie nad krásou opačného pohlavia, ktoré vrcholí v túžbe po tomto človeku. Autor dokazuje, že je láska vrodenným trápením na tom, že nevzniká na základe konania človeka, ale na základe myslenia. Fakt, že je láska trápením dokladá pocitmi neistoty zaľúbeného, ktorý si buď nie je vedomý či je jeho láska opätovaná alebo sa bojí, že o ňu príde či jej nejakým spôsobom ublíži.¹⁷

Ďalším výrazným znakom je rytier zaľúbený do dámy vyššieho postavenia. Tento motív má znovu poukazovať na pravú lásku, ktorá sa rodí medzi dvomi ľuďmi bez ohľadu na ich spoločenské postavenie v rámci šľachty. Neurodzených ľudí koncept dvorskej lásky nezahŕňal.¹⁸ Tento jav súvisí s feudalizáciou lásky, ktorú charakterizuje rovnako podriadené postavenie rytiera dáme.¹⁹ Motív lásky je doplnený aj dobrodružstvami, ktoré rytier podstupuje, aby získal priazeň svojej milovanej. Nepodniká ich už teda pre získanie slávy a vlastné blaho ako to bolo v hrdinských eposoch ako napr. Pieseň o Rolandovi.²⁰

Motívy dvorskej lásky v Tristanovi a Izolde

Príbeh o Tristanovi a Izolde predstavuje stredovekú veľpieseň, ktorej témou je pozemská láska. Pozemská láska je v diele opísaná ako silné puto medzi dvomi ľuďmi, ktoré nikto nedokáže zlomiť, ani oni sami. Láska predstavuje najvyššiu hodnotu, ktorá víťazí nad cťou, životom i smrťou. Príbeh zaľúbeného páru Tristana a Izoldy vyjadruje túžbu stredovekého človeka po láske a plnom citovom živote. Zároveň je protestom proti asketickej morálke, hlásanej cirkvou.²¹

História románu

O bohatej a zložitej histórii románu svedčí jeho záverečná časť: *Vznešení páni, slávni truvéři dávnych čias Béroul a Thomas i pán Eilhardt a majster Gottfried rozprávali túto poviedku všetkým, ktorí milujú, a nie iným.*²² V rámci nej sa už spomínajú štyria autori rôznych národností, ktorí do príbehu prispeli svojím vkladom. Okrem nich tu však boli aj trubadúri z iných častí sveta, ktorí tento príbeh rozprávali a prispôbovali ho podľa seba. Román o Tristanovi a Izolde totiž nemal knižnú podobu a šíril sa prostredníctvom rozprávania. Je všeobecne známe, že všetky príbehy, ktoré sa podávali len ústnou formou mali viaceré varianty a tak ani autori menovaní v poslednej časti príbehu, by si netrúfali povedať, že poznajú úplne celý príbeh Tristana a Izoldy.²³

Ak chceme popísať celý historický vývoj románu, musíme jednoznačne začať pri starých keltských bájach a povestiach, ktoré sú o stáročia staršie ako ich literárne stvárnenie. Svoju literárnu podobu nadobudol príbeh vo Francúzsku a odtiaľ sa rozšíril po celom európskom svete prostredníctvom tvorby trubadúrov. Príbeh sa v stredoveku tešil veľmi veľkej a dlhotrvajúcej obľube. Aj napriek tomu sa nám však nezachovala pôvodná forma príbehu ani jeho konečná podoba. Vznik pôvodnej formy je lokalizovaný do keltskej Británie, presnejšie do

¹⁷ CAPELLANUS, Andreas. *The Art of Courtly Love*. New York: Columbia University Press, 1960, s. 28-29.

¹⁸ FLORI, J. 2008, s. 203.

¹⁹ LEWIS, C. S. 2013, s. 2-3.

²⁰ VLAŠÍN, Š. a kol. 1983, s. 130.

²¹ BÉDIER, Joseph. *Román o Tristanovi a Izolde*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, s. 179.

²² BÉDIER, J. 1977, s. 179.

²³ COLUM, Padraic. Tristan and Iseult. In *University Review*. 1964, roč. 3, č. 6, s. 3.

oblasti Walesu, aj napriek tomu, že hlavné miesto deja predstavuje Cornwall. Pôvodná báj sa možno nezachovala, no jej isté stopy sú stále badateľné v ústnej tradícii Walesu a Írska. Práve porovnanie tejto tradície a jej neskorším literárnym spracovaním nám umožňuje vytvoriť aspoň skromný náčrt ideového ponímania báje. Keltská povesť sa ideovo značne odlišovala od príbehu o Tristanovi a Izolde, ktorý bol spracovaný vo francúzskom vrcholnom stredoveku. Pôvodná povesť mala skôr charakter heroickej povesti, v ktorej boli v popredí hrdinské činy a etika bojovníka, nie láska. Dokonca žena v tejto povesti predstavuje nepriateľskú silu, proti ktorej hrdina bojuje.²⁴

Podľa pôvodnej povesti bol Tristan hrdina, ktorý okrem sily oplýval aj veľkou krásou, ktorá priťahovala ženy, aj kráľovnú Izoldu, manželku jeho strýka Marka. Izolda sa ho tak snaží zviazať. Tristan ju dlho odmieta a odoláva jej, pretože ho viaže osobná aj vazalská úcta k jej manželovi. Keď jej napokon podľahne, prežijú spolu nejaký čas v divom lese, potom sa však Izolda vracia k manželovi. Podľahnutie Izolde však nie je stotožnené s láskou. To vyvrcholí pri opise smrti oboch milencov. Keď Tristan cíti, že umiera, praje si vidieť Izoldu, aby sa s ňou rozlúčil. No, keď ju naposledy objíme, tak ju v smrteľných kľúčoch zadúša, čo má predstavovať jeho pomstu Izolde za zničenú česť i život.²⁵

Prvé známe literárne prevedenie tejto legendy pochádza z 12. storočia a územia Cornwallu. V tomto období predstavoval Cornwall miesto pretínajúcich sa kultúr, žili tu totiž Kelti, Anglosasovia, romanizovaní Normani a Francúzi. Neznámy autor, ktorý sa rozhodol napísať príbeh o Tristanovi a Izolde pôvodný drsný príbeh pretvoril, aby korešpondovala s postojmi jeho veku. Konkrétne ju oživil rozprávkovými prvkami a vtlačil jej rozvíjajúcu sa rytiersku ideológiu svojho veku. Práve jeho román *Estoire de Tristan et Iseut* predstavoval východisko aj všetkých neskorších spracovaní tejto látky.²⁶

Motívy lásky v románe o Tristanovi a Izolde

Tajná láska

Základný znak dvorskej lásky, ktorý predstavuje jej mimomanželský charakter je v diele naplnený, keďže Tristan sa zaľúbil Izolde Zlatovlasej, manželky svojho strýka. S tým súvisí aj snaha oboch milencov tento vzťah zatajiť, keďže inak by im hrozila smrť. Aby Tristan a Izolda svoju lásku utajili, využívali rôzne znamenia. Dôležitú úlohu v tomto kontexte mal motív prsteňa, ktorý fungoval ako poznávacie znamenie medzi Tristanom a Izoldom. Izolda ho dáva Tristanovi pred návratom ku kráľovi Markovi s týmito slovami: *...Priateľ môj, mám prsteň zo zeleného jaspisu, vezmi si ho na znak mojej lásky, nos ho na ruke; ak niekedy nejaký posol bude tvrdiť, že prichádza od teba, neuverím mu, nech robí a hovorí, čo chce, kým mi neukáže tento prsteň. No keď ho uzriem, nijaká moc, nijaký kráľovský zákaz nezabráni mi vykonať, čo mi odkážeš, či to bude rozumné alebo nerozumné.*²⁷

Prsteň predstavuje jeden z najvýraznejších motívov príbehu. Význam symboliky prsteňa sa viaže na symbol kruhu, ktorý nemá začiatok a koniec. Už od najstarších čias prsteň predstavuje vernosť, oddanosť a vážnosť. Hlavne je však symbolom zväzku, viazanosti a spojenia. V tomto

²⁴KOSOVÁ, Mária. Osudy románu o Tristanovi a Izolde. In BÉDIER, J. 1977, s. 183-184.

²⁵KOSOVÁ, M. In: BÉDIER, J. 1977, s. 184.

²⁶KOSOVÁ, M. In: BÉDIER, J. 1977, s. 184.

²⁷BÉDIER, J. 1977, s. 102.

zmysle bol taktiež výnimočným zvyk benátskeho dóžu, ktorý stále na sviatok Nanebovstúpenia Pána, hádzal prsteň do mora na znamenie obnovy vzťahu s morom.²⁸

Vo funkcii obnovenia vzťahu fungoval prsteň aj v príbehu. Keď sa totiž Tristan oženil s Izoldou Bielorukou a pripravovali ho na svadobnú noc, bol to práve prsteň, ktorý mu pripomenul zväzok s Izoldou Zlatovlasou a obnovil jeho lásku: *...Ale keď nadišla noc a mužovia Tristanovi zoblíkali ho zo šiat, prihodila sa, ako mu sťahovali pritesný rukáv kabátca, že sa mu z prsta zošmykol na zem prsteň zo zeleného jaspisu, prsteň od Izoldy Zlatovlasej. Jasne zazvoní na dlaždiciach. Tristan sa pozrie a zbadá ho. V tej chvíli sa v ňom znovu prebudí jeho dávna láska a Tristan spozná svoj prečin.*²⁹ Keď mu prsteň pripomenul jeho lásku k Izolde Zlatovlasej, rozhodol sa jej zachovať vernosť a svojej manželky sa ani nedotkol.

Ďalším motívom, ktorý súvisel s tajnou láskou je spev slávika. Práve spev slávika bol podľa Padraica Columa motív, ktorý charakterizoval celkové naladenie príbehu. Jeho dôležitosť môžeme vidieť v tom, že nechýba v žiadnej verzii príbehu. V rámci tajnej lásky je však dôležité, že bol súčasťou tajnej komunikácie medzi Tristanom a Izoldou.³⁰ Po prvý raz sa vyskytne v príbehu vtedy, keď sa Izolda vráti ku kráľovi a Tristan má odísť do služieb iného kráľa: *Náhle cez odchýlený oblok, na ktorom sa pohrávali mesačné lúče, vnikol hlas slávika. Izolda načúvala jasnému hlasu, ktorý napĺňal noc čarom, a hlas zaznieval tak clivo, že i tvrdé srdce, ešte i srdce vrahovo bol by dojal. Kráľovná premýšľala: „Odkiaľ prichádza tento spev?...“ Náhle pochopila: „Ach, to je Tristan! Tak napodobňoval v lese Moroiskom spevavých vtákov, aby ma potešil.*³¹

Okrem toho, že spev slávika fungoval ako dorozumievacie znamenie medzi Tristanom a Izoldou, je dôležité spomenúť si aj význam slávika ako symbolu. Pojem slávik znamená spevák noci. V antike bol jeho spev považovaný za symbol osudového znamenia. Dôležitým bol však jeho význam v Perzii, kde bol vnímaný ako symbol lásky. Rovnaké vnímanie nachádzame aj u provensálskych trubadúrov,³² čo dokazuje, že voľba motívu slávika nebola náhodná.

Román však zároveň rázne zdôrazňuje, že lásku nemožno skryť: *...seba samých sa musia milenci obávať. Veď akoby ich zmámené srdcia mohli byť bdelé?... Beda, láska sa nedá ukryť. Nikto síce, obozretnosťou Brangieninou, neprekvapil kráľovnú v náručí jej priateľa; ale či každý nevidí v každú hodinu a na každom mieste, ako nimi túžba lomcuje, sužuje ich, zbavuje zmyslov, ako keď nové víno prekypuje z kade?*³³

Láska ako trápenie

Na motív tajnej lásky nadväzuje aj vnímanie lásky ako trápenia. Trápenie Tristana a Izoldy totiž vychádza práve z nutnosti ich vzťah utajiť. Tu sa môžeme znovu vrátiť k symbolu slávika, ktorý bol pre svoj nariekavý spev zároveň symbolom túžby a bolesti.³⁴ Práve takýmto spôsobom najlepšie možno definovať charakter lásky medzi hlavnými hrdinami románu. Ich nešťastie sa

²⁸BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002, s. 232.; LURKER, Manfred. *Slovník symbolů*. Praha: Euromedia Group – Knižný klub, 2005, s. 401.; PALIVEC, Viktor. *Heraldická symbolika*. Praha: Genalogická a heraldická společnost, 1978, s. 44.; VRTEL, Ladislav. *Heraldické symboly*. Bratislava: VEDA, 2014, s. 121.

²⁹BÉDIER, J. 1977, s. 135.

³⁰COLUM, P. 1964, s. 3.

³¹BÉDIER, J. 1977, s. 116.

³²BECKER, U. 2002, s. 262.; LURKER, M. 2005, s. 462.

³³BÉDIER, J. 1977, s. 53.

³⁴BECKER, U. 2002, s. 262.; LURKER, M. 2005, s. 462.

začína zároveň s ich láskou, ktorá vznikla po vypití nápoja lásky.³⁵ Vznik lásky v príbehu nie je opísaný radostne, ale veľmi nešťastne a predznamenáva nám rovnako ako jej smutný charakter, tak aj tragický koniec: *Nie, nebolo to víno: bola to vášeň, mučivá radosť a nekonečná túha a bola to smrť. Dievča naplnilo čašu a podnieslo ju svojej panej. Pila dlhými dúškami, potom ju podala Tristanovi a on ju vyprázdnil do dna.*³⁶

Aj napriek celkovému ponurému ladeniu diela, tu môžeme identifikovať miesta, kde sa intenzita trápenia zvyšuje. Takéto chvíle nastávajú práve vtedy, keď je od seba zaľúbený pár oddelený. Pri druhom odlúčení sa musíme vrátiť k dielu Capellana, ktorý sa venuje trápeniu v láske aj v čase, keď sú už obaja zaľúbený. Zaľúbenci majú obavy, či si ich lásku nezíska niekto iní alebo sa voči nej nejako neprehrešia.³⁷ Počas odlúčenia môžeme v románe naozaj nájsť obavy na oboch stranách. Najprv sú tu obavy Tristana, ktoré ho dovedú napokon k tomu, že sa ožení s Izoldou Bielorukou: *Beda! Počas dvoch rokov neprišla mu z Cornwallu nijaká správa, ani priateľ, ani posolstvo. Tu si pomyslel, že Izolda sa od neho odvrátila a že naň zabudla.* Rovnakým trápením je sužovaná aj Izolda, keď sa k nej dostanú zvesti od rytiera Kariada o Tristanovom manželstve. Trápenie obaja prežívajú aj vtedy, ak majú dojem, že jeden druhému ukrivdili. Keď sa napr. Izolda Tristanovi vysmeje a nechá ho od seba odohnať, pretože si myslí, že nezastal v jej mene, tak si dokonca oblečie zrebnú košelu, aby sta týmto potrestala.³⁸

Podriadenosť dáme

Podriadenosť rytiera svojej dáme nevychádzala len z feudalizácie lásky, ale aj z faktu, že rytier mal byť nižšie spoločensky postavený ako dáma.³⁹ V príbehu prechádza postavenie oboch postáv istým vývojom. Na začiatku môžeme povedať, že majú Tristan a Izolda rovnocenné postavenie. Situácia sa mení, keď sa Tristan zriekne svojho panstva v prospech otčima a rozhodne sa slúžiť kráľovi Markovi ako jeho vazal. Keď sa teda Izolda vydá za kráľa Marka, stáva sa kráľovnou a rovnako aj Tristanovou paňou. V príbehu vidíme, že Tristan je schopný pre Izoldu obetovať aj svoju česť, najviac to je vidno v pasáži, kde sa prezlečie za malomocného, aby si ju udobril: *Po jeho krásnom tele, po jeho postave Izolda ho spoznala. Celá sa chvela, ale nesklonila svoj pohľad k nemu. Malomocný ju úpenlivo prosí, až je žiaľ počúvať ho; plazí sa popri nej: „Kráľovná, nehnevajte sa, že sa opovažujem priblížiť k vám; majte zmilovanie so mnou, veď som si ho naozaj zaslúžil!”*⁴⁰

V príbehu však nebola táto podriadenosť jednosmerná. Rovnako ako Tristan bol podriadený Izolde, aj ona bola podriadená jemu, v tomto románe nenachádzame typický príklad chladnej dámy, ktorá jednoznačne stojí nad rytierom: *„Vojdite, pane“*
„Kráľovná,“ riekol Tristan, *„prečo ste ma nazvali pánom? Či nie som naopak váš poddaný a vazal, povinný vás ctiť, slúžiť vám a milovať vás ako svoju kráľovnú a paniu?“*
*Izolda odvetila: „Nie, ty vieš, že si môj pán a vládca. Ty vieš, že tvoja moc vládne a že som tvoja otrokyňa!...“*⁴¹

³⁵DECKER, L. Frances. Gottfried's Tristan and the Minnesang: The Relationship between the Illicit Couple and Courtly Society. In *The German Quarterly*. 1982, roč. 55, č. 1, s. 64.

³⁶BÉDIER, J. 1977, s. 41.

³⁷CAPELLANUS, A. 1960, s. 28-29.

³⁸BÉDIER, J. 1977, s. 128, 140, 153.

³⁹FLORI, J. 2008, s. 203.

⁴⁰BÉDIER, J. 1977, s. 152.

⁴¹BÉDIER, J. 1977, s. 42.

Dvojitá podstata rytiera

Jedným z kľúčových znakov dvorských románov je nazeranie na rytiera, nielen ako na bojovníka, ale ako na duchaplného spoločníka, ktorý skladá svojej láske básne. V románe nenájdeme scénu, kde by Tristan zložil báseň o Izolde. Tento znak je však v diele nepochybne prítomný, a to cez dva symboly: meč a harfu. Meč predstavuje stránku bojovníka, keďže je to nástroj, ktorý používa v boji a harfa predstavuje práve tú duchaplnú a lyrickú stránku jeho osobnosti. Je to práve harfa, ktorú si Tristan berie so sebou na ceste po mori, keď ho smrteľne zraní Morholt a jemu nevie pomôcť žiadny cornwallský felčiar:⁴² *...Doniesol ho na loďku bez vesiel a bez plachty a Tristan žiadal, aby vedľa neho položili iba jeho harfu. Načo plachty, keď jeho ruky by ich nevládali napäť? Načo veslá? Načo meč?*⁴³

Vidíme, že v tejto chvíli Tristan odkladá aj svoj meč a obracia sa len k harfe. Harfa je prostriedok, ktorým dáva najavo city, vyjadruje svoju lásku a nadväzuje vzťahy. Bola to harfa, ktorá mu robila spoločnosť, keď odovzdal svoj osud moru a doplavil sa k Izolde Zlatovlasej. Bola to harfa, čo vytvorila lásku medzi ním a jeho strýkom. V príbehu predstavuje harfa symbol, ktorý rozvíja zmysel pre hodnoty, morálku a oceňuje krásu. Taktiež je to práve harfa, prostredníctvom ktorej sa odovzdáva meč vznešeným ideálom.⁴⁴

Ak má byť hrdina úplný, musia byť v jeho osobnosti prítomné harfa aj meč. V tejto opozícii meč predstavuje agresívnu silu, ktorou hrdina disponuje.⁴⁵ Význam symbolu meča sa spája s mocou a už od obdobia praveku po súčasnosť symbolizuje bojovníka, prednostne sa spája s rytierskym stavom. Predstavoval významný komponent pri ceremónii pasovania na rytiera, kde to bol práve úder plochou stranou meča, ktorý povyšoval do rytierskeho stavu. Pri meči môžeme hovoriť o dvojakej sile. Na jednej strane je to sila ničivá, ale na druhej obranná, zaručujúca mier a spravodlivosť. Aj preto je meč známy aj ako symbol práva a spravodlivosti.⁴⁶ V pozícii obrancu spravodlivosti sa meč nachádza aj v príbehu: *„Kráľ, vraciam ti Izoldu Zlatovlasú. Pred ľuďmi tvojej krajiny úpenlivo ťa prosím, dovoľ mi obhádzať sa pred tvojím dvorom. Nikdy som nebol súdený. Učiniť, aby som sa ospravedlnil v boji: ak budem premožený, uškvar ma v síre; ak zvíťazím, ponechaj si ma pri sebe; alebo ak si ma neželáš nechať, odídem do ďalekých krajov.“*⁴⁷

Podstupovanie úloh s cieľom získať priazeň dámy

V románe nechýba dobrodružná zložka, ktorá sa v deji realizuje prostredníctvom hrdinstiev, ktoré Tristan vykonáva. V mnohých z nich má byť pritom na zreteli hlavne Izoldine blaho. Tieto dobrodružstvá si však už nemajú získať jej priazeň, keďže jej priazeň má už po vypití nápoja lásky. Ďalším dôležitým rozdielom medzi typickým dvorským románom a Románom o Tristanovi a Izolde je, že tieto úlohy mu nedáva Izolda, ale väčšinou je ich iniciátorom on sám. Aj napriek prvému dojmu, nemôžeme za typické dobrodružstvo považovať ani akt, keď Tristan zabije draka, aby získal Izoldinu ruku. V tomto motíve Tristan splýva s postavou rozprávkového drakobijcu. Na rozdiel od drakobijcu však Tristan nepotreboval pomoc nadprirodzených bytostí, ale vystačil si vlastným umom a silou. Podobne ako drakobijca

⁴²JOHNSON, Robert Alex. *Věčný příběh romantické lásky*. Praha: Portál, 2003, s. 37.

⁴³BÉDIER, J. 1977, s. 22.

⁴⁴JOHNSON, R. A. 2003, s. 37-38.

⁴⁵JOHNSON, R. A. 2003, s. 37.

⁴⁶BECKER, U. 2002, s. 164.; PALIVEC, V. 1978, s. 59.; VRTEL, L. 2014, s. 89-90.

⁴⁷BÉDIER, J. 1977, s. 104.

v ľudovej rozprávke aj Tristan získava za odmenu princeznú. Tu však nastáva vážny rozdiel. Kým rozprávka na tomto mieste končí a drakobijca si vezme princeznú za ženu, tak náš príbeh sa tu ešte len začína. Tristan totiž draka nezabil s cieľom vziať si Izoldu za ženu, ale získať ju pre svojho strýka.⁴⁸

Ak môžeme identifikovať nejaké úlohy, ktoré dostával Tristan od Izoldy, tak skôr vo forme prosieb, aby ju chránil. Takúto prosbu mu formuluje napr. po tom čo ju vráti kráľovi Markovi a sám sa má vydať na cesty: „*Priateľ môj,*“ riekla Izolda, „*počuj moju poslednú prosbu: už opúšťaš túto krajinu; vyčkaj aspoň zopár dní; skry sa, dokiaľ nezvieš, ako so mnou zaobchodí kráľ vo svojom hneve alebo dobre...*“⁴⁹

Záver

Vo svojej práci sme sledovali uplatnenie motívov dvorskej lásky v Románe o Tristanovi a Izolde. Prvý motív, ktorý sme označili ako tajnú lásku sa v románe naplno prejavil, keďže hlavnou zápletkou románu bola práve láska Tristana k Izolde, manželke jeho strýka. Špecifické pre román bolo však upozornenie na to, že láska sa nedá ukryť, a teda ako keby snaha utajiť lásku bola stále zbytočná. S touto tajnou láskou súviseli aj rôzne tajné znamenia, ktoré milenci medzi sebou zdieľali, z ktorých najväčší význam v tomto románe mal prsteň a slávik.

Slávik nás taktiež priviedol k druhému motívu, ktorým je vnímanie lásky ako trápenia. Ako sme poukázali pri rozbere, láska bola v diele od začiatku vnímaná ako zdroj utrpenia pre oboch milencov, najviac sa však vystupňovala práve vo chvíľach odlúčenia. Špecifické bolo postavenie Tristana k Izolde. Rovnako ako pre typický znak dvorskej lásky, aj v románe platí, že Tristan bol podriadený Izolde, keďže ona bola kráľovná a on bol jej vazalom, no v tomto románe často vystupovala aj Izolda v podriadenom postavení k Tristanovi.

Štvrtým motívom bolo nové nazeranie na rytiera, ktorý sme nazvali ako dvojité podstata rytiera, keďže v ňom išlo o to, že rytier sa už nevnímal len ako bojovník, ale aj ako príjemný spoločník, ktorý píše svojej milovanej láske básne. V románe sa táto podstata Tristana naplňa cez dva symboly, a to symbol meča, ktorý má predstavovať bojovníka, a symbol harfy, ktorá mu má dodávať jemnosť a kultivovanosť. Posledným motívom boli úlohy, ktoré má rytier plniť pre svoju milovanú. Tento znak bol v románe zastúpení najslabšie, keďže dobrodružstvá v románe Tristan neplnil na požiadavku Izoldy, ale zväčša na základe vlastného rozhodnutia.

Dvorská láska bol koncept, ktorý stvoril ideu čistej lásky, ktorá naše myslenie ovplyvňuje dodnes. Práve v rámci dvorskej literatúry môžeme nájsť ľudskú túžbu po láske v spoločnosti, kde bolo manželstvo len spoločenskou záležitosťou. Z tohto dôvodu k nám aj Román o Tristanovi a Izolde prehovára aj po rokoch jasnou rečou, keďže jeho hlavnou témou bola čistá láska, ktorá dokázala prekonať všetky spoločenské prekážky a dokonca aj samotnú smrť.

⁴⁸KOSOVÁ, M. In: BÉDIER, J. 1977, s. 185.

⁴⁹BÉDIER, J. 1977, s. 104.

Použitá literatura

- BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002. 351 s.
- BÉDIER, Joseph. *Román o Tristanovi a Izolde*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977. 191 S.
- CAPELLANUS, Andreas. *The Art of Courtly Love*. New York: Columbia University Press, 1960. 218 s.
- COLUM, Padraic. Tristan and Iseult. In: *University Review*. 1964, roč. 3, č. 6, s. 3-7.
- DECKER, L. Frances. Gottfried's Tristan and the Minnesang: The Relationship between the Illicit Couple and Courtly Society. In: *The German Quarterly*. 1982, roč. 55, č. 1, s. 64-79.
- DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. století III*. Brno: Atlantis, 1999. 149 s.
- FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. 256 s.
- JOHNSON, Robert Alex. *Věčný příběh romantické lásky*. Praha: Portál, 2003, 195 s.
- LEWIS, Clive, Staples. *The allegory of love*. United Kingdom: Cambridge university press, 2013. 476 s.
- LURKER, Manfred. *Slovník symbolů*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2005. 614 s.
- NEWMAN, Francis X. *The meaning of Courtly love*. New York : State University of New York Press, 1969. 101 s.
- PALIVEC, Viktor. *Heraldická symbolika*. Praha : Genalogická a heraldická společnost, 1978. 129 s.
- PALIVEC, Viktor. *Heraldická symbolika*. Praha: Genalogická a heraldická společnost, 1978
- SVOBODOVÁ, Lenka. *Traktát De amore ve světle dvorské kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. 110 s.
- ŠAMKOVÁ, Alexandra. Svadby a zasnuby v stredovekom Taliansku. In *Historická revue*. 2000, roč. 11, č. 10, s. 22-23.
- VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literárních směrů*. Praha: Panorama, 1983. 367 s.
- VRTEL, Ladislav. *Heraldické symboly*. Bratislava: VEDA, 2014. 208 s.

Trest smrti v stredoveku a ranom novoveku (úvod do problematiky)

Estera Pracuová

Abstrakt

Práca je zameraná na vývoj kapitálnych trestov s dôrazom na premenlivosť ponímania s nimi spojených základných konceptov. Cieľom práce je poskytnúť kompaktný prehľad o vývoji hrdelného práva od neskorej antiky až po 18. stor., so zreteľom na kľúčové pojmy problematiky ako sú zločin a trest. Text je zameraný najmä na obdobie stredoveku a raného novoveku a poukazuje aj na účely a motivácie trestného súdnictva v prípade trestu smrti, pričom hľadá odpovede na otázky ako: Čo považovala daná societa za spravodlivé? Aký bol symbolický význam formy vykonania jednotlivých trestov? Aké faktory ovplyvňovali súdnu prax a trestanie zločincov? Pri akých zločinoch bolo považované udelenie trestu smrti za odôvodnené? Pri opise jednotlivých javov a dejinného vývoja bolo nevyhnuté pozastaviť sa pri pomeroch z rôznych kútov sveta, napriek tomu je výskum orientovaný hlavne na Uhorské prostredie. Súčasťou textu je charakteristika dobovej spoločnosti, ktorá zahrňuje postoj človeka v stredoveku a ranom novoveku k fungovaniu súdnictva, a poňatie ľudského života, ako aj predstavenie fenoménu trestu smrti v prizme dobových pomerov v porovnaní s jeho ponímaním v dnešnej dobe. Práca obsahuje aj rozbor pojmov zločin a trest, a to z hľadiska ich dobového poňatia, ktoré sú kľúčovými komponentmi súdnictva až dodnes, a bez ktorých správneho porozumenia je téma ťažko pochopiteľná, a to najmä kvôli tomu, že ich ponímanie prešlo transformáciou počas uplynutých storočí. Okrem iného, príspevok ponúka pohľad na koncepciu spravodlivosti, ktorá preniká celým vývojom trestného súdnictva, pričom sa pokúša o uchopenie jej významu v celistvosti a o jej predstavenie v súvislosti s fungovaním justície v stredoveku a ranom novoveku. Text rozoberá otázku transformácie spoločnosti a samotného ponímania trestu smrti, vďaka ktorému nám poskytne pohľad na mentalitu vtedajšieho človeka. Dozvedáme sa, aká úloha bola prisudzovaná trestu smrti a prečo považoval stredoveký človek vykonávanie trestov za také atraktívne, že sa z tohto aktu stalo „divadlo hrôzy“, a vôbec aké ciele boli sledované pri trestaní zločincov? Na priblíženie skúmanej problematiky slúžia príklady z Uhorského právneho prostredia, v rámci ktorých sú opísané jednotlivé prípady z dobového mestského trestného súdnictva, ktoré vykresľujú jeho fungovanie a napomôžu k porozumeniu jeho mechanizmov. Načrtnuté myšlienky sa pokúšajú uchopiť problematiku fungovania stredovekého a ranonovovekého trestného súdnictva, ktorá je z pohľadu dnešného človeka ťažko stráviteľnou a pochopiteľnou témou kvôli modernému chápaniu práva a spravodlivosti. Fungovanie trestného súdnictva dnešnej doby je v mnohých ohľadoch diametrálne odlišné od jeho využívaných praktík v minulosti, preto je potrebné vymedziť tieto rozdiely a pokúsiť sa o vysvetlenie prebehnutého procesu transformácie. Príspevok nenárokuje na rozobratie témy v celistvosti, keďže ide o úvodnú kapitolu z bakalárskej práce, ktorej zámerom je vodenie do problematiky.

Kľúčové slová: raný novovek, stredovek, súdna prax, trest, trest smrti, zločin

Úvod

„Je lepšie zločinom predchádzať, než ich trestať.“¹ – povedal slávny taliansky právnik, teoretik trestného práva, Cesare Beccaria v 60. rokoch 18 stor. Môžeme s ním súhlasiť v tom, že prevencia je prijateľnejšou možnosťou ako trest, to však ale neznamená, že boj proti trestnej činnosti bude účinný ak sa v nej bojuje iba prostredníctvom preformovania trestného práva. V súčasnosti už vieme, že počet spáchaných zločinov v danej krajine je podmienený a ovplyvňovaný viacerými koexistujúcimi faktormi. Beccariove myšlienky, ktoré spôsobili zlom v ponímaní trestov smrti, dokážeme pochopiť iba vtedy, ak sme oboznámení sledom udalostí, ktoré viedli od vzniku hrdelných trestov až k ich postupnému vytrácaniu sa a nahradeniu väzením na prelome 18. a 19. stor. Zločinnosť je neoddeliteľnou súčasťou spoločenských mechanizmov už od nepamäti. V rôznych etapách spoločenského vývoja sa líšila kategorizácia nekalých činov, avšak tie najzávažnejšie delikty boli obvykle potrestané smrťou. Vývoj trestu smrti úzko súvisí so stratifikáciou ľudskej society. V staroveku a stredoveku otroci a nevoľníci nedisponovali osobnou slobodou, práve preto sa u nich častejšie vyskytovali telesné a hrdelné tresty, ktoré boli bežnou formou trestania počas celého staroveku. Od počiatkov, siahajúcich k začiatkom formovania sa prvých spoločenstiev, hrdelné tresty prešli viacstranným a mnohvrstevným vývojom a zachovali sa v modifikovaných podobách až dodnes. Téma trestu smrti je veľmi kontroverzná, a častokrát vyvoláva znepokojenie. Do obzoru slovenských historikov sa dostala len nedávno, práve preto je dosiaľ iba čiastočne preskúmaná, najmä v podobe klasifikácií kriminálnych deliktov a za nich udelených trestov, pričom väčšinou ide o pilotné výskumy, v ktorých prevažuje faktografické priblíženie tematiky. Zohľadnenie sociálno-antropologických a filozofických aspektov sa čoraz viac dostáva do popredia v prácach historikov v Západnej a v poslednej dobe aj v Strednej Európe. Mojim zámerom v rámci tohto príspevku je pokúsiť sa o skĺbenie faktografického prístupu s novými tendenciami. Cieľom práce je poskytnúť kompaktný prehľad o vývoji hrdelného práva od neskorej antiky až po 18. stor., so zreteľom na kľúčové pojmy problematiky ako sú zločin a trest. Hoci pri popise skúmaných javov je potrebné, aby som sa dotkla aj vývoja v odľahlejších krajinách, hlavným dejiskom výskumu je Uhorské právne prostredie. Jadro práce pozostáva z piatich kapitol, v rámci ktorých sa budem zaoberať s tézovitým priblížením vedeckých prístupov k výskumu trestného súdnictva, s konceptmi zločinu a trestu, s otázkou spravodlivosti a účelu trestania, a so samotným priebehom súdnych procesov. V rámci poslednej kapitoly sa budem venovať vývoju trestov smrti od ich počiatkov až do obdobia zrodu prvých väzení a tým pádom postupnému vytrácaniu hrdelných trestov z právnej praxe. Pri výskume som využila domáce aj cudzojazyčné zdroje. Ťažiskovým dielom bolo pre mňa *Divadlo hrôzy* od Richarda van Dulmena. V rámci domácej historiografie som siahla po prácach Blanky Szeghyovej - *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*, a Vladimíra Segeša – *Prešporský pitaval*.

Zločin a trest v historiografii

Koncepty spravodlivosti, zločinu a trestu sprevádzajú dejiny ľudstva už od nepamäti. Spoločnosť musela vždy čeliť vonkajším aj vnútorným nástrahám, ktoré ohrozovali jej plynulé fungovanie a kohéziu. Práve preto bolo potrestanie zločinov neoddeliteľnou súčasťou každej society od prvých civilizácií až dodnes. Postupom času sa týmto fenoménom začala venovať aj

¹ BECCARIA, Cesare. *O zločinoch a trestoch*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 115.

historiografia, ktorá na začiatku uprednostňovala právno-historický prístup, v rámci ktorého sa sústredili na analýzu kodifikovaného práva. Prvotným záujmom historikov bol prieskum archívnych prameňov súdnej proveniencie. Neskôr sa v historickom výskume objavili nové tendencie, a trestné právo sa začalo skúmať z hľadiska sociológie a antropológie ako téma vhodná na spoznanie spoločenských mechanizmov. Etablovanie tejto formy dejín kriminality sa datuje približne do 70. rokov 20. stor. Historiografia začala skúmať témy, ktoré dovtedy tvorili okraj vedeckého záujmu ako napr. marginálne spoločenské skupiny, ženská kriminalita alebo čarodejnícke procesy. Tento inovatívny prístup umožnil vytvorenie širšieho obrazu o trestnom súdnictve, keďže sa v rámci neho už neskúmala iba skutková podstata zločinov, ale aj ich sociálne alebo hospodárske súvislosti. Na nedostatky aj tohto novšieho prístupu upozornil český historik Petr Kreuz, ktorý kritizoval sklon historikov zaoberajúcich sa sociálnymi dejinami kriminality v 70. rokoch 20. stor. Podľa neho problém spočíval v tom, že mnoho sociálnych javov, ktoré boli dôsledkami pôsobenia práva boli vysvetlené ako spontánne sociálne javy (napr. ako prejav dobovej mentality).² Podľa Kreuza zmena nastala v 80. rokoch, keď sa pri výskume právnych dejín zohľadňovali aj samotné právne normy a ich pôsobenie v realite.³

V duchu nových tendencií v bádanií dejín kriminality vznikli diela ako *Divadlo Hrôzy* od Richarda van Dulmena, ktoré nám poskytuje širokospektrálny obraz o trestnom súdnictve v stredoveku a ranom novoveku, pojednávajúc pritom o rôznych témach začínajúc od popisu samotného priebehu vyšetrovania a súdnych procesov cez vymenovanie spôsobov popráv až po širšie súvislosti právnej praxi; alebo *Dohlížeť a trestať* od Michela Foucaulta, nás zavedie do 18. storočia a rozoberá tematiku pretvorenia súdneho systému pod vplyvom nových ideí na humánnejšiu sústavu zameriavajúcu sa skôr na dušu ako na telo odsúdeného.⁴ Zaujímavou prácou v tejto oblasti je aj kniha Martina Monestiera – *Historie trestu smrti*⁵ alebo *Dejiny smrti* od Philippea Ariesa.⁶ Na domácej pôde vznikli tiež rôzne práce venujúce sa problematike trestného súdnictva. Na Slovensku je daná téma dôkladnejšie skúmaná v posledných dvoch desaťročiach. Predchodcom novších prác bolo dielo *Beda odsúdeným: Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku* z pera Jána Holáka. Monografie založené najmä na výskume v archívnych fondoch zamerané na právnohistorický vývoj na území Uhorska vznikli zásluhou autorov ako Blanka Szeghyová⁷, Richard Papáč⁸ alebo Vladimír Segeš⁹. Spomenuté publikácie patria k najpodrobnejším dielam k problematike trestného súdnictva v novšej slovenskej historiografii.

² Kreuz videl problém v tom, že historici častokrát nebrali do úvahy právne normy a ich pôsobenie na spoločnosť a formulovali normy, ktoré boli výsledkom zovšeobecnenia skúmania segmentov sociálnej reality (napr. fungovanie inštitúcií).

³ KREUZ, P. In: DULMEN, Van, Richard. *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. Praha: Rybka Publishers, 2001, s. 180-181, 184.

⁴ FOUCAULT, Michel. *Dohlížeť a trestať*. Praha: Nakladatelství DAUPHIN, 2000.

Je potrebné však poznamenať, že ide o pohľad filozofa inklinujúceho k v tej dobe atraktívnemu štrukturalizmu.

⁵ MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti*. Praha: Rybka Publishers, 1998. Kniha nahliada na tematiku hrdelných trestov inovatívnym a neobvyklým spôsobom – rozpísaním konkrétnych metód trestu smrti v encyklopedickej podobe, v princípe ide skôr o popularizačnú prácu.

⁶ ARIES, Philippe. *Dějiny smrti*. Praha: Argo, 2020. Kniha zachytáva dejiny vzťahu človeka ku smrti od antiky až do 19. storočia.

⁷ SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: Veda, 2016. Práca sa venuje právnej praxi piatich východoslovenských miest – Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov.

⁸ SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval*. Bratislava: Perfekt, 2005. V centre záujmu Vladimíra Segeša je život v meste Bratislava, a v rámci tejto práce, ktorá je skôr popularizačného charakteru, sa výsostne zaoberá s problematikou trestného súdnictva.

⁹ PAPÁČ, Richard. *Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí*. Košice: Dana Kušnírová – Historické, 2019. Táto publikácia implikuje trestnoprávnu prax ranonovovekých Košíc.

Popri skúmaní témy kriminality je taktiež prínosom zborník *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*, ktorý vznikol z rovnomennej vedeckej konferencie v roku 2003 v Lučenci, a ktorá obsahuje príspevky domácich historikov zaoberajúcich sa rôznymi oblasťami dejín trestného práva.

Spravodlivosť a ponímanie zločinov

Nadčasovou otázkou, bez ktorej nie je možné pochopiť fungovanie a dejinný vývoj trestného súdnictva je, čo sa považuje v danej dobe za zločin, teda za porušenie pozemského alebo Božieho poriadku? Keď sa nad touto otázkou zamyslíme, narážame na široký komplex problémov. Ako prvé je potrebné charakterizovať stredovekú mestskú spoločnosť, a to najmä z hľadiska ponímania zločinu a trestu, dobra a zla ako aj samotného ľudského života. Na pozadí spoločenských mechanizmov v stredoveku a ranom novoveku fungovala inštitúcia cirkvi, ktorá dominantne ovplyvňovala všetky aspekty života. Kvôli jej ideovej dominancie koncepty zločinu a hriechu sa prelínali.¹⁰ Zločinom sa považovali skutky, ktoré boli cirkvou označené za hriechne. Prvotným podkladom pre stredoveké právne normy bolo Desatoro, ktoré slúžilo ako návod na určenie neakceptovateľných činov, hodných potrestania. Stredovekú a ranonovovekú jurisdikciu do značnej miery ovplyvnilo aj zvykové právo, t. j. právo, ktoré sa postupom času utváralo v spoločnosti na základe zvykov bez regulácie alebo intervencie zo strany reprezentatívnych orgánov.

Zločin by sme mohli charakterizovať ako správanie alebo konanie, ktoré sa v danom čase považuje za nebezpečné pre spoločnosť alebo pre jednotlivca, a ktoré je vyhlásené za delikt. Je potrebné však poznamenať, že ponímanie pojmu zločinu sa menilo počas vývoja spoločnosti, ktorá definovala deviáciu vždy odlišným spôsobom, zakazujúc určité druhy správania v jednej dobe a tolerujúc ich postupom času. Tento fenomén je badateľný aj v dobovej literárnej tvorbe, ktorá odzrkadlila prístup k jednotlivým zločinom, a ktorá slúži ako nástroj na pochopenie ich ponímania. Na začiatku tu skúmaného obdobia pri opise trestných činov prevažoval preexponovaný štýl, v rámci ktorého boli zločiny vykresľované ako výjavy, zvýrazňujúce beštiálnu a hriechnu povahu delikventa. Pri týchto opisoch sa nekládol dôraz na formu vykonania skutku, autori skôr prízvukovali náboženské a morálne posolstvo diania. Vývoj poňatia zločinov viedol k tomu, že o nich bolo možné hovoriť slobodnejšie, opisujúc detaily trestných skutkov, ale príbehy naďalej akcentovali morálny význam. Zločin je teda možné považovať za epifenomén morálnej situácie, ktorého opis prispel k metafyzickému chápaniu sveta.¹¹

Táto premenlivosť chápania zločinu sa viaže ku konceptu etiky, ktorú môžeme poňať ako súbor prevažne nepísaných pravidiel konkrétnej doby a spoločnosti, ktorý bol prenášaný z pokolenia na pokolenie, ale ktorý sa zároveň postupne formoval a menil, ako to naznačuje aj slávny výrok Cicera: „*O tempora, o mores!*“, ktorý môžeme chápať ako povzdych nad tým, že pomery doby sa zmenili. Etika sa zaoberá aj s otázkou dobra a zla. Keďže subjektívne posudzovanie týchto konceptov by robilo etiku relatívnou, bolo potrebné vytvoriť isté normy, ktoré boli založené na konsenze.¹² Tieto normy však neboli vryté do kameňa, ale pravidelne prechádzali transformáciou. Porovnanie stredovekej klasifikácie zločinov s tou dnešnou je dôkazom tohto procesu. Počas stredoveku a raného novoveku patrilo do skupiny hrdelných zločinov oveľa

¹⁰ SZEGHYOVÁ, B. 2016, s. 153.

¹¹ GAUVARD, Claude. *Fear of Crime in Late Medieval France*. In: *Medieval Crime and Social Control*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1999, s. 3.

¹² SZÚCS, Ferenc. *Teológiai etika*. Budapest: A református zsinati iroda tanulmányi osztálya. 1993, s. 1.-3.

viac typov deliktov ako v dnešnej dobe,¹³ čo je vysvetliteľné s tým, že sa zmenilo ponímanie istých mravnostných a cirkvou potieraných deliktov ako napr. bosoráctvo, cudzoložstvo, kacírstvo, smilstvo alebo sodomia.¹⁴

Dôležitým faktorom, ktorý ovplyvňoval posúdenie deliktov, bolo sociálne postavenie delikventa ako aj obetí deliktu. Šľachta a meštianska vrstva bola súdená oveľa miernejším spôsobom ako nižšie spoločenské vrstvy, častokrát sa stalo, že neboli vôbec trestne stíhaní.¹⁵ Okrem toho, že nižšie vrstvy boli súdené striktnejším spôsobom ako tie vyššie, k väčšiemu počtu odsúdení v rámci tejto skupiny obyvateľstva došlo aj kvôli vplyvu sociálneho prostredia. Fenomén chudoby prispel k nárastu počtu majetkovej kriminality, a prinášal so sebou agresívne správanie, ktoré častokrát vyvrcholilo v organizovanej trestnej činnosti.¹⁶ Okrem týchto faktorov mala vplyv na ponímanie zločinov otázka cti, veku a pohlavia páchatel'a. Medzi poľahčujúce faktory súdenia patrilo napr. nízky vek, tehotenstvo, alebo dobrá povesť delikventa. K zmierneniu rozsudkov mohli prispieť príhovory rodinných príslušníkov, ktorých zámerom bolo vybojovanie čo najmenej zneuctujúceho trestu, keďže hanba z popravy rodinného príslušníka dopadla na celú jeho rodinu. Za páchatel'a mohli prihovoriť aj svedkovia, pri ktorých bol tiež rozhodujúcim faktorom ich spoločenské postavenie a česť. Naopak, medzi priťažujúce okolnosti patrila zlá povesť páchatel'a, ktorý bol v obzvlášť ťažkej situácii ak pochádzal z cudziny alebo patrilo k marginalizovaným komunitám.

Účel a symbolika trestov

Otázka účelu trestania je súčasťou polemík v právnických, politických i vedeckých kruhoch už od nepamäti. Podľa Xaviera Rosseauxa úloha trestu spočíva v zložitých a mnohotvárných procesoch sociálnej kontroly.¹⁷ Je možné s ním súhlasiť, keď si posvietime na ponímanie zámeru trestu počas skúmaného obdobia. Počas celého stredoveku a raného novoveku bolo zvykom využívanie tzv. zrkadlových trestov, ktoré odzrkadľovali spáchaný zločin. Tento typ trestania vychádzal z princípu tália, ktorá sa riadila zásadou: oko za oko, zub za zub. Okrem toho v tomto období prevažovala mienka, že cieľom trestu je likvidácia páchatel'a, pri ktorom dochádza k očisteniu spoločnosti od hriechu. Pri popravách v tomto období sa využívali metódy súvisiace s prírodnými živlami, ktorým bola prisudzovaná zvláštna moc ako napr. upálenie, utopenie alebo pochovanie zaživa.¹⁸ Prisudzovanie očistného charakteru hrdelným trestom nie je špecifickým rysom stredoveku. Podobné tendencie sa objavili pri tvorbe zákoníkov už počas antiky, kde jasným zámerom stanovených trestov za vážne delikty bolo odvrátenie hnevu bohov od ľudu.¹⁹

V nasledujúcich etapách nastali zmeny v podobe trestania. Najvyužívanejšou metódou popravy sa stalo sťatie mečom, ktoré nahradilo zneuctujúce zrkadlové tresty. V zámeroch trestu môžeme objaviť novú líniu, ktorá na rozdiel od rituálnej likvidácie páchatel'a s intenciou očisty stanoví nový cieľ: prevenciu, predchádzanie podniknutia ďalších zločinov. Tento cieľ je splniteľný v dvoch rovinách. Môžeme hovoriť o zabránení konkrétnemu páchatel'ovi v podniknutí ďalších deliktov, ale prevenciu je možné chápať aj v rovine celej spoločnosti. Pri

¹³ DULMEN, V. R. 2001, s. 10.

¹⁴ V zmysle homosexuality

¹⁵ DULMEN, V. R. 2001, s. 46.

¹⁶ SEGEŠ, V. 2005, s. 89.

¹⁷ ROSSEAU, Xavier. *Crime, Justice and Society in Medieval and Early Modern Times: Thirty Years of Crime and Criminal Justice History*. In: *Crime, History and Societies*. Vol. 1. no. 1. 1997. s. 99.

¹⁸ DULMEN, V. R. 2001, s. 116.

¹⁹ SZÚCS, F. 1993, s. 236

tejto možnosti môžeme hovoriť o efekte osvietenia a odstrašenia, ktoré vyvoláva výkon trestov. Popravy fungovali ako znázornenie toho, čo považuje daná spoločnosť za zločin hoden trestu smrti, a akú odplatu prináša jeho podniknutie, teda skrývali v sebe isté morálne posolstvo.²⁰ Verejný výkon trestu v tomto prípade slúžil aj ako nástroj na rozšírenie právneho vedomia obyvateľstva.²¹ Viacero historikov sa zhodne na tom, že analýza fungovania právnych systémov odhaľuje úzke väzby medzi mocenskými štruktúrami a formami a praktikami justície.²² Vykonávanie trestov teda môžeme považovať za nástroj mocenských kruhov na zachovanie svojej moci a sociálneho rádu. Trest je možné v tejto rovine chápať ako formu reštitúcie authority, ktorá bola podkopávaná nedodržaním predpísaných zákonov. Z tohto hľadiska tresty slúžili ako inštitúcie odvety.²³ Okrem týchto aspektov nemôžeme vynechať ďalší dôležitý cieľ udeľovania sankcií: uspokojenie individuálneho a spoločenského zmyslu pre spravodlivosť. Trestanie sa čoraz viac spájalo s myšlienkou odplaty od 17. stor., odkedy prevažovali názory, že delikventi sú kruto trestaní oprávnene, keďže si zaslúžia takú mieru utrpenia, akú svojim činom spôsobili.²⁴ Je však dôležité poznamenať, že tieto prístupy sa nevzťahovali na jednotlivca, ktorý spáchal zločin, ale skôr na konkrétny trestný čin, keďže v ponímaní stredovekej a ranonovovekej spoločnosti spočívala skutková podstata v deliktoch a nie osoba delikventa.²⁵

Keďže pre stredovekého človeka bol dôležitý symbolizmus, verejné priestory boli presýtené symbolmi práva a spravodlivosti. Podľa Blanky Szeghyovej „*Všadeprítomný vizuálny symbolizmus odzrkadľoval hodnoty a postoje mestskej komunity, jej ideály a predstavy o spravodlivom rozsudku a treste.*“²⁶ Medzi kľúčové topografické lokality súdництва patria napr. radnice, väznice, mučiarne, alebo miesta popravy. V týchto priestoroch častokrát nachádzame náboženské alebo svetské vyobrazenia justície. Objavuje sa napr. námet posledného súdu, Šalamúnovho súdu, Kambýsovho súdu, alebo výjavy z reálnych súdnych sporov. Okrem tradičných vyobrazení nám poskytujú obraz o dobovom ponímaní spravodlivosti aj epigrafické a materiálne pamiatky, ako vyobrazenia meča (symbol práva meča) alebo sochy Rolandov (personifikujú mestskú autonómiu a právo meča).²⁷ Podobné motívy sú neoddeliteľnou súčasťou heraldickej tvorby. Erby s morálnym posolstvom sú veľmi populárne v domácej i zahraničnej heraldike, a najčastejšie zobrazujú symboly zločinu, trestu a spravodlivosti v rámci náboženských motívov alebo symbolickými znakmi týchto konceptov. Biblia bola základnou inšpiráciou pre ľudí v období stredoveku a do značnej miery ovplyvňovala aj heraldickú tvorbu. Náboženské motívy slúžili ako podklad pre vytvorenie mnohých erbov. Medzi najčastejšie využívané motívy patrili znázornenia spravodlivosti, ktoré sú v Biblii spojené s posledným súdom alebo s vyhnaním z Raja. Obvyklými sú aj symboly ako holubica, meč, alebo váhy. Na týchto príkladoch môžeme vidieť, že spravodlivosť bola všadeprítomnou koncepciou, ktorej ponímanie bolo úzko späté s jej biblickým chápaním. Ak hovoríme o symboloch spravodlivosti, nemôžeme vynechať kľúčovú postavu Justície, ktorá je jej stelesnením. Justícia je zvyčajne zobrazovaná s mečom v jednej a váhou v druhej ruke, so

²⁰ DULMEN, V. R. 2001, s. 7.

²¹ MEZEY, Barna. *Bűn és büntetés*. In Rubicon történelmi magazin. Vol. 30. no. 337-338. 2019. s. 7.

²² ROSSEAUX, X. In: *Crime, History and Societies*. Vol. 1. no. 1. 1997. s. 102.

²³ MEZEY, Barna. *Bűn és büntetés*. In Rubicon történelmi magazin. Vol. 30. no. 337-338. 2019. s. 6.

²⁴ SZEGHYOVÁ, B. 2016, s. 153.

²⁵ DULMEN, V. R. 2001, s. 163.

²⁶ SZEGHYOVÁ, Blanka. *Topografia súdництва: Lokality, artefakty a symboly mestskej spravodlivosti v ranonovovekom Uhorsku*. In: Muzeológia a kultúrne dedičstvo. Bratislava: Historický ústav SAV. 2017. s. 10.

²⁷ SZEGHYOVÁ, B. In: Muzeológia a kultúrne dedičstvo. Bratislava: Historický ústav SAV. 2017. s. 10.-17.

zaviazanými očami.²⁸ Meč je symbolom moci zákona a vymožitelnosti práva štátu, zatiaľ čo váhy predstavujú rovnaké práva účastníkov súdneho procesu a rovnosť všetkých pred zákonom. Zaviazané oči symbolizujú na jednej strane to, že spravodlivé právo nerozlišuje medzi jednotlivcami bez ohľadu na ich pôvod, moc alebo slabosť, a na druhej strane to, že spravodlivosť nie je možné ovplyvniť vonkajšími faktormi. Okrem znázornenia motívov spravodlivosti, na erboch môžeme nájsť aj alegorické vyobrazenia zločinov. Podľa Ladislava Vrtela využitie takýchto motívov môže byť odôvodnené ich výstražnou funkciou, navyše erby takého typu mohli slúžiť ako nástroje právnickej osvety.²⁹

Súdny proces

Pred rozoberaním témy samotných hrdelných trestov považujem za dôležité pozastaviť sa pri priebehu stredovekých a ranonovovekých súdnych procesov. V Uhorsku za vlády Arpádovcov fungovalo akuzačné zriadenie, v rámci ktorého procesy vychádzali zo súkromnej iniciatívy strán, a opierali sa o obyčajové právo. Charakteristickou črtou týchto procesov bola verejnosť a ústna forma.³⁰ Zmena nastala v 16. stor., kedy sa v krajine zaviedlo inkvizičné zriadenie a súdne orgány mohli začať proces bez súkromného žalobcu. Proces sa konal v tajnosti, verejným bolo iba vynesenie rozsudku a vykonanie trestu.³¹ Vylúčením verejnosti by nemohol rozsudok splniť všetky svoje funkcie, keďže jeho cieľom nebolo iba usmrtenie páchatel'a, ale aj využitie odstrašujúceho účinku popravy, navyše súhlas ľudu dával exekúcii právnu platnosť.³² V rámci tohto systému sa pri vyšetrovaní využívalo mučenie, ktoré bolo rozdelené na viacero stupňov. Najprv obvinenému ukázali mučiace nástroje, a až potom sa začalo s postupnou gradáciou mučenia. Pri tomto procese sa využívali inštrumenty ako palečnice, španielske čižmy, alebo španielsky osol. Cieľom mučenia bolo vyvolanie priznania, ktoré bolo považované za najvyšší dôkaz a slúžilo ako východisko na vynesenie rozsudku.³³ Ak delikventa odsúdili na trest smrti, nasledovala poprava, ktorá prebiehala podľa presne stanoveného rituálu. Popravy s'átatím sa zvyčajne konali verejne, na miestach kde sa nachádzal čo najvyšší počet ľudí ako napr. na námestiach, pri rázcestiach, alebo pri križovatkách. Iné druhy popráv sa konali najmä na šibeniciach, ktoré boli postavené v blízkosti mesta.³⁴ Po vykonaní popravy telá popravených nemohli byť pochované do posvätenej zeme a napr. v prípade obesenia alebo lámania kolesom telá boli nechané ešte istú dobu na popravisku, aby slúžili ako odstrašujúci prostriedok a symbol vykonanej spravodlivosti. Dôležitým aktérom vykonávania hrdelných trestov bol kat. Kati tvorili samostatnú spoločenskú vrstvu, ktorej členovia obvykle uzatvárali manželstvá medzi sebou, a samotné povolanie sa dedilo z otca na syna. Ich postavenie bolo kontroverzné, keďže na jednej strane ich remeslo bolo nepopulárne kvôli tomu, že ho považovali za nečisté remeslo. Kati sa museli starať o túlavé zvieratá a ich povinnosťou bolo aj staranie sa o kanalizáciu. Napriek tomu, že v ľuďoch vyvolávali strach, obklopoval ich aj istý rešpekt, keďže boli znalcami anatómie a častokrát sa na nich obrátili so zdravotnými

²⁸ BARKÓCZI, Dávid. *Justitia, az igazságosság istennője – Az istennő alakja és ábrázolása a mitológiában és a jogtörténetben*. In: *Joghistoria*. Vol. 19. no. 3. s. 8.

²⁹ VRTEL, Ladislav. *Motívy spravodlivosti, zločinu a trestu v erbovej tvorbe*. In: *Kriminalita bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského. 2007. s. 269.

³⁰ SEGEŠ, V. 2005, s. 116-117.

³¹ DULMEN, V. R. 2001, s. 55.

³² BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga. *Kivégzési rituálék*. In: *Jogtörténeti Parerga*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó. 2013, s. 32.

³³ SEGEŠ, V. 2005, s. 126.

³⁴ SZEGHYOVÁ, B. 2016, s. 78.

ťažkosťami alebo za získanie telesných častí popravených, ktorým bola pripisovaná magická sila.³⁵

Trest smrti a jeho podoby

Keďže táto práca sa sústreďuje na hrdelné tresty, uvedením definície trestu smrti sa pokúsím priblížiť tento kontroverzný fenomén z hľadiska etiky. Pri treste smrti ide o prax, pri ktorej isté spoločenstvo alebo štát legálne vykonáva zabíjanie osôb, ktoré považuje za hodné smrti.³⁶ Trest smrti sa od samotného počiatku civilizácie používal ako trest za širokú škálu priestupkov, ktorá sa postupom času transformovala spolu s vývojom spoločnosti. Prvá písomná zmienka o treste smrti pochádza z 18. storočia pred naším letopočtom, v Chammurapiho zákonníku. Za hodné trestu smrti podľa zákonníka boli považované skutky spojené s náboženstvom a s porušením kultu, alebo závažné sociálne delikty ako napr. vražda.

Hrdelné tresty boli bežnou formou trestania počas celého staroveku a vykonávali sa aj v civilizáciách Egypta a Mezopotámie, kde sa závažné zločiny obvykle trestali napichnutím na kôl, alebo inými brutálnymi spôsobmi ako napr. ubitie na smrť alebo ponechanie zmračeného zločinca napospas osudu v člne.³⁷ Antické zákonníky nám slúžia ako cenné zdroje, pomocou ktorých získame minuciózný obraz o dobovej súdnej praxi. V rámci tejto dejinnej etapy si zaslúži osobitnú pozornosť rímske právo, ktoré sa detailne venuje hrdelným trestom. Trest smrti bol počas existencie Rímskej ríše považovaný za *poena ordinaria*, teda za bežný trest³⁸, čím bola sankcionovaná široká škála deliktov. Hrdelné tresty v Rímskej spoločnosti mali sakrálny charakter, keďže poprava bola považovaná za obeť bohom. Ak niekto konal v rozpore s pravidlami alebo spravil niečo nemorálne, podľa rímskej tradície vyvolal hnev bohov voči celej komunite. Obetovanie zločinca slúžilo ako nástroj na zmierenie božstva. Berúc ohľad na prístup Rimanov k popravám je možné skonštatovať, že spáchaný skutok v období starovekého Ríma nebol chápaný ako zločin v právnom zmysle, ale skôr ako hriech v spirituálnom zmysle.³⁹ Okrem toho je dôležité poznamenať, že existovali značné rozdiely medzi trestami rôznych spoločenských vrstiev, otroci boli súdení oveľa prísnejšie ako slobodné obyvateľstvo. V období kráľovstva (753 pred Kr. – 510 pred Kr.) prevažoval sakrálny prístup k popravám a súdna prax bola riadená Zákonmi dvanástich tabúl. Podľa nich boli súdené trestom smrti skutky ako úmyselná vražda⁴⁰, velezrada, alebo lúpež, ale to iba v tom prípade ak ho podnikol otrok.⁴¹ Otroci prichytení pri lúpeži boli trestaní zvrhnutím z Tarpejskej skaly takisto ako zradcovia.⁴² Za obzvlášť závažné zločiny boli považované priestupky voči náboženstvu ako napr. znesvätenie posvätných predmetov, používanie škodiacich zaklínadiel alebo porušenie panenského sľubu vestálky. Za takýto čin bola vestálka pochovaná zaživa. Tento trest sa viaže k samotným počiatkom Ríma, podobný osud totiž zastihol matku Romula

³⁵ Odznelo v rámci online prednášky Kataríny Nádaskovej s názvom *Stredoveká justícia a katovo remeslo*, odvysielaného 21.04.2021

³⁶ SZÚCS, F. 1993, s. 236.

³⁷ MONESTIER, M. 1998, s. 78.

³⁸ *Poena Ordinaria Law and Legal Definition*. [online]. [cit.01.02.2022]. Dostupné na internete: <https://definitions.uslegal.com/p/poena-ordinaria/>

³⁹ TÓTH, J. Zoltán. *A halálbüntetés az ókorban*. [online]. [cit.01.02.2022]. Dostupné na internete: https://jesz.ajk.elte.hu/tothj20.html#_ftnref17

⁴⁰ Najmä ak išlo o zabitie rodinného príslušníka

⁴¹ Zlodeja, ktorého prichytili pri čine v noci, mohol zabiť ktokoľvek. Zaujímavosťou však je, že zlodej, ktorého prichytili cez deň, bol postavený pred súd, a najčastejšie bol trestaný bičovaním.

⁴² MONESTIER, M. 1998, s. 37.

a Réma, zakladateľov Ríma. Rheu Silviu prinútil stať sa vestáľkou jej brat. Keď sa dozvedel že boh Mars jej splodil dvoch synov, potrestali ju pochovaním zaživa.⁴³ V období republiky (510 pred Kr. – 27 pred Kr.) sa trest smrti stáva mimoriadnym trestom (*poena extraordinaria*), ktorý sa ukladá len za najzávažnejšie zločiny. Do tejto kategórie patrili protištátne delikty alebo zabitie rodinného príslušníka. Tieto tendencie sa zmenili až počas obdobia neskorého cisárstva (284 – 476 po Kr.), keď sa trest smrti stal čoraz rozšírenejšou sankciou na rôzne typy zločinov.⁴⁴ V stredoveku vývoj práva najprv vykazoval tendenciu k poklesu počtu trestov smrti, ale s recepciou rímskeho práva sa tento trest opäť dostal do popredia a bol široko používaný. V uhorskom prostredí neexistovala písaná klasifikácia zločinov považovaných za hodné trestu smrti až do vzniku právnej zbierky Verbóciho Tripartita v roku 1514, z ktorého vychádzala väčšina mestských kníh v danom období. Precíznejšiu klasifikáciu ustanovil kódex Constitutio Criminalis Theresiana, ktorý nadobudol platnosť za vlády Márie Terézie v roku 1770. Väčšinou išlo o také zločiny, ktoré nenávratne narušili princípy fungovania spoločnosti, klasifikácia deliktov je však pomerne náročná, keďže dobový právny systém nemal presne zadefinované zločiny a za nich udelené tresty, navyše neexistovali ani pravidlá na posúdenie priťažujúcich alebo poľahčujúcich okolností.⁴⁵ Táto skutočnosť spôsobila, že udelené tresty za jednotlivé zločiny sa líšili podľa okolností prípadu, častokrát sa stalo, že rovnaký delikt bol trestaný odlišným spôsobom.

Blanka Szeghyová rozdelila stredoveké a ranonovoveké zločiny do siedmich kategórií, a to na delikty proti cirkevnej ideológii ako kacírstvo, rúhanie, alebo čarodejníctvo; delikty proti panovníkovi a štátu ako urážka alebo zrada; delikty proti vrchnosti a mestskej administratíve ako neposlušnosť alebo ohrozenie vrchnosti a mestskej rady; delikty proti životu a zdraviu ako zabitie, infanticidum alebo ublíženie na zdraví; delikty proti majetku ako krádež alebo lúpež; delikty proti cti ako napr. krivé obvinenie; a delikty proti mravnosti ako smilstvo alebo cudzoložstvo.⁴⁶ Za hore spomenuté trestné činy hrozilo viacero typov sankcií od priestupkov až po trest smrti. V Uhorsku však existovala určitá ustálená prax podľa ktorej sa tresty udeľovali. Ak hovoríme o hrdelných trestoch, zlodejov obvykle trestali obesením, lúpežných vrahov lámaním kolesom, páchatel'ov mravnostných deliktov a násilných činov s'átím⁴⁷, podpaľačov spálením na hranici. Medzi výnimočné tresty smrti patrilo napr. zavesenie za rebrá na hák alebo napichnutie na kôl.⁴⁸ Ostatné delikty sa trestali rôznymi telesnými trestami, pokutami, alebo vyhnaním z mesta.

Z hore spomenutých trestných činov bola najčastejšia krádež⁴⁹, ktorá sa odlišovala od lúpeže v závislosti od okolností.⁵⁰ Pri tomto delikte je pozorovateľný rozdiel medzi rozsudkami mužov a žien. Kým bežným spôsobom popravy pre mužov bolo obesenie na šibenici, ženy boli popravené spravidla utopením. Je potrebné poznamenať, že utopenie bolo považované za typický ženský trest, ktorý pripomínal predtým zaužívané božie súdy.⁵¹ Obesenie bolo považované za potupný trest, ktorý znamenal hanbu nielen pre samotného páchatel'a, ale aj

⁴³ MONESTIER, M. 1998, s. 61.

⁴⁴TÓTH, J. Zoltán. *A halálbüntetés az ókorban*. [online]. [cit.01.02.2022]. Dostupné na internete: https://jesz.ajk.elte.hu/tothj20.html#_ftnref17

⁴⁵ SZEGHYOVÁ, B. 2016, s. 79.

⁴⁶ SZEGHYOVÁ, B. 2016, s. 80-81.

⁴⁷ Ako aj zlodejov z radov šľachty

⁴⁸ SEGEŠ, V. 2005, s. 104.

⁴⁹ SZEGHYOVÁ, B. 2016, s. 86.

⁵⁰ Napr. či sa skutok stal v noci alebo cez deň, na verejnosti alebo vlámaním, prísnosť trestu závisel aj od postoja obete

⁵¹ BÓDINÉ BELIZNAI, K. 2013, s. 41.

pre celú jeho rodinu. Hanbu spôsobenú obesením bolo možné gradovať tým, že páchatelia poviesili na najvyššiu časť šibenice. Keďže zaužívanou praxou bolo ponechanie tela popraveného na šibenici na výstrahu, častokrát sa stalo, že pozostalí ho ukradli, aby sa čím skôr zbavili potupy a aby zabezpečili pokoj pre ich blízkeho. Existovali aj prípady, keď zmizli jednotlivé časti tela, ľudia totiž verili v ich liečivú silu.⁵² Podpaľačstvo bolo považované za obzvlášť závažný zločin, keďže v stredoveku bolo veľmi vysoké nebezpečenstvo požiarov kvôli dobrým podmienkam na ich šírenie. Dobová spoločnosť sa snažila znížiť riziko požiaru prísny trestaním podpaľačov a už samotné vyhrážanie sa podpálením bolo trestané.⁵³ Upálenie na hranici bolo nielenže tvrdým trestom, ale nieslo v sebe symbolický význam – patrilo medzi zrkadľujúce tresty. Prísne boli trestané aj zločiny proti životu, závisiac od toho, či išlo o zabitie (t. j. neúmyselné usmrtenie) alebo o vraždu (t. j. úmyselné usmrtenie), ale o treste rozhodoval aj postoj rodinných príslušníkov obete k odsúdeniu páchatelia, či boli uzmierení s vyplatením homagia⁵⁴, alebo žiadali potrestanie delikventa.⁵⁵ Častým spôsobom na trestanie vraždy, ako aj iných závažných zločinov, bolo sťatie. Táto forma popravy bola považovaná za najčestnejšiu zo všetkých, preto bola častokrát výsadou šľachty. Z pohľadu dnešného človeka môže pôsobiť zvláštne to, že krádež bola trestaná potupnejšou formou trestu ako vražda.⁵⁶ Podľa Dulmena je tento jav vysvetliteľný tým, že zneuctujúce tresty sa udeľovali za zločiny spáchané viacmenej v tajnosti, kým čestnejší spôsob smrti si vyslúžili tí, ktorí delikt spáchali verejne.⁵⁷ Nedostatkom tejto teórie je, že nezohľadňuje fakt, že vraždy sa obvykle spáchali pod rúškom tajomstva. Špecifickou súčasťou proticirkevných deliktov bolo čarodejníctvo. Napriek pretrvávajúcim stereotypom, v Uhorsku nebolo vrcholom čarodejníckych procesov obdobie stredoveku. Podobné procesy sa na tomto území konali až od raného novoveku, a aj to len v malých počtoch, pričom väčšina odsúdených dostala miernejšie tresty.⁵⁸ V stredovekom Uhorsku sa teda nekonali hromadné prenasledovania čarodejníck končiace sa upálením na hranici ako to je častokrát prízvukované v oblasti populárnej kultúry. V prvých storočiach stredoveku v uzavretých spoločnostiach sa každý musel domáhať svojho práva sám. Nárastom počtu kriminality sa stal takýto postup problematickým. Na začiatku stredoveku bol najdôležitejším samotný proces a rozsudok, ktorý vychádzal zo zápasu žalobcu a obžalovaného. Na prelome stredoveku a raného novoveku sa do stredobodu pozornosti dostal verejný výkon trestu. Od 16. stor. sa jurisdikcia a výkon trestu postupne oddeľovali a pôvodné akuzačné zriadenie bolo nahradené inkvizičným zriadením, ktoré pri vyšetrovaní zločinov využívalo mučenie na vyvolanie priznania viny. Došlo k monopolizácii trestnej moci, teda vykonávanie trestov smrti sa stalo vecou vrchnosti, ktorá z popráv postupne vytvárala divadlo smrti, udeľovali sa kruté a exemplárne tresty, ktoré mali mať odstrašujúci účinok. Zmeny nastali aj v dôslednosti zaznamenania trestných procesov, ktoré sa postupne zvyšovalo od 15. stor. Od polovice 17. stor. sa zmenil samotný výkon trestov, popravy boli prepojené so striktno stanovenou ceremóniou. Táto tendencia súvisí aj

⁵² BÓDINÉ BELIZNAI, K. 2013, s. 36-37.

⁵³ ŠTEFÁNIK, Martin. *Majetková kriminalita v stredovekej Bratislave podľa prvej knihy mestského súdництва – Aechtbuch*. In: *Kriminalita bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského. 2007. s. 47.

⁵⁴ kompenzácie

⁵⁵ SZEGHYOVÁ, B. 2016, s. 103.

⁵⁶ Táto myšlienka sa objavuje v prácach Szeghyovej (152) a Monestiera (158-159.)

⁵⁷ DULMEN, V. R. 2001. s. 105.

⁵⁸ LENGYELOVÁ, Tünde. *Bosorky – Špecifický druh zločinnosti žien v období raného novoveku*. In: *Kriminalita bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského. 2007, s. 174., 184.

s postupnou humanizáciou trestných aktov, a môžeme ju považovať za kompenzáciu starobylých krutých trestných úkonov.⁵⁹

Predstavitelia raného osvietenstva ešte nahliadali na verejné popravy ako prostriedok na formovanie a výchovu nasledujúcej generácie a kvôli tomu podporovali myšlienku, aby sa mladiství zúčastnili popráv ako diváci.⁶⁰ Od 17. stor. sa v oblasti trestného súdnictva začali objavovať nové tendencie, ktoré vyvrcholili na prelome 18. a 19. stor. Pochybnosti o účele a účinnosti hrdelných trestov sa dostali do popredia spolu s formovaním osvietenských myšlienok. Pokrokovejší myslitelia si uvedomili, že popravy už neplnia ich pôvodnú funkciu, teda neslúžia ako odstrašujúci prostriedok, ale stali sa z nich ľudové slávnosti. Teoretické základy moderného trestného práva sa spájajú s dielom talianskeho právnik a Cesare Beccariu – *O zločinoch a trestoch*, vydaného v roku 1763. Dielo, ktoré vychádzalo z teórií Francisa Bacona, a ktoré bolo inšpirované myšlienkami francúzskych encyklopedistov, vyvolalo v čase jeho vzniku rozruch vo vedeckých kruhoch a podnietilo vznik nových tendencií v oblasti hrdelných trestov. Beccaria bol toho názoru, že trest smrti nemá odstrašujúci účinok, zatiaľ čo „dlhý a nešťastný príklad človeka zbaveného slobody... je najsilnejšou brzdou proti zločinu“⁶¹. Okrem toho odmietal doktrínu vykúpenia (expiatio), podľa ktorej hlavným cieľom trestania bolo dosiahnutie Božieho odpustenia za vnútorné zlo v ľuďoch, a to prostredníctvom ťažkých trestov.⁶² Týmto oddelil hriechy od zločinov, etické otázky označil za doménu teológov, kým otázky týkajúce sa spoločenského poriadku zaradil do kompetencie zákonodarcov.⁶³ Beccariovo slávne dielo bolo nasledované radikálnymi reformami súdneho a väzenského systému.

Od polovice 18. stor. sa z trestných procesov postupne vytratilo mučenie, verejný výkon trestov. Michel Foucault opisuje tieto procesy ako „*zánik představení a zrušení bolesti*“⁶⁴. Počet popráv drasticky klesal, myšlienka očistenia spoločnosti od hriechu, ktorá bola podkladom vykonávania trestov smrti ešte v 16. stor. ustúpila do pozadia, a nahradila ju myšlienka morálneho poučenia. Došlo taktiež k presunu pozornosti od skutkovej podstaty zločinu k vnímaniu širších súvislostí ako napr. osobnosť delikventa alebo okolnosti zločinu. Kým v právnej praxi stredovekej a ranonovovekej spoločnosti tresty boli zamerané na telo, išlo o rôzne formy mučenia a popráv, hlavným dejiskom trestania v modernej dobe sa stáva väzenie. Tento nový typ trestania však nekončí len pri samotnom uväznení, ale skrýva v sebe organizovanú štruktúru disciplinácie. Väzenie je svojím spôsobom sociálny model, osobitný spôsob organizácie života.⁶⁵ Tresty sa teda už netýkali tela, ale duše odsúdeného a spôsobovali mu subtilnejšie utrpenie s vidinou dosiahnutia vyššieho cieľa – nápravu páchatel'a.

⁵⁹ DULMEN, V. R. 2001, s. 167-168.

⁶⁰ DULMEN, V. R. 2001, s. 157.

⁶¹ BECCARIA, Cesare. *A bűnokről és a büntetésekről*. Budapest: Eötvös József Kiadó. 1998, s. 44. – „szabadságától megfosztott ember hosszas és nyomorúságos példája...a legerősebb fék a bűnök ellen“ – preklad autorky

⁶² STIPTA, István. *Cesare Beccaria és kora*. In: *250 éves a Dei delitti e delle pene – Tanulmányok Cesare Beccariáról*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. 2015. s. 25.

⁶³ MORTIER, Roland. *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest: Gondolat Kiadó. 1983, s. 16.

⁶⁴ FOUCAULT, M. 2000. s. 43.

⁶⁵ HORVÁTH, Andor. *A börtön valóság*. In: *Korunk 2010*, vol. 3, no. 7. [online]. [cit.01.02.2022]. Dostupné na internete: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00558/pdf/EPA00458_korunk_2010-07_003-007.pdf s. 4-5.

Záver

Trestné právo je neoddeliteľné od úvah o ľudskej slobode a dôstojnosti. Téma trestu smrti tvorí kontroverznú súčasť politických, právnych a filozofických debát od obdobia osvietenstva až po súčasnosť. Udelenie hrdelných trestov za rôzne formy zločinov bolo od začiatkov formovania ľudskej spoločnosti samozrejmosťou. Dnešné ponímanie ľudského života je nezlučiteľné so súdnou praxou v stredoveku. Z hľadiska dnešného človeka tresty vykonávané v stredoveku a ranom novoveku sa môžu javiť ako nevysvetliteľné prejavy brutality a svojvôle. V rámci úvah je však potrebné zohľadňovať to, že dobové pomery počas týchto období boli diametrálne odlišné od tých našich. Ľudský život bol chápaný ako prechodný stav, ktorý vedie k smrti, čiže k posmrtnému životu, ktorý bol v centre záujmu stredovekého myslenia. Práve preto mu nebol pripisovaný taký veľký význam ako dnes, k čomu prispieval aj fakt, že úmrtnosť bola oveľa vyššia a smrť bola vnímaná a prijímaná prirodzenejšie ako v dnešnej spoločnosti. Prevalu popráv a telesných trestov nad väznením v stredoveku a ranom novoveku vysvetľuje fakt, že trestný systém sa prispôboval neľahkým životným podmienkam v danom období. Keďže bežná životná úroveň obyvateľov bola nízka, väzenie by nemalo dostatočný efekt na páchatelov a neprispievalo by k prevencii kriminálneho správania, navyše ľudskej slobode nebola pripisovaná príliš vysoká hodnota, tým pádom jej dočasná strata nebola považovaná za dostatočný trest za spáchaný zločin.⁶⁶ Prvé myšlienky, ktoré postulovali zakázanie hrdelných trestov vznikli počas obdobia osvietenstva, pretvorenie trestného súdnictva však bolo zdĺhavým a komplikovaným procesom. Bol si toho vedomý aj Cesare Beccaria, keď na titulnej strane diela *O zločinoch a trestoch* citoval svojho predchodcu, Francisa Bacona, ktorý v spojitosti s formovaním justičného systému prízvukoval, že je potrebný čas na dozretie jednotlivých zmien.⁶⁷ Abolicionistické myšlienky zosilneli najmä v druhej polovici 20. storočia, a viedli k tomu, že v dnešnej dobe sa už popravy vo väčšine krajín nekonajú.

Prečo je teda výskum tematiky hrdelných trestov relevantný? Ak chceme pochopiť fungovanie spoločnosti, je dôležité zohľadniť ako reaguje na prvky, ktoré ju ohrozujú a ktoré narúšajú jej poriadok. Interdisciplinárnym výskumom dejín kriminality môžeme nahliadnuť do fungovania dobových inštitúcií a právneho systému, zároveň získavame cenné informácie o dejinách každodennosti a o ponímaní jednotlivých javov. Tieto vedomosti nám pomôžu dotvoriť obraz fungovania society v danej dobe. Tento príspevok nenárokuje na vyčerpanie tejto mnohovrstvej témy v celistvosti, slúži iba ako úvod do problematiky, ktorá však má veľký potenciál na podniknutie ďalších výskumov.

⁶⁶ MEZEY, Barna. *Bűn és büntetés*. In Rubicon történelmi magazin. vol. 30, no. 337-338. 2019. s. 7-8.

⁶⁷ STIPTA, István. *Cesare Beccaria és kora*. In: *250 éves a Dei delitti e delle pene – Tanulmányok Cesare Beccariáról*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. 2015, s. 21.

Použitá literatúra

ARIES, Philippe. *Dějiny smrti*. Praha: Argo, 2020.

BARKÓCZI, Dávid. *Justitia, az igazságosság istennője – Az istennő alakja és ábrázolása a mitológiában és a jogtörténetben*. In: *Joghistória*. Vol. 19. no. 3. ISSN 2062-9699.

BECCARIA, Cesare. *A bűnökről és a büntetésekről*. Budapest: Eötvös József Kiadó. 1998.

BECCARIA, Cesare. *O zločinoch a trestoch*. Bratislava: Kalligram, 2009.

BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga. *Kivégzési rituálék*. In: *Jogtörténeti Parerga*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó. 2013.

DULMEN, Van, Richard. *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. Praha: Rybka Publishers, 2001, 230 s.

FOCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat*. Praha: Nakladatelství DAUPHIN. 2000, 427 s.

GAUVARD, Claude. *Fear of Crime in Late Medieval France*. In: *Medieval Crime and Social Control*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1999, 280 s.

HORVÁTH, Andor. *A börtön valóság*. In: *Korunk* 2010, vol. 3, no. 7. [online]. [cit.01.02.2022]. Dostupné na internete: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00558/pdf/EPA00458_korunk_2010-07_003-007.pdf s. 4-5.

KABÓDI, Csaba – LŐRINCZ, József – MEZEY, Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005, 44 s.

LENGYELOVÁ, Tünde. *Bosorky – Špecifický druh zločinnosti žien v období raného novoveku*. In: *Kriminalita bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007.

MEZEY, Barna. *Bűn és büntetés*. In *Rubicon történelmi magazin*. vol. 30, no. 337-338. 2019.

MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti*. Praha: Rybka Publishers. 1998, 405 s.

MORTIER, Roland. *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest: Gondolat Kiadó. 1983, 407 s.

PAPÁČ, Richard. *Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí*. Košice: Dana Kušnírová – Historické, 2019.

ROSSEAUX, Xavier. *Crime, Justice and Society in Medieval and Early Modern Times: Thirty Years of Crime and Criminal Justice History*. In: *Crime, History and Societies*. Vol. 1. no. 1. 1997, s. 87-118.

SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval*. Bratislava: Perfekt. 2005, 219 s.

STIPTA, István. *Cesare Beccaria és kora*. In: *250 éves a Dei delitti e delle pene – Tanulmányok Cesare Beccariáról*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. 2015.

SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: Veda. 2016, 185 s.

SZEGHYOVÁ, Blanka. *Topografia súdnictva: Lokality, artefakty a symboly mestskej spravodlivosti v ranonovovekom Uhorsku*. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Bratislava: Historický ústav SAV. 2017.

SZÚCS, Ferenc. *Teológiai etika*. Budapest: A református zsinati iroda tanulmányi osztálya. 1993, 315 s.

ŠTEFÁNIK, Martin. *Majetková kriminalita v stredovekej Bratislave podľa prvej knihy mestského súdnictva – Aechtbuch*. In: *Kriminalita bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského. 2007.

TÓTH, J. Zoltán. *A halálbüntetés az ókorban*. [online]. [cit.01.02.2022]. Dostupné na internete: <https://jesz.ajk.elte.hu/tothj20.html# ftnref17>

Internetové zdroje

Poena Ordinaria Law and Legal Definition. [online]. [cit.01.02.2022]. Dostupné na internete: <https://definitions.uslegal.com/p/poena-ordinaria/>

Kráľovský sobáš v neskorostredovekom Uhorsku (so zreteľom na habsbursko-jagelovské dohody v prvej štvrtine 16. storočia)

Mária Rebičová

Abstrakt

Konferenčný príspevok *Kráľovský sobáš v neskorostredovekom Uhorsku (so zreteľom na habsbursko-jagelovské dohody v prvej štvrtine 16. storočia)* analyzuje problematiku zásnub a sobášov v Uhorsku v neskorom stredoveku. Cieľom tohto príspevku je najprv predstaviť problematiku zásnub a sobášov vo všeobecnosti a následne na vybraných príkladoch z habsbursko-jagelovských dohôd v prvej štvrtine 16. storočia o dvojitych zásnubách kráľovských potomkov uhorského panovníka Vladislava II. Jagelovského a vnukov Maximiliána I. Habsburského. Pri spracovaní danej problematiky je využitá analýza dvojitych zásnub na základe zachovaného cenného prameňa, a to diela *Odeporicon* od Richarda Bartoliniho, ktorý zaznamenáva priebeh Viedenského kongresu 1515 a dvojitych zásnub. Konferenčný príspevok sa opiera aj o prácu so sekundárnou literatúrou zaoberajúcou sa problematikou sobášov a zásnub v stredoveku. V príspevku sa postupuje chronologicky, predstavuje sa tu daná problematika od výberu manželky, cez zásnuby až po samotný svadobný obrad. Príspevok je rozdelený na niekoľko častí, v ktorých sa zaoberá špecifickými témami a podtémami. Na začiatku sa venuje rozdielu vo vnímaní uzatvárania manželstva v aristokratickom prostredí a v cirkvi. Následne sa zaoberá okolnostiam výberu budúcej nevesty v stredoveku a čo všetko ovplyvňovalo jej výber. Ďalej sa zameriava na priebeh zásnub či odchod nevesty za ženíchom. Vysvetľuje rozdiel medzi venom a venným, prináša poznatky o svadobných daroch, o symbolike snubného prsteňa a o ďalších možnostiach, ktoré mohli byť svadobným darom v stredoveku. V neposlednom rade sa príspevok zameriava na samotný svadobný rituál a s ním spojené všetky akty a pravidlá, ako sú napríklad svadobné pozvánky, úpravy mestských a hradných palácov pri príležitosti kráľovskej svadby, svadobný poriadok pre kňaza a budúcich manželov, spôsob odovzdávania zásnubného prsteňa a ďalšie iné rituály a tradície spojené s týmto rituálom. Podáva stručný prehľad o kráľovskej hostine, svadobných obradných tancoch, súťažiach a turnajoch spojených s oslavami kráľovského sobáša. Vysvetľuje význam naplnenia manželstva – konzumáciu a pohľad vtedajšej cirkvi na ňu. Práca prináša aj ďalšie poznatky o témach spojených s danou problematikou. V príspevku sa využívajú ako špecifický príklad na predstavenie danej problematiky vybrané aspekty z cisársko-kráľovských rokovaní o uzatvorení manželstva počas udalosti známej ako Prvý viedenský kongres z roku 1515, ako je sobášna politika Jagelovcov a Habsburgovcov, veno, venné a svadobné dary, ktoré dostali princezná Mária Habsburská a Anna Jagelovská počas zásnub a ďalšie. Výsledkom práce je podanie všeobecného prehľadu o zásnubách a sobášoch v stredovekom Uhorsku na špecifickom príklade kráľovského sobáša. Príspevok prináša poznatky a analýzy umožňujúce lepšie porozumenie problematike uzatvárania manželstva v stredovekom Uhorsku po právnej, politickej a rituálnej stránke.

Kľúčové slová: neskorý stredovek, zásnuby, sobášna politika, svadobný rituál, kráľovský sobáš, Viedenský kongres, habsbursko-jagelovské rokovania

Úvod

Sobáše sú súčasťou ľudského života po celé tisícročia. Po celú dobu menia svoju formu, ale vždy sa zachováva ich základný obsah a cieľ spojiť životy dvoch ľudí a zaistiť si potomkov. Tento príspevok približuje problematiku zásnub a sobášov v neskorostredovekom Uhorsku najprv vo všeobecnosti, následne uvádza aj príklady z habsbursko-jagelovských dohôd v prvej štvrtine 16. storočia o dvojitych zásnubách kráľovských potomkov uhorského panovníka Vladislava II. Jagelovského a vnukov rímskonemeckého cisára Maximiliána I. Habsburského. Konferenčný príspevok predstavuje časť diplomovej práce, ktorá sa venuje komparácii kráľovských sobášov v neskorostredovekom Uhorsku. Cieľom príspevku je predovšetkým predstaviť problematiku zásnub a sobášov ako kultúrneho fenoménu a následne predstavenie tejto problematiky na vybraných príkladoch z dvojitych zásnub kráľovských detí uhorského panovníka Vladislava II. Jagelovského a vnukov Maximiliána I. Habsburského. Príspevok je rozdelený na sedem častí. V prvej časti sa zameriame na rozdiel vnímania sobášov u aristokracie a stredovekej cirkvi. Nasledujúca časť sa bude zaoberať okolnosťami výberu nevesty a sobášnej politiky. V tretej rozoberieme detské manželstvá, v nasledujúcej sa zameriame na zásnuby a cestu nevesty za ženichom. Piata časť bude zameraná na svadobné dary, význam vena a venného. Predposledná sa bude zameriavať na sobáš ako rituálny akt a na priebeh svadby. V poslednej časti sa pozrieme na význam pojmu konzumácia manželstva. V príspevku ako špecifický príklad budeme využívať na predstavenie danej problematiky vybrané aspekty z cisársko-kráľovských rokovanií z prvej štvrtiny 16. storočia o uzatvorení manželstva, ako je sobášna politika Jagelovcov a Habsburgovcov, vena, venné a svadobné dary, ktoré dostali princezná Mária Habsburská a Anna Jagelovská pri príležitosti sobáša a ďalšie. Pri písaní práci bude využitá sekundárna literatúra venujúca problematike stredovekých zásnub a sobášov vo všeobecnosti. Dôležité údaje o Prvom viedenskom kongrese z roku 1515, počas ktorého došlo k dvojitym zásnubám, prináša cenný prameň *Odeporicon* od Richarda Bartoliniho, o ktorý sa v príspevku budeme opierať.

Svadobné zvyky a tradície vo vnímaní aristokracie a cirkvi

So svadobnými zvykmi a tradíciami sa človek stretáva už od najstarších dôb po súčasnosť.¹ V stredovekej kresťanskej Európe patrili ako aj krsty či pohreby, tak aj sobáše v období stredoveku k slávnostným udalostiam života aristokracie a podliehali rituálnemu konaniu. V ňom sa uplatňovali zvyklosti a tradície, ktoré sa vyskytovali vo viacerých štátoch Európy vychádzajúce už z predkresťanského obdobia. Rodičom detí svadby prinášali možnosť ukázať svoju moc, bohatstvo či získať nové politické spojenectvá.²

Stredoveká cirkev musela riešiť jeden veľký problém a tým boli tajné manželstvá, teda manželstvá uzatvárané mimo cirkvi, keďže vo vidieckom prostredí si manželstvá si až do 13. storočia zachovali svetský charakter.³ Takáto forma uzatvárania manželstva prebiehala tak, že novomanželia skladali sľub iba do rúk svedka.⁴ Cirkevní reformátori sa od konca 12. storočia snažili o to, aby všetky manželstvá boli uzatvárané *in facie ecclesiae* - „pred očami“ cirkvi.⁵ Tak

¹ JANČÍKOVÁ, Eva. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2012, s.7.

² NODL, Martin. Kráľovské svatby a rozvody. In: NODL, Martin – ŠMAHEL, František (eds.). *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním stredoveku*. Praha: Argo, 2014, s. 69.

³ NODL, M. *Středověk v nás*. Praha: Argo, 2016, s. 92.

⁴ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 70.

⁵ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 69.

chcela cirkev zastaviť uzatváranie tajných manželstiev, ktoré vychádzali zo starých, predkresťanských, rituálov. Podľa nových zmien, na základe uznesenia IV. lateránskeho koncilu, sa mali manželstvá uzatvárať len za prítomnosti kňaza.⁶

Čo sa týka rituálov a tradícií, tak aristokracia si uzavieranie manželstva predstavovala od stredovekej cirkvi inak. Šľachta rozhodovala za svoje deti o ich budúcom partnerovi, naopak cirkev chcela, aby manželstvo bolo súhlasom oboch snúbencov. V prostredí aristokracie často dochádzalo k sobášom medzi blízkymi príbuznými, ale cirkev zakazovala uzavierať manželstvá medzi pokrvne a duchovne príbuznými. Cirkev taktiež presadzovala monogamiu, ale na panovníckych a kniežacích dvoroch bol tolerovaný konkubinát.⁷

Okolnosti výberu nevesty a sobášna politika

Manželské zväzky boli politickou a ekonomickou záležitosťou. Stredoveký panovník mohol pomocou dobre pripraveného dynastického sobáša dosiahnuť svoje zámery týkajúce sa nielen vnútra kráľovstva, ale aj zámerov v zahraničí.⁸ Prostredníctvom uzavretia manželstva sa snažili vyriešiť politické konflikty, využiť nevesty k mocenskej expanzii či získaniu nových spojencov.⁹ Manželstvo pre príslušníkov aristokracie predstavovalo najmä obchod, prostriedok udržania či rozšírenia majetku. Cieľom bolo zabezpečiť pre svoje deti čo najbohatšieho a najurodzenejšieho manžela.¹⁰ O vydaj a majetkové zabezpečenie dcér sa v stredoveku starali rodičia alebo súrodenci – bratia.¹¹

Hlavným cieľom každého manželského zväzku bolo zabezpečenie dynastie, preto sa niektorí panovníci oženili viackrát. Dostatok mužských potomkov zabezpečoval úspešný dynastický rozvoj, ale citom nebol prisudzovaný veľký dôraz, pretože na prvom mieste stál záujem rodu.¹² V aristokratickom prostredí sa o výber nevesty starali rodičia ženícha.¹³ Sloboda uzavrieť manželstvo z vlastného rozhodnutia na základe kanonického práva sa výrazne obmedzovala na panovníckych dvoroch. Táto sloboda sa akceptovala iba vtedy, ak o svojej neveste a svadbe rozhodoval samostatne vládnucci muž – kráľ. V období neskorého stredoveku však uhorskí panovníci museli brať na ohľad pri výbere nevesty aj záujmy stavovskej obce.¹⁴

Sobášna politika Habsburgovcov sa už od 13. storočia niesla v hesle: vojny majú viesť iní a šťastné Rakúsko sa má ženiť.¹⁵ Takáto politika sa dokonala uzatvorením cisársko-kráľovskej zmluvy v Bratislave a vo Viedni v roku 1515 počas udalosti známej ako Viedenský kongres. Táto zmluva mala medzinárodný význam, keďže sa ňou, ako sa onedlho nato ukázalo, položili základy Habsburskej monarchie pretrvávajúcej niekoľko storočí. Okrem toho jej cieľom bolo osláviť panovnícky rod, ukázať ostatným krajinám akú má moc či vplyv. Dvojitémi zás nubami cisárových vnúchat Maximiliána I. Habsburského a detí Vladislava II. Jagelovského a následnou

⁶ YALOM, Marilyn. *A History of the Wife*. London: HarperCollins Publishers, 2009, s. 41.

⁷ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 69.

⁸ PERNIŠ, Jaroslav. *Vznešené ženy stredoveku. Princezné v dynastickej politike Anjouvcov*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2003, s. 16.

⁹ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 74.

¹⁰ DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2017. s. 179.

¹¹ MAREK, Miloš. Svadby, sobáše a manželské zväzky v prostredí šľachty na Slovensku na konci stredoveku. In: FRIMMOVÁ, Eva (eds.). *Prelomové obdobie dejín (politika, spoločnosť, kultúra v roku 1515)*. Bratislava: Vydavateľstvo Igor Iliť – RádioPrint, 2017, s. 186.

¹² PERNIŠ, J. 2003, s. 16.

¹³ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 74.

¹⁴ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014 s. 74.

¹⁵ FRIMMOVÁ, Eva. *Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon)*. Bratislava: Post Scriptum, 2015, s. 75.

ich svadbou, sa mali naplniť ambície Habsburgovcov a Jagelovcov zachovať pre svoj rod uhorský a český trón.¹⁶ Výsledkom rokovaní boli podpísané dve svadobné listiny 20. mája 1515 na Bratislavskom hrade o budúcich sobášoch.¹⁷

Pred podpísaním týchto dvoch zmlúv prebiehali v roku 1515 viaceré tajné rokovania podpísané predbežnými zmluvami. K týmto zmluvám dochádzalo postupne od narodenia Vladislavových potomkov Anny a Ľudovíta v Budíne. Cisár sa už dlhé roky spoliehal na viaceré staršie zmluvy, ktoré zaručovali to, že získa uhorský trón, a tak si tieto zmluvy overoval a obnovoval. Jeho snahy však ohrozila svadba Vladislava II. Jagelovského s Annou de Foix, neterou francúzskeho kráľa Ľudovíta XII., s ktorým cisár nemal dobré vzťahy. Avšak po narodení Vladislavových detí, Anny (1503) a Ľudovíta (1506), zmenil taktiku voči Vladislavovi a snažil sa s ním udržiavať priateľské vzťahy.¹⁸ Avšak plánované rodinné zväzky medzi Habsburgovcami a Jagelovcami sa načrtli už pri podpísaní Bratislavskej zmluvy z roku 1491, keď sa už očakávalo na potomkov.¹⁹ Následne zo strachu, že trón získa sedmohradský vojvoda Ján Zápoľský, ktorý sa taktiež uchádzal o ruku princeznej Anny, nechal Maximilián vyhotoviť v roku 1506 zmluvu o priateľstve a budúcom sobáši sotva narodených detí Anny a Ľudovíta s Maximiliánovými vnúčatami, Karolom, Ferdinandom a Máriou. Túto zmluvu podpísali 11. októbra 1507 v Innsbrucku a 12. novembra 1507 v Budíne.²⁰

Popri politických okolnostiach, zohrával dôležitú úlohu aj vzhľad nevesty.²¹ Richard Bartolini opisuje vo svojom cestopise *Odeporicon* krásu Anny Jagelovskej, dcéry uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského a Anny de Foix. Na základe toho by sme mohli skonštatovať, že muži si všímali krásu. Princeznú Annu prirovnáva k Pallas, opisuje ju ako dievča so zlatými hustými vlasmi s očarujúcimi očami. Považuje ju za božskú bytosť. Jej chôdzu opisuje ako dôstojnú, hrdú a plnú radosti. Vyjadril svoje očarenie a spomína aj presvedčenie, že ak by ju cisár Maximilián Habsburský videl, tak by mu rozhodne nešlo iba o potomkov, ale chcel by iba ju.²² V západnej Európe v 13. storočí sa stretávame aj s dokladmi o maľovaní portrétov potencionálnych manželiek kráľov. Uchádzači museli na dvor dievčaťa posilať maliarov, ktorí mali zachytiť realistický vzhľad ženy, ale niekedy aj jej intímnejšie partie. Králi si radi vybrali z viacerých princezien a vek súrodencov nezohrával veľkú rolu, ako prvá sa nemusela vydávať najstaršia dcéra.²³ Od nevesty sa očakávalo hlavne to, aby svojím správaním dôstojne reprezentovala postavenie svojej novej rodiny vo vlasti, do ktorej prišla, a tak prispievala k zvyšovaniu autority manžela.²⁴

¹⁶ FRIMMOVÁ, E. 2015, s. 75.

¹⁷ FRIMMOVÁ, E. Dvojité svadobné zmluvy habsburských a jagelovských potomkov z roku 1515 – rokovania v Bratislave. In FRIMMOVÁ, Eva (eds.). *Prelomové obdobie dejín (politika, spoločnosť, kultúra v roku 1515)*. Bratislava: Vydavateľstvo Igor Iliť – RádioPrint, 2017, s. 30.

¹⁸ FRIMMOVÁ, E. 2015, s. 76.

¹⁹ SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006, s. 190.

²⁰ FRIMMOVÁ, E. 2015, s. 77.

²¹ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 74.

²² BARTOLINI, Richard. *Odeporicon*. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2014, s. 167.

²³ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 74-75.

²⁴ KOLTAI, András. Cudzinky v úlohe manželiek uhorských veľmožov v 16.-17. storočí. In LENGYELOVÁ, Tünde (eds.). *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v spoločnosti*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004, s. 187.

Detské manželstvá

Ako je zrejmé z uvedeného príkladu habsbursko-jagelovských zásnub, tak hľadanie výhodného manželského zväzku sa začínalo už v útlom veku detí.²⁵ Kanonické právo za legitímny vek na uzavretie manželstva stanovovalo pre dievčatá dvanásť rokov a pre chlapcov štrnásť. Chlapci v tomto veku, aj keď ešte neboli považovaní za dospelých, mohli samostatne skladať prísahy, súdiť sa a pod.²⁶ Nedodržiavanie zákonného veku bolo jedným z faktorov, ktorý mohol spôsobiť neplatnosť manželstva.²⁷ Ale keďže v období stredoveku sa narodenie nikde neevidovalo, tak sa ťažko odhadoval presný vek.²⁸ Zväzky uzatvorené medzi deťmi, ktoré ešte nedovršili vek sedem rokov, boli považované za právne neplatné, pretože deti v tomto veku si neboli schopné slobodne prejaviť vlastnú vôľu, takže si nemohli udeliť sviaťosť manželstva.²⁹ Deti mohli rodičia zasnúbiť až po dosiahnutí siedmeho roku života.³⁰

Samotné zásnuby sa uzatvárali ako zmluvy potvrdené prísahou, v prípade detských snúbencov tieto zmluvy uzatvárali ich právni zástupcovia - rodičia. Deti na zásnubách ani neboli.³¹ Od týchto zmlúv sa mohlo ale časom odstúpiť, ale nebolo to tak jednoduché a museli sa platiť sankcie.³² K zrušeniu zásnub dochádzalo napríklad vtedy, ak sa pre dievča či chlapca na sobáš našiel partner lepšieho postavenia. Dochádzalo často aj k množstvám problémov, ktoré musela riešiť pápežská kúria či samotný panovník.³³

V období neskorého stredoveku sa uzatvárali manželské zmluvy aj medzi ešte nenarodenými deťmi. Z hľadiska kanonického práva boli takéto zväzky zamietnuté a pokladané za neplatné. K takýmto zásnubám dochádzalo predovšetkým z politických dôvodov.³⁴ Ak už k nim došlo, tak snúbenci po dosiahnutí legitímneho veku museli vyhlásiť, že do manželského zväzku vstupujú dobrovoľne. Obe zainteresované strany obnovili a potvrdili predtým vytvorené zmluvy a snažili sa získať potrebný dišpenz. Po dosiahnutí zákonného veku nasledovalo naplnenie manželstva, teda konzumácia.³⁵ Takýto postup bol aj v prípade sobáša Márie a Ferdinanda a Anny s jedným z cisárskych vnukov. V plánovanom sobáši sa cisár Maximilián a kráľ Vladislav dohadovali už od roku 1506, keď bola Anna a Ľudovít a Maximiliánovi vnuci ešte len pár rokov.³⁶

Zásnuby a cesta nevesty za ženíchom

Budúcu nevestu odovzdávali rodičia do rodiny snúbenca hneď po zásnubách, kde ju mali ďalej vychovávať.³⁷ Uhorskí panovníci preferovali mladšie nevesty, aby sa rýchlejšie naučili zvykom danej zeme, v ktorej mali tráviť zvyšok svojho života. Niekedy sa kultúra danej zeme nelíšila

²⁵ DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Manželstvo v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In *Historická revue*, 2020, roč. 31, č. 7, s. 8.

²⁶ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 280.

²⁷ PERNIŠ, J. 2003, s. 19.

²⁸ VONDRUŠKA, Vlastimil. *Život ve stáletích. 14. století. Lexikon historie*. Brno: MOBA, 2018. s. 112.

²⁹ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 79.

³⁰ PERNIŠ, J. 2003, s. 19.

³¹ DVOŘÁKOVÁ, D. 2020, s. 8.

³² PERNIŠ, J. 2003, s. 19.

³³ MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 180.

³⁴ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 79.

³⁵ PERNIŠ, J. 2003, s. 19.

³⁶ FRIMMOVÁ, E. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 30.

³⁷ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 281.

od domova princeznej, inokedy prichádzala princezná do úplne cudzieho sveta. Princezné často neovládali ani jazyk krajiny. Stávalo sa, že dievča bolo počas sobáša odkázané na tlmočníka.³⁸

O osude detí rozhodovali najmä mužskí členovia rodiny. Svet chlapcov v tomto ohľade nebol veľmi odlišný. Mladí muži sa museli podriaďovať moci svojho otca alebo matky, ktorí im vyberali budúcu nevestu či v prípade kráľa aj kráľovnú.³⁹

Vráťme sa teda ku princeznám Márii Habsburskej a Anne Jagelovskej. Po oficiálnych kráľovských obradoch v roku 1515 obidve princezné spolu odišli do Innsbrucku, kde mali spolu žiť až do svadby na spoločnom dvore.⁴⁰ Obe dievčatá boli poslané na výchovu do cudzieho prostredia bez znalosti jazyka.⁴¹ Bartolini v diele *Odeporicon* opisuje lúčenie princeznej Anny Jagelovskej s otcom Vladislavom a bratom Ľudovítom. Opisuje, ako veľmi ťažko znášal Vladislav odchod svojej jedinej dcéry, ktorá, ako opisuje Bartolini, bola jeho miláčikom. Anna ťažko niesla lúčenie a plakala, ľutovala otca a brata, ktorý, ako hovorí Bartolini, krátko pred jej odchodom povedal, „že radšej chce zomrieť, než žiť bez sestry.“⁴²

Anna s Máriou boli vychovávané v Innsbrucku až do svadby, kde sa mali naučiť jazyk. Mária sa na tomto dvore zblížila s nemeckým kultúrnym okruhom a okrem latinčiny sa naučila aj nemčinu.⁴³ Princezné na tomto dvore boli od roku 1517 až 1521.⁴⁴ Definitívne opustili Innsbruck v máji roku 1521 a odcestovali spoločne do Linzu, kde sa Anna stretla so svojim manželom Ferdinandom. Mária prvýkrát vstúpila do Uhorska v júni 1521.⁴⁵

Svadobný prsteň, dary, veno a venné

Rovnako ako zasnuby, tak pred sobášom sa taktiež uskutočňovali *antenuptialia* („predsobáš“). Predstavoval dohodu medzi budúcimi manželmi, v ktorej sa rodičia snúbencov dohodli na zabezpečení nevesty venom a sobášnym darom.⁴⁶

Súčasťou zasnub, ale aj samotného svadobného obradu, bolo odovzdanie zasnubného závdavku – *arrha*, najčastejšie to bol prsteň.⁴⁷ Prstene neboli často iba symbolom zasnub, ale aj svadby.⁴⁸ Snubný prsteň predstavoval symbol viazanosti a spojenia.⁴⁹ Nemusel byť skvostný. Najprv to bol iba železný krúžok, neskôr ich vystriedali krúžky z drahších kovov, zo zlata.⁵⁰ Šperky taktiež podliehali vtedajšej móde.⁵¹ V priebehu storočí mali tieto snubné prstene rôzne

³⁸ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 76.

³⁹ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 76.

⁴⁰ RÉTHELYI, Orsolya. Jagellonian-Habsburg marriage policy and cultural transfer. The question of household and court ordinances. In DYBAŠ, Bogusław – TRINGLI, Istán (eds.). *Das Wiener Fürstentreffen von 1515: Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. Budapest: MTA BTK, 2019, s. 350-351.

⁴¹ FRIMMOVÁ, E. 2015. s. 92.

⁴² BARTOLINI, R. 2014, s. 271 – 272.

⁴³ MACEK, Josef. *Tři ženy krále Vladislava*. Praha: Nakladatelství Mladá fronta, 1998, s. 221.

⁴⁴ RÉTHELYI, Orsolya. Ambiguous Loyalties? Mary as Queen of Hungary (1521-1526). In FEDERINOV, Bertrand - DOCQUIER, Gilles (eds.). *Marie de Hongrie. Politique et culture sous la Renaissance aux Pays-Bas*. Mariemont: Musée Royal de Mariemont 2009, s. 16.

⁴⁵ RÉTHELYI, O. In: FEDERINOV, B. - DOCQUIER, G. (eds). 2009, s. 16.

⁴⁶ MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 181.

⁴⁷ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 9.

⁴⁸ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 90.

⁴⁹ LURKER, Manfred. *Slovník symbolů*. Praha: Knižní klub, 2005, s. 401.

⁵⁰ BOLOGNE, Jean-Calude. *Svatby. Dejiny svatebních obradů na Západe*. Praha: Volvox Globator, 1997, s. 44.

⁵¹ PETRÁŇOVÁ, L. Nevěsta a ženich koupili si kožich. In: JIROUŠKOVÁ, Jana (eds.). *Svatební rituály u nás a ve světě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 31.

tvary. Od 16. do 18. storočia sa ako snubné prstene využívali mohutné a komplikované prstene.⁵²

Snúbenica dostávala od ženícha, rodičov, bratov či iných príbuzných svadobné dary - *res paraffernales*. Boli neporušiteľným majetkom nevesty a patrili k nim rozličné materiálne veci - posteľná bielizeň, rôzne druhy šperkov, riad, šaty, kone, vozy či koče. S týmito darmi mohla nevesta svojvoľne narábať, nemohla o nich prísť ani v prípade obvinenia z cudzoložstva. Zostávali v jej držbe aj po smrti manžela a dedič ich mohli deti. V prípade, ak umrela bez detí, tak dary pripadli jej rodine. Ženích v prípade, že manželstvo nebolo uzatvorené z dôvodu problému, ktorý vykonala nevesta, si mohol udelené dary zobrať naspäť.⁵³

Ak by sme sa pozreli na dary, ktoré dostala Mária Habsburská a Anna Jagelovská pri príležitosti zásnub v roku 1515, tak sa z Bartoliniho slov dozvieme, že cisár Maximilián daroval svojej vnučke zlatý kríž.⁵⁴ Bol ozdobený piatimi diamantmi a po obvode bol zdobený dvadsiatimi perlami. Kríž mal hodnotu dvadsaťtisíc dukátov. Princezná Anna dostala od cisára zlatú korunu, ktorou korunoval kedysi Ladislava V. Habsburského (Ladislava Pohrobka) za českého kráľa. Korunou ju vyhlásil za kráľovnú. Vo svojom prejave taktiež naznačoval, že ak si ju nevezme jeden z jeho vnukov, tak si ju vezme za manželku on.⁵⁵

Pri príležitosti sobáša dostávala nevesta od svojich rodičov, príbuzných alebo pána (ak bola dvorná dáma) veno.⁵⁶ Spolu so svadobnými darmi sa odovzdávali manželovi v čase sobáša.⁵⁷ V prípade, že manželka zomrela bez potomkov, na jej dary a veno mali nárok príbuzní.⁵⁸ Uzavieranie manželstva nebolo finančnou záťažou iba pre rodičov nevesty, ale aj budúci manžel musel platiť.⁵⁹ Žena pri príležitosti svadby dostávala od svojho manžela tzv. venné či obvenenie - *dotalitium*.⁶⁰ Zo zákona mal ženích povinnosť poskytnúť obvenenie či venné v hodnote zodpovedajúce jej postaveniu.⁶¹ Nevesta ho dostávala ako odmenu za „konzumáciu“ manželstva.⁶² Výška venného bola často dohodnutá pred svadbou.⁶³ Mohlo mať podobu peňazí alebo nehnuteľných majetkov.⁶⁴ Predstavovali jediné majetky manžela, ktoré patrili manželke, keďže sobášom sa žena nestávala spolumajiteľkou manželových majetkov.⁶⁵ Podľa zvykov mala manželka nárok získať venné až po smrti manžela. Vyskytovali sa ale prípady, keď manželka žiadala časť venného už počas svojho života v podobe ročných rent.⁶⁶ Žena mohla prísť o venné v prípade, že bola pápežskou kúriou obvinená z cudzoložstva či uzavretia krvismilného manželstva. Venné majetky dedili deti. V prípade, že žena umrela bez potomkov, tak jej venné majetky pripadli jej rodine, niekedy mohla rodina manžela vykúpiť tieto venné majetky naspäť do svojej držby.⁶⁷

⁵² BOLOGNE, J. 1997, s. 48.

⁵³ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 9.

⁵⁴ BARTOLINI, R. 2014, s. 215.

⁵⁵ BARTOLINI, R. 2014, s. 216.

⁵⁶ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 9.

⁵⁷ MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 186.

⁵⁸ MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 187.

⁵⁹ DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Barbora Celjská. Čierna kráľovná. Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej [1392 – 1451]*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2017, s. 58.

⁶⁰ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 289.

⁶¹ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 289.

⁶² MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017 s. 188.

⁶³ DVOŘÁKOVÁ, D. *Manželstvo v stredovekom Uhorskom kráľovstve*, s. 10.

⁶⁴ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 58.

⁶⁵ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 58.

⁶⁶ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 289.

⁶⁷ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 58.

Čo sa týka kráľovien, tak tie dostávali venné primerané svojmu postaveniu. Dostávali venné majetky na udržanie si zodpovedajúceho spoločenského statusu a aby po smrti svojho manžela, počas vdovstva, mali zabezpečený pohodlný život.⁶⁸

Vo svadobnej zmluve, ktorú podpísali cisár Maximilián, uhorský a poľský kráľ sa hovorilo o vene, ktoré mali dostať obe princezné. V prípade, že by umrel Ferdinand alebo samotný cisár po uzavretí zmluvy alebo pred svadbou, tak Anna Jagelovská mala do roka dostať 100 000 uhorských zlatých. Princeznej Anne sa ako veno mala pripísať suma 200 000 zlatých, ktoré sa v priebehu manželstva nemali uvoľniť. Čo sa týka Márie Habsburskej, tak tá dostala ako veno v hodnote 200 000 dukátov, ktoré jej mal odovzdať cisár. Obom snúbeniciam sa malo pripísať veno alebo protiveno a to ročne 20 000 alebo 25 000 uhorských zlatých. Išlo o sumu, ktorá plynula ročne z obcí, miest a iných pozemkov. V prípade, ak by niektorá z princezien umrela pred svadbou, tak sa snúbencovi malo vyplatiť veno 200 000 zlatých. Ako svadobný dar dostávali majetky – obce, mestá a iné pozemky.⁶⁹

Svadobný rituál

Sobáše boli veľkou udalosťou pre celú rodinu nielen nevesty, ale aj ženícha. Čo sa týkalo šľachty, tak v ich prípade išlo o veľmi nákladnú finančnú záležitosť.⁷⁰ Niektorí šľachtici museli dokonca predávať vlastné majetky, aby mali dostatok peňazí na svadobnú hostinu. Okrem nákladov na hostinu mali šľachtici aj ďalšie nevyhnutné výdavky – nevesta potrebovala svadobné šaty, ktoré predstavovali problém najmä pre chudobnejšie šľachtické rodiny.⁷¹ Zatiaľ čo žiadosti o ruku a zasnuby sa v väčšine prípadov konali v jeseni, tak termíny svadiieb sa konali do obdobia než začal pôst alebo až po Veľkej noci. Termín svadby sa plánoval týždne až mesiace dopredu, čo umožňovalo dobre pripraviť svadbu – pozvať hostí, pripraviť odev, program a pod.⁷²

V súvislosti so svadbami sa od 15. storočia stretávame s novým typom písomného prameňa – pozvanie na svadbu. Od 16. storočia sa pozvánky stali bežnou záležitosťou každej svadby.⁷³ Pozvánky na kráľovské svadby boli posielané niekoľko mesiacov dopredu. Na pozvanie mali svadobní hostia odpovedať, mali napísať aj to, s akým sprievodom na svadbu prídu, aby sa pre nich pripravilo ubytovanie. V pozvánkach sa taktiež často vyskytovali aj informácie o odeve či farbe, v akej sa bude svadba konať. Okrem toho obsahovali aj informácie o vhodných daroch, aké majú priniesť novomanželom. Dokonca sa v pozvánkach vyskytovali aj žiadosti, aby hostia priviezli so sebou vlastných kuchárov a čašníkov, aby vypomohli pri svadobnej hostine.⁷⁴ Prípravy na kráľovské svadby sa netýkali iba pozývania hostí, zmeny nastávali aj pri úpravách mestských či hradných palácov, na ktorých mala prebiehať svadba. Stávalo sa, že sa pre takúto veľkú príležitosť museli stavať nové drevené stavby alebo boli spájané viaceré meštianske domy, aby vznikli veľké priestory – sály, v ktorých sa mali konať hostiny.⁷⁵

Od IV. lateránskeho koncilu (1215) súčasťou každého oficiálneho obradu sobáša boli cirkevné ohlášky, známe tiež aj ako *banna*. Cieľom bolo odhaliť prekážky uzatvorenia manželstva, ktoré

⁶⁸ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 58-59.

⁶⁹ FRIMMOVÁ, E. 2015, s. 209.

⁷⁰ MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 183.

⁷¹ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 287.

⁷² PETRÁŇOVÁ, L. In: JIROUŠKOVÁ, J. 2012, s. 35.

⁷³ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 11.

⁷⁴ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 87.

⁷⁵ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 87.

mohli narušiť priebeh sobáša.⁷⁶ Na nitrianskej synode v roku 1494 sa prijalo rozhodnutie, v ktorom bolo presne špecifikované to, že sa v priebehu 15 dní majú uskutočniť troje ohlášky. Predpisoval taktiež aj text ohlásenia, teda kto a koho si berie a ak niekto vie o nejakej prekážke manželstva, má sa dostaviť a oznámiť ju.⁷⁷ V prípade, že nikto nemal žiadne námietky, tak mohlo dôjsť k obradu.⁷⁸

Vráťme sa teda k sobášu ako rituálnemu aktu, ktorý mal svoje predpisy. Kráľovské sobáše sa mali konať podľa pravidiel v kostole za prítomnosti kňaza podľa rítu rímskokatolíckej cirkvi. Kňaz mal počas sobáša postupovať podľa presne stanovených predpisov. Tie boli spísané v svadobnom poriadku – *ordo ad faciendum nupcias*. Obsahovali opis jednotlivých úkonov. Jeden z najstarších svadobných poriadkov pochádza zo 14. storočia.⁷⁹ V ňom je sobášny obrad napísaný do podrobností nielen pre kňaza, ale aj pre ženícha a nevestu. Obsahuje inštrukcie, ako má kňaz privítať snúbencov, ako sa majú budúci novomanželia správať a pod.⁸⁰

Vo svadobnom poriadku *ordo* sa nachádza aj spôsob odovzdávania zásnubného prsteňa neveste. Ženích mal chytiť pravicu nevesty, nastoknúť jej prsteň najprv na palec so slovami: „*in nomine patri*“, potom so slovami „*et filii*“ na ukazováčik a nakoniec na prostredný prst: „*et spiritus sancti. Amen.*“. Podľa tradície sa prsteň odovzdával ešte pred slávnostnou omšou a po nej sa konal svadobný bozk.⁸¹ Rovnako tak bolo aj pri kráľovských svadbách.⁸² Záver sobášneho obradu predstavovalo požehnanie manželského lôžka (*benedictio thalami*). Týmto úkonom sa skončila cirkevná časť sobáša.⁸³

Najdôležitejšie však bolo, aby si snúbenci vyslovili vetu, ktorou deklarovali svoj súhlas s manželstvom. Presné znenie súhlasu s manželstvom upresňovali nariadenia cirkevných synod. Napríklad Spišská synoda z roku 1460 predpisovala pre nevestu slová: „*Beriem si ťa za muža.*“ a pre ženícha: „*Prijímam ťa za manželku.*“⁸⁴ V prípade skúmaných dvojitéch zásnub vo Viedni z roku 1515 sa spomína aj priebeh sobášu, kedy si Mária a Ľudovít, Anna a cisár sľúbili a vyslovili formulku, že sa navzájom prijímajú za zákonného manžela. Cisár Maximilián osvedčil aj to, že ako sa dohodli v svadobnej zmluve, tak ak do roka jeden alebo druhý vnuk – Karol či Ferdinand, nepotvrdia zmluvu a osobne alebo prostredníctvom zástupcu nedohodnú termín konzumácie manželstva, tak si ju si vezme za manželku on.⁸⁵

Na sobášoch sa niekedy zúčastňovali aj notári, ktorí celý tento akt zapisovali. Koncom 15. storočia sa stalo tradíciou, že si manželia dávali vyhotoviť svedectvo príslušnej cirkevnej inštitúcie - v dnešnej terminológii: sobášny list.⁸⁶ Zo sobášu habsbursko-jagelovských potomkov sa nám dochovala svadobná zmluva.⁸⁷

Hlavnou súčasťou svadiieb v stredoveku bola svadobná hostina, ktorá trvala niekoľko dní.⁸⁸ Počas nej nesmeli chýbať hudobníci, keďže sa počas svadobnej hostiny veľa tancovalo,

⁷⁶ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 11.

⁷⁷ DVOŘÁKOVÁ, D. Manželstvo uhorskej šľachty. IN KRAS, Paweł – NODL, Martin (eds.). *Manželství v pozdním středověku. Rituály a obyčaje*. Praha: Filosofia, 2014, s. 220.

⁷⁸ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 11.

⁷⁹ Zachoval sa v tzv. Bratislavskom misále I.

⁸⁰ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 47.

⁸¹ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 48.

⁸² NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 90.

⁸³ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 48.

⁸⁴ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 221.

⁸⁵ FRIMMOVÁ, E. 2015, s. 89.

⁸⁶ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 221.

⁸⁷ LENGYELOVÁ, Tünde. Dvojnásobná svadba cisárskych vnúčat. In DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol. (eds). *Lásky a škandály v našich panovníckych rodoch*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2014, s.111.

⁸⁸ VONDRUŠKA, V. 2018, s. 113.

spievalo, preto aj cirkev zakázala konať svadby v dni, kedy sa mali veriaci viac venovať rozjímaniu a modlitbám, teda v sobotu, v predvečer hlavných cirkevných sviatkov, na sviatky ako Veľká noc, pôst či desať dní pred Vianocami. Výnimku mali panovníci, ktorí mohli svadby konať kedykoľvek, keďže šlo o prospech pre krajinu.⁸⁹

Súčasťou svadobnej zábavy boli obradné tance a rytierske turnaje. Dôležitú úlohu hral prvý tanec, ktorý nemali novomanželia, ale nevesta s bratom ako symbol odpútania sa z rodičovského domu.⁹⁰

Už počas svadobných príprav sa jednalo o podrobnostiach o turnajoch, zbroji či forme súťaží. Inštrukcie dostávali svadobní hostia už v pozvánkach.⁹¹ Týmto sa chcelo predísť tomu, aby žiaden z hostí neprišiel bez turnajových koní. Počas turnajov a súťaží bojovali chlapi o priazeň dám, o ich priazeň bojoval dokonca aj ženích či panovník. K dobrým mravom patrilo, aby ženích vyhral.⁹² Po cirkevnom obrade a po hostine, mala nasledovať nevyhnutná časť svadobného rituálu – konzumácia manželstva.⁹³

Ďalší deň bol spojený s odovzdávaním darov ženichovi a neveste. Ženích odovzdával svojej manželke venné, ktoré predstavovalo symbolické ďakovanie manželke za svadobnú noc. Pisári zapisovali, kto a čo daroval. Dary počas svadobných slávností dostávali od otca nevesty aj svadobní hostia. Medzi takéto dary patrili napríklad šperky či ozdoby pre kone a pod.⁹⁴ Bolo zvykom, že svadobné slávnosti prebiehali niekoľko dní.⁹⁵

Po svadobných oslavách nastávalo lúčenie, ktoré bolo pre nevestu veľmi ťažké. Niekedy mal ženích pre nevestu pochopenie a ponechal časť jej sprievodu či spovedníka. No stávalo sa, že ženích chcel, aby sa nevesta rýchlo adaptovala na nové prostredie, osvojila ich zvyklosti a jazyk, tak jej neponechal nikoho zo sprievodu.⁹⁶

Vráťme sa teda k sobášu z Viedenského kongresu 1515. O naplnení svadobnej zmluvy hovorí ďalšia história. Princezná Mária Habsburská a český a uhorský kráľ Ľudovít sa ešte raz zosobášili 13. januára 1522 v Budíne podľa dohodnutej zmluvy, keď dosiahli legitímny vek.⁹⁷ Tentoraz to bolo už skutočne a so všetkým, čo k tomu patrilo.⁹⁸ Čo sa týka Anny Jagelovskej, v svadobnej zmluve nebolo jasné, koho si mladá princezná zoberie za manžela. Predbežne sa plánovalo, že Annu si za manželku vezme starší Maximiliánov vnuk, Karol, ale na jar 1516 Ferdinandovi právnici doručili hlavnému habsburskému vyjednávačovi Matúšovi Langovi písomný súhlas, a tak sa naplnili záležitosti zmluvy u tejto dvojice. Anna a arcivojvoda Ferdinand sa zobrali v Linzi 2. mája 1521.⁹⁹

⁸⁹ VONDRUŠKA, V. 2018, s. 113.

⁹⁰ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 91.

⁹¹ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 91.

⁹² NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 92.

⁹³ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 221.

⁹⁴ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 93.

⁹⁵ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 93.

⁹⁶ NODL, M. In: NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 94.

⁹⁷ FRIMMOVÁ, E. 2015, s. 92.

⁹⁸ LENGYELOVÁ, T. In: DVOŘÁKOVÁ, D. 2014, s. 113.

⁹⁹ FRIMMOVÁ, E. 2015, s. 92.

Konzumácia manželstva

Na to, aby bolo manželstvo uznané za platné, vyžadovala sa tzv. konzumácia manželstva. Takto sa v stredovekej cirkevnej terminológii označoval uskutočnený pohlavný styk medzi novomanželmi.¹⁰⁰

V cirkvi sa viedli spory o to, či podmienkou uzavretia manželstva musí byť dokonaná súlož. Niektorí sa prikláňali k tomu, že manželstvo je uzavreté už slobodným vyjadrením súhlasu oboch strán, iní tvrdili, že manželstvo nebude definitívne uzavreté, dokiaľ nedôjde k telesnému naplneniu na manželskom lôžku. V niektorých prípadoch, ak boli novomanželia mladí, tak dochádzalo iba k symbolickej konzumácii manželstva, boli položení vedľa seba do postele.¹⁰¹

Za právoplatné manželstvo sa považovalo vtedy, ak došlo k úspešnému dokonaniu. Manželský zväzok bol v tomto prípade považovaný za nerozlučiteľný. V opačnom prípade bola možná anulácia manželstva.¹⁰² V prípade svadiieb v rámci vyššej šľachty a kráľovských svadiieb, ktorých cieľom bolo rozširovanie majetkového a mocenského vplyvu, bolo zvykom, že sa novomanželia vyprevádzali do manželskej postele, aby konzumácia prebehla pod dohľadom svedkov.¹⁰³ Na základe dekrétov IV. lateránskeho koncilu bolo stanovené, že manželstvo je uzavreté aj bez telesného spojenia. Manželstvo podľa týchto dekrétov a výnosov bolo už uzavreté vyjadrením súhlasu ženicha a nevesty a tým sa stávalo aj právoplatným, nebolo možné ho ani rozlúčiť, ani anulovať v prípade, že ku konzumácii nedošlo.¹⁰⁴

O naplnení manželstva u skúmaných dvojíc sa dozvedáme na základe toho, že Anna Jagelovská porodila svojmu mužovi Ferdinandovi pätnásť potomkov.¹⁰⁵ Podľa informácií Mária Habsburská zaujala svojho manžela nielen vzdelanosťou, ale aj sexuálne a bola zbehlá v elixíroch, ktoré zabraňovali tehotenstvu,¹⁰⁶ a tak manželstvo Márie a Ľudovíta zostalo bezdetné.¹⁰⁷

Záver

Tento príspevok sa zaoberal nielen problematikou kráľovských zásnub a sobášov v stredoveku vo všeobecnosti, ale aj habsbursko-jagelovskými dohodami v prvej štvrtine 16. storočia pri príležitosti dvojitých zásnub počas Prvého viedenského kongresu. Rovnako, ako sú všeobecnejšie známe poznatky o kráľovských sobášoch v neskorostredovekom Uhorsku, tak aj v tomto prípade sa najprv stretávame s výberom nevesty, ktorý sa spájal so sobášnou politikou. K sobášu malo dôjsť z politických dôvodov, keďže cisár Maximilián I. a kráľ Vladislav II. sa na svadbe svojich potomkov dohadovali už na začiatku 16. storočia. Zásnuby museli byť v stredoveku potvrdené zmluvou a prisahou, v prípade týchto dvojíc ich potvrdzovali cisár a kráľ, keďže potomkovia ešte boli neploletí.

Počas Viedenského kongresu v roku 1515 nedošlo iba k zásnubám, ale taktiež aj k samotnému sobášu. Maximiliánova vnučka Mária Habsburská si s Ľudovítom Jagelovským, ako bolo

¹⁰⁰ MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 184.

¹⁰¹ DVOŘÁKOVÁ, D. 2017, s. 49.

¹⁰² MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 184.

¹⁰³ MAREK, M. In: FRIMMOVÁ, E. 2017, s. 185.

¹⁰⁴ NODL, M. NODL, M. – ŠMAHEL, F. 2014, s. 92.

¹⁰⁵ LENGYELOVÁ, T. In: DVOŘÁKOVÁ, D. 2014, s. 115.

¹⁰⁶ MACEK, J. *Tři ženy krále Vladislava*, s. 222-223.

¹⁰⁷ LENGYELOVÁ, T. In: DVOŘÁKOVÁ, D. 2014, s. 114.

zvykom, sľúbili pred kňazom, že sa berú za manželov, avšak ku konzumácii manželstva malo dôjsť až po dosiahnutí legitímneho veku. Zaujímavosťou je, že Anna v roku 1515 ešte nevedela, ktorý z cisárových vnukov bude jej manželom a k oltáru ju priviedol samotný cisár, ktorý zastupoval svojich vnukov. Pri tejto príležitosti, ako bolo pri sobášoch zvykom, dostali princezné svadobné dary, veno a venné. Po oslavách odišli princezné do Innsbrucku na dvor, kde spolu žili až do svadby. Odlišné od uhorských zvykov bolo, že k sobášom došlo ešte raz. Po dosiahnutí legitímneho veku sa Mária a Ľudovít v roku 1522 zosobášili ešte raz a Anna sa na jar 1516 dozvedela, že jej manželom bude Maximiliánov vnuk Ferdinand a táto dvojica sa zosobášila v roku 1521. Tieto rokovania Viedenského kongresu neskôr prispeli k založeniu silnej panovníckej línie Habsburgovcov až do roku 1918.

Použitá literatúra

BARTOLINI, Richard. *Odeporicon*. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2014, 300 s.

BOLOGNE, Jean-Calude. *Svatby. Dejiny svatebných obradů na Západe*. Praha: Volvox Globator, 1997, 390 s.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Manželstvo uhorskej šľachty. In KRAS, Paweł – NODL, Martin (eds.): *Manželství v pozdním středověku*. Rituály a obyčaje. Praha: Filosofia, 2014, 308 s.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Barbora Celjská. Čierna kráľovná. Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej [1392 – 1451]*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2017, 303 s.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2017, 600 s.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Manželstvo v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In *Historická revue*. ISSN 13356550, 2020, roč. 31, č. 7. s. 6-11.

FRIMMOVÁ, Eva. Dvojité svadobné zmluvy habsburských a jagelovských potomkov z roku 1515 – rokovania v Bratislave. In FRIMMOVÁ, Eva (eds.). *Prelomové obdobie dejín (politika, spoločnosť, kultúra v roku 1515)*. Bratislava: Vydavateľstvo Igor Iliť – RádioPrint, 2017, s. 25-42.

FRIMMOVÁ, Eva. *Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon)*. Bratislava: Post Scriptum, 2015, 278 s.

JANČÍKOVÁ, Eva. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2012, 164 s.

KOLTAI, András. Cudzinky v úlohe manželiek uhorských veľmožov v 16.-17. storočí. In: LENGYELOVÁ, Tünde (eds.). *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v spoločnosti*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004, s. 185-195.

LENGYELOVÁ, Tünde. Dvojnásobná svadba cisárskych vnúčat. In: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol. (eds.). *Lásky a škandály v našich panovníckych rodoch*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2014, s. 108-115.

LURKER, Manfred. *Slovník symbolů*. Praha: Knižní klub, 2005, 614 s.

MACEK, Josef. *Tři ženy krále Vladislava*. Praha: Nakladatelství Mladá fronta, 1998. 238 s.

MAREK, Miloš. Svadby, sobáše a manželské zväzky v prostredí šľachty na Slovensku na konci stredoveku. In FRIMMOVÁ, Eva (eds.). *Prelomové obdobie dejín (politika, spoločnosť, kultúra v roku 1515)*. Bratislava: Vydavateľstvo Igor Iliť – RádioPrint, 2017. s. 177-198.

NODL, Martin. Kráľovské svatby a rozvody. In NODL, Martin – ŠMAHEL, František (eds.): *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*. Praha: Argo, 2014. s. 69-119.

NODL, Martin. *Středověk v nás*. Prah: Argo, 2016. 312 s.

PERNIŠ, Jaroslav. *Vznešené ženy středověku. Princezné v dynastickej politike Anjouovcov*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2003. 223 s.

PETRÁŇOVÁ, Lydia. Nevěsta a ženich koupili si kožich. In JIROUŠKOVÁ, Jana (eds.). *Svatební rituály u nás a ve světě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012. s. 13-45.

RÉTHELYI, Orsolya. Ambiguous Loyalties? Mary as Queen of Hungary (1521-1526). In FEDERINOV, Bertrand - DOCQUIER, Gilles (eds.). *Marie de Hongrie. Politique et culture sous la Renaissance aux Pays-Bas*. Ma riemont: Musée Royal de Mariemont 2009. s. 13-24.

RÉTHELYI, Orsolya. Jagellonian-Habsburg marriage policy and cultural transfer. The question of household and court ordinances. In DYBAŚ, Bogusław – TRINGLI, Istán (eds.). *Das Wiener Fürstentreffen von 1515: Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. Budapest: MTA BTK, 2019, s. 349-367.

SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006. 304 s.

VONDRUŠKA, Vlastimil. *Život ve stáletích. 14. století. Lexikon historie*. Brno: MOBA, 2018. 128 s.

YALOM, Marilyn. *A History of the Wife*. London: HarperCollins Publishers, 2009. 464 s.

Vojnová fotografia a jej priekopníci

Samuel Filip

Abstrakt

Cieľom príspevku je opísať rozvoj fenoménu vojnovéj fotografie a jej priekopníkov v prvej polovici 19. storočia s dôrazom na Krymskú vojnu a uviesť do pozornosti špecifiká práce vojnového fotografa vo všeobecnosti a morálny problém jeho práce. Na príklade dobového fotografického snímku demonštrovať využitie metód pri práci s fotografiou ako historickým prameňom. Tému sme si primárne zvolili na základe absencie práce v slovenskej historiografii, ktorá by bola zameraná na fenomén vojnovéj fotografie. Tento príspevok sa aspoň skromne snaží vzbudiť záujem o túto tému. Obdobie Krymskej vojny sme vymedzili z dôvodu jeho výnimočnosti, pretože to bol prvý fotograficky zdokumentovaný vojenský konflikt v dejinách. Príspevok je rozdelený na tri časti. Zameranie prvých dvoch je primárne teoretické a zároveň nastoľujú špecifické otázky k téme. Prvá časť opisuje miesto fotografa vo vojenskom konflikte, pričom je táto problematika pokrytá vo všeobecnosti s prepojením na prítomnosť. Pozornosť je upriamená aj na otázku vnímania vojnovéj fotografie verejnosťou naprieč históriou, potenciál využitia jej efektu a postupnej normalizácie jej vnímania počas vojny vo Vietname. Druhá podkapitola je zameraná na popis rozvoja fenoménu vojnovéj fotografie v prevej polovici 19. storočia s dôrazom na Krymskú vojnu. Podrobnejšie sa venuje kľúčovej osobnosti spomedzi priekopníkov vojnovéj fotografie – Rogerovi Fentonovi. Opisuje špecifiká jeho práce v teréne, vrátane dobovej techniky zachytávania fotografických obrazov a produkcie fotografických snímok. Bližšie približuje obdobie jeho pôsobenia na Kryme, rieši otázky umeleckej či politickej motivácie jeho expedície a v stručnosti aj charakter ním vytvorených vojnových fotografií – čo je jednou z hlavných výskumných otázok záverečnej práce, ako celku. Tretia časť obsahuje aspoň náhľad do práce s fotografiou ako historickým prameňom, interpretáciou vybraných fotografií.

Kľúčové slová: vojnová fotografia, vojnový fotograf, historický prameň, Krymská vojna, Balaklava, Umelcov voz, Roger Fenton, James Robertson

Úvod

V slovenskej historiografii absentuje práca, ktorá by bola zameraná na fenomén vojnej fotografie. Jedným z cieľov príspevku, je aspoň vzbudiť záujem o túto tému. Príspevok tvorí modifikovanú kapitolu práce, ktorá sa tejto problematike venuje podrobnejšie so špecifickejšie stanovenými cieľmi. Príspevok je sústredený prevažne na obdobie Krymskej vojny, ktorá bola prvým fotograficky zdokumentovaným vojenským konfliktom v dejinách. Niektoré otázky však príspevok pokrýva všeobecnejšie. Cieľom príspevku je priblížiť čitateľovi rozvoj fenoménu vojnej fotografie a jej priekopníkov v prvej polovici 19. storočia s dôrazom na Krymskú vojnu. Zároveň otvára a čiastočne zodpovedá na rôzne otázky spojené s touto témou. Uvádza do pozornosti špecifiká práce vojnového fotografa vo všeobecnosti. V príspevku využívame dve historické fotografie, ktoré sú zasadené do širšieho historického kontextu. Vybrané fotografie mnoho vypovedajú o charaktere jeho práce i motivácii jeho výpravy na Krym.

Vojnová fotografia a vojnový fotograf

Vojnová fotografia, ako špecifický typ fotografie je pomerne mladým fenoménom. Definovať by sme ju mohli ako fotografiu, ktorá zahŕňa fotografické obrazy ozbrojených konfliktov, vrátane ich dopadu na ľudí a krajinu.¹ V nasledujúcich riadkoch sa teda pozrieme, čo dáva vojnej fotografii takú špecifickú pozornosť.

Vojnová fotografia zachytáva často okrem techniky, púzujúcich vojakov, či chaosu bojiska aj neoddeliteľnú súčasť každej vojny – utrpenie, hlad, smrť a bolesť. Vojnoví fotografi na svojich snímkach zachytávali aj mŕtvolky vojakov a civilistov, vrátane žien a detí. V období prvej svetovej vojny bolo zakázané publikovať mnohé vojnové fotografie, ktoré zachytávali smrť.² Vzhľadom na zameranie propagandy, vtedajších mocností je pochopiteľné, že takéto fotografické snímky držali mimo verejnosť. Nemohli si dovoliť demoralizovať spoločnosť, ak chceli vojnu vyhrať. Potrebovali totiž verbovať mužov do armády a nahrádzať straty na živej sile. Rovnako podporiť ženy, aby v rámci svojich možností zastúpili mužov v ťažkej práci a udržiavali chod priemyslu pri živote. Dnes je pri kvantách vojnových fotografií z rôznych konfliktov po celom svete úplne bežné nájsť fotografie zachytávajúce smrť. Tieto bariéry sa postupne zo spoločnosti vytratili a ľudia si zvykli brať spojenie vojny a fotografie ako istú samozrejmosť. Tento proces normalizácie vojnej fotografie začal vo Vietname, ktorá sa stala baštou pre vojnových fotografov a masovo sprístupnila vojnové fotografie verejnosti.³ Samozrejme aj v súčasnosti sú v médiách alebo na internete niektoré zábery zachytávajúce smrť a brutalitu vojny klasifikované, ako nevhodné pre slabšie povahy alebo maloletých a z toho dôvodu je prístup k nim oficiálne limitovaný (aj tak však pomerne jednoducho dostupný).

Okrem špecifickosti vojnej fotografie, je potrebné si uvedomiť, že aj jej autor – vojnový fotograf – sa ocitá v ďaleko nebezpečnejších situáciách v porovnaní so svojimi kolegami z bežnej fotografickej praxe. Neraz sa ocitá pod ostrou paľbou a mnohí už pri svojej práci prišli o život. V roku 2011 boli v západnej Afrike zabití vojnoví fotografi, Mike Kamber a Tim

¹ BROTHERS, Caroline. *War and Photography: A Cultural History*. New York: Routledge, 2011, s. 1

² LEWINSKI, Jorge. *The camera at war; a history of war photography from 1848 to the present day*. London: W. H. Allen, 1978, s. 10

³ LEWINSKI, J. 1978, s. 17

Hetherington.⁴ Iní sa zase ocitli vo väzení... Napríklad nedávno tvorca dokumentárnych filmov a reportér *Vice News* Simon Ostrovsky, ako zajatec separatistov na východnej Ukrajine.⁵ Je teda zjavné, že ich povolanie je diametrálne odlišné od bežnej fotografickej praxe a preto si vyžaduje zvláštnu pozornosť.

Pri týchto faktoch, o nebezpečnej práci vojnového fotografa, sa nám teda sama podsúva otázka motivácie vojnového fotografa. V roku 1910 William James povedal, že horory vojny zachytené fotografiou nemajú negatívny efekt na mužov. Naopak, fascinujú ich.⁶ Táto fascinácia súvisí s istým zápalom pre vojnu ako takú, o ktorej sme písali vyššie. Fascinácii môžeme rozumieť aj takej, ktorá bola jedným z dôvodov motivácie vojnových fotografov a taktiež záujemcov o produkt ich práce – vojnový fotografický snímok. Táto fascinácia viedla mnohých k rôznym experimentom, ako zachytiť priamo akt smrti človeka v boji či dokonca mimo neho. Napríklad Sean Flin a Tim Page, už počas vojny vo Vietname experimentovali a snažili sa pripevniť fotoaparát a kameru priamo na zbraň. Zariadenie bolo prepojené so spúšťou zbrane. Počas výstrelov sa fotoaparát aktivoval a mal zaznamenať moment smrti človeka.⁷ Pre iných to bol stály a naozaj výnosný príjem peňazí. Preto sa stretávame aj s morálnym problémom vojnového fotografa, kde sa objavujú tak extrémne náhľady naň, ako na človeka priživujúceho sa na utrpení iných.

Lewinski uvádza, že je iné pozeráť sa na vojnovú fotografiu s odstupom času, pretože nás s ňou nič nespája. Ak je však vojnová fotografia spojená so súčasnosťou pohľad na ňu je diametrálne odlišný. Vojnové fotografie uverejnené krátko po vzniku alebo v dobe prebiehajúceho konfliktu zachytávajú niečo čo sa práve stalo, alebo stále trvá. V takom prípade môže mať fotografický snímok silný emočný dopad na verejnú mienku. Aj preto boli fotky z prvej svetovej vojny uverejnené oveľa neskôr.⁸ Pre mnohých vojnových fotografov bolo motiváciou bolo hlbšie spoznávať človeka vo všeobecnosti a jeho reakcie a emócie v krízových situáciách, ktorých vojna bola exemplárnym príkladom.⁹ Nedá sa však plne súhlasiť s týmto pohľadom na efekt vojnovéj fotografie, pretože aj napriek väčšiemu odstupu času, môžu mať v istých ohľadoch fotografie, spojené so špecifickou udalosťou, značný efekt na časť spoločnosti, ktorá je nejakým historickým s konkrétnym fotografickým obrazom prepojená.

Vojnová fotografia môže byť vyhotovená a publikovaná aj so zdanlivo ušľachtilým zámerom poukázať na horory vojny a snažiť sa im predísť, alebo vo viere ukončiť konflikt. Toto je v priamej opozícii praktikám z prvej svetovej vojny, kedy boli takéto fotografie zatajené pred očami verejnosti. Takéto spojenie vojnovéj fotografie a aktuálne prebiehajúceho konfliktu nastalo vo vojne vo Vietname. Spolu s rozrastajúcim sa pacifizmom mali články a vojnové fotografie silný dopad na časť americkej verejnosti, ktorá volala po ukončení konfliktu. Mnoho analytikov sa zhoduje, že jednou z príčin stiahnutia sa amerických vojsk z Vietnamu, bol nátlak americkej verejnej mienky na ukončenie konfliktu. Stalo sa tomu tak najmä po masakry v My

⁴ COHEN, Deidre. Band of brothers: The lives and deaths of war photographers. In: *CBC News*. [online] 2018 [cit. 2021-27-11] Dostupné na internete: <<https://www.cbcnews.com/news/the-lives-and-deaths-of-war-photographers/>>.

⁵ ZABLUDOWSKY, Karla. Vice Reporter Simon Ostrovsky Detained in Eastern Ukraine by Pro-Russia Gunmen.. In: *Newsweek* [online] 2014 [cit. 2021-27-11] Dostupné na internete: <<https://www.newsweek.com/vice-reporter-simon-ostrovsky-detained-eastern-ukraine-pro-russia-gunmen-248193>>.

⁶ LEWINSKI, J. 1978, s. 12

⁷ LEWINSKI, J. 1978, s. 17

⁸ LEWINSKI, J. 1978, s. 33

⁹ LEWINSKI, J. 1978, s. 14

Lai, ktorý pobúrila americkú verejnosť.¹⁰ Naopak vojnová fotografia aj toho najbrutálnejšieho charakteru môže byť použitá na priamu propagáciu násilia, ktoré je použité za nejakým vyšším cieľom, ako to napríklad urobila propaganda Islamského štátu svojim dvojdielnym propagačným vojnovým filmom *Flames of War* a veľkým počtom vojnových fotografií adorujúcich vojenský konflikt, ktorý Islamský štát viedol.

Roger Fenton – najznámejší priekopník vojnovej fotografie

Jorge Lewinski uvádza, že história vojnovej fotografie začína paradoxom. Z dvoch kronikárov vojny – pisateľa a fotografa, by mal byť práve pisateľ ten, ktorý zo svojou slobodou pera, môže prebiehajúci konflikt skrášliť, respektíve doň pridať dávku fantázie. A práve fotograf by mal byť ten, ktorý pomocou svojho zariadenia zachytáva len holú realitu. Ale v prípade prvého fotograficky monitorovaného konfliktu to bolo presne naopak. V roku 1855 sa situácia pre spojencov nevyvíjala najlepšie. William Russell pre *Times* nielenže podrobne opísal prebiehajúce boje, ale dokonca opísal nedostatky anglickej armády z hľadiska zásobovania, príprav a velenia, ktoré viedli ku smrti mnohých vojakov. Najhoršia bola zima na konci roku 1854 a začiatkom roku 1855. Mnohí vojaci, nie že nemali zimnú obuv, ale nemali žiadnu obuv. V armáde vypukla epidémia cholery, ku ktorej Dr. Jahn Hall, vedúci zdravotnej jednotky v Konštantínopole poznamenal, že vojaci ani nemali dostatok paliva, aby si mohli kúriť a tak zomierali slabí a chorí po stovkách.¹¹ Britskí vojaci, ktorých postup bol zastavený písali svojim rodinám doma podrobné opisy hrôz vojny. „*Horúčka a cholera spôsobujú v armáde veľký zmätok. Ak sa s tým niečo neurobí, tak tu budeme mať veľmi málo boj schopných mužov.*“ – napísal seržant George Clarke z 34. pluku svojej manželke Mary Anne z britského tábora pri Sevastopoli v júni 1855. O týždeň neskôr seržant Clarke zomrel na cholery, pätnásť muž z jeho roty, ktorý tejto chorobe podľahol (medzitým bol zabitý iba jeden v akcii).¹² Samozrejme, že vysoké straty a Russellove články pre *Times* pobúrili rodiny zosnulých i celú verejnosť.

Vláda sa potrebovala vysporiadať s verejnou mienkou, ktorá bola na základe Russellových článkov naklonená proti vojne a bol to pravdepodobne sám princ Albert¹³, ktorý zvolil stratégiu poslať na Krym fotografa, ktorý by zdokumentoval prebiehajúci konflikt v pozitívnom svetle a priamo v opozícii voči Russellovým článkom a vyvrátil ich tak. Na túto expedíciu bol vyslaný Roger Fenton.¹⁴ Ten dorazil do Balaklavy 8. marca 1855 a jeho prvé skúsenosti s prostredím boli pozitívne. Zatiaľ čo Russell bol nerád videný, tak Fenton bol naopak vítaný a na príkaz princa mu malo byť akokoľvek asistované. Russella opísal jeden z vojakov, ako „*vulgárneho Íra, ktorý spieva, pije kohokoľvek brandy a stále fajčí*“, pričom jeho cieľ je od každého získať informácie... Táto povest' viedla k tomu, že sa Russell dostal na čiernu listinu mnohých dôstojníkov, vrátane Lorda Reglana, ktorý svojim podriadeným nariadil, aby s ním odmietali hovoriť.¹⁵ Ak by sme Fentonovu expedíciu považovali za propagačnú vojnu

¹⁰ My Lai Massacre. In: *History*. [online] 2020 [cit. 2021-27-11] Dostupné na internete: <<https://www.history.com/topics/vietnam-war/my-lai-massacre-1>>.

¹¹ COOKE, Brian. *The Grand Crimean Central Railway: The Story of the Railway Built by the British in the Crimea During the War of 1854-56*. Knutsford: Cavalier House, 1990, s. 143

¹² SMITH, Hannah. Graves of Britain's Crimean War Dead Are Desecrated, Exploited and Forgotten. In: *Pulitzer Center*. [online] 2019 [cit. 2021-28-11] Dostupné na internete: <<https://pulitzercenter.org/stories/graves-britains-crimean-war-dead-are-desecrated-exploited-and-forgotten>>.

¹³ Princ Albert bol vtedy predseda novo formovanej *Fotografickej spoločnosti*.

¹⁴ LEWINSKI, J. 1978, s. 37

¹⁵ SWEENEY, Michael. *From the Front: The Story of War through Correspondents*. Washington, D. C.: National Geographic, 2002. s. 16

s Rusellom, tak môžeme konštatovať, že Fenton mal jasnú výhodu. Túto rivalitu však nemôžeme chápať v zmysle osobnej rivality medzi Fentonom a Russellom, ale skôr rivalitu medzi objektívnym novinárom a vládnu mocou, ktorá bojovala o svoj verejný obraz i o verejný obraz kvality armády, pretože medzi fotografiami Rogra Fentona sa neutrálne objavil aj sám Rusell sediaci na stoličke v charakteristickej póze, pričom sa táto fotografia ničím nelíšila od fotografií dôstojníkov, či iných významných osobností Krymskej vojny aj nebritského pôvodu. Existujú však aj iné pohľady na zámer Fentonovej práce na Kryme. Tento pohľad na Fentonove fotografie ako na propagandu odmieta napríklad aj Sarah Greenough. Tá píše, že zámer jeho výpravy nebol vytvoriť fotografické snímky, ako propagačný materiál na podporu vojny alebo proti nej, ale primárne ako fotografické portfólio určené pre anglickú verejnosť na predaj.¹⁶ Fenton v prvých štádiách svojho príchodu opisoval aj v súkromnej korešpondencii svojej žene život v regióne ako relatívne pokojný. Mimo to, Fenton prišiel na do oblasti vtedy, keď sa už drsné zimné počasie umiernilo a vojaci neboli vystavení tak hrozným podmienkam, v ktorých museli tak zle vybavení bojovať a žiť. Aj zásobovanie, vybavenie a zdravotná starostlivosť sa výrazne zlepšili už pred príchodom Fentona oproti stavu, ako ho opisoval Russell. Dôvodom pre zlepšenie samozrejme nebol očakávaný príchod Fentona, ale spontánna reakcia armády a jej logistiky na katastrofálnu situáciu vo vedení vojny ako takej.¹⁷

Roger Fenton sa narodil v roku 1819 a bol druhorodeným synom bohatého továrnika v anglickom meste Rochdale Johna Fentona. Roger mal záľubu v umení a študoval maliarstvo v Londýne a potom v Paríži, kde sa stal žiakom maliara Paula Delarocheho, ktorý mal veľký záujem o vtedy sa rozvíjajúcu fotografiu.¹⁸ Tento záujem sa preniesol aj na mladého Fentona, ktorý mu navyše poskytol pravdepodobnejšiu možnosť presadiť sa v tomto pomerne novom fenoméne, ktorý mal stále menší počet prívržencov oproti maliarstvu. Fenton však najprv svoje priority venoval potencionálnej kariére advokáta, na ktorú sa začal pripravovať v roku 1839.¹⁹ Pre svoj pôvod a prácu advokáta je jasné, že nemal núdzu o peniaze a preto môžeme predpokladať, že jeho osobný záujem o fotografiu bol prevažne umelecký. Stretával sa s priateľmi, ktorí mali rovnaký záujem o fotografiu a aktívne sa podieľal na rozvoji tohto smeru, pričom svoju kariéru profesionálneho fotografa aktívne rozbehol na začiatku 50. rokov, keď mal tridsať dva rokov. Fenton patril do druhej generácie fotografov, ktorá bola podľa Sarah Greenough charakteristická práve svojou profesionalitou, pod ktorou rozumieme vzdelanosť v oblasti dostupných fotografických technológií. Za dôležité považujeme poznamenať, že práve 50. roky boli ideálnym prostredím pre rozvoj fotografie.²⁰ Obdobie priemyselnej revolúcie a vtedajší rapidný technologický rozvoj Anglicka, ktorý bleskovo menil vtedajší svet fascinoval fotografov, ktorí mali možnosť túto fascináciu okolo seba zachytiť. V rámci jeho profesionálneho kariérneho rastu určite stojí za zmienku jeho návšteva Ruska v roku 1852, kde vyhotovil niekoľko fotografických snímok, vrátane fotografie Kremľa, ktorá výrazne spopularizovala jeho prácu. Jeho zápal pre novú profesiu bol tak silný, že už o rok neskôr sa stal jedným zo zakladajúcich členov *Fotografickej spoločnosti* a aktívne sa zúčastňoval expozícií, z ktorých mnohé spoluorganizoval. Spočiatku jeho profesionálna tvorba zahŕňala umelecké fotografie architektúry, krajinky²¹ a taktiež portrétové fotografie. Jeho vzrastajúcu popularitu si všimla i britská kráľovská rodina a začiatkom roku 1854 bol poverený kráľovnou

¹⁶ GREENOUGH, Sarah. "A new starting point": Roger Fenton's life. In: *All the Mighty World*, New Haven: Yale University Press, 2004 s. 21

¹⁷ GREENOUGH, S. 2004, s. 19-20

¹⁸ LEWINSKI, J, 1978, s. 39

¹⁹ GREENOUGH, S. 2004, s. 3

²⁰ GREENOUGH, S. 2004, s. 5

²¹ Obrazy krajiny (podľa slovníka slovenského jazyka).

Viktóriou, aby vyhotovoval formálne aj neformálne fotografické snímky kráľovskej rodiny.²² Taktiež sa stal, na odporúčanie, prvým profesionálnym fotografom pre Britké múzeum.²³ Tieto skúsenosti a silné kontakty v kráľovskej rodine urobili perfektným kandidátom pre expedíciu vojnového fotografa na Krymský polostrov. Aj napriek tomu, že bol Fenton na Krym vyslaný s jasným propagačným zámerom a na popud princa Alberta, ktorý sme už spomínali vyššie, tak bola jeho expedícia financovaná prevažne predajcom Thomasom Agnewom, ktorý chcel fotografické snímky verejne publikovať a speňažiť.²⁴

Umelcov voz a prístav Balaklava

Na fotografii č. 1 (pozri prílohu) vidíme neznámeho muža, ktorý sedí na krytom voze. Na Pravej strane voza je nápis „POHOTOGRAPHIC VAN“ a malé okno. Tento voz využíval Roger Fenton na svojej expedícii a priamo súvisel s ním aktuálne používanou technológiou na zachytenie obrazu - kolódiový proces. Táto nová technológia, s ktorou prišiel v roku 1851 Angličan Frederick Scott Archer, rýchlo nahradila tie predchádzajúce. Princíp tejto inovácie spočíval v nanosení kolódia na mokrú sklenenú platňu, ktorá slúžila ako negatív. Prínosom novej technológie bola možnosť vytvoriť kvalitnejší fotografický obraz s presnejším vykreslením podrobností a možnosťou efektívne ho reprodukovat'. Taktiež výrazne skrátila dobu expozície z niekoľkých minút na sekundy, čo výrazne zjednodušilo prácu fotografa a zmenili sa aj podmienky pre účastníkov expozície. Lewinski uvádza, že fotografické snímky vojenských opevnení, základní a prístavov boli vo všeobecnosti veľmi prínosné, ale taktiež charakterizuje vojnové fotografie vyhotovené Fentonom počas jeho expedície na Kryme, ako jemné, nenásilné a bez kvapky krvi. Fenton, ale nemohol nasnímať chaos bitky, pretože vtedajšie technológie nedovoľovali zachytiť dynamické scény. Aj napriek tomu, že sa výrazne skrátil čas expozície, stále trvalo vyhotovenie primárneho fotografického obrazu 3 až 20 sekúnd. Z toho dôvodu bol fotograf stále limitovaný vyhotovovať len statické expozície a zachytenie dynamických udalostí, ako napríklad obrazu z prebiehajúceho boja, bolo nemožné. Osoby totiž museli nehybne pózovať, aby bola čo najmenej narušená kvalita fotografického obrazu (prvé fotografické obrazy bitiek a dynamiky boja sa objavili až počas prvej svetovej vojny).²⁵ Nová technológia však do praxe priniesla aj úskalí. Sekundárny fotografický obraz (negatív) bolo nutné vyvolať do pätnástich minút po expozícii a dosky pri tom museli zostať stále vlhké. Ideálne bolo držať dosky v úplnej tme, aby sa redukoval proces schnutia. Preto musel so sebou fotograf prenášať kompletne a rozsiahle vybavenie. To zahŕňalo práve tento voz na fotografii, ktorý bol špeciálne upravený na mobilnú tmavú komoru, v ktorej sa fotografické obrazy vyvolávali a taktiež zásobu čistej vody a chemikálie na prípravu a vyhotovenie dosiek tesne pred expozíciou. Obraz bol nasnímaný začiatkom leta v suchom prostredí. Na fotografii máme možnosť vidieť mláku vody pod vozom. Okrem voza s touto integrovanou pracovnou komorou, ktorý ťahali tri kone, mal k dispozícii aj dvoch asistentov – bratov Williama a Marcusa Spaldingových. Na uvedenej fotografii pózuje pre Fentona práve Marcus. To, že voz patrí určite Fentonovi, sa dá jednoducho dokázať. Na otvorených zadných dverkách pracovného voza je možné identifikovať písmená „R. FE“ a zvyšok slova už nie je vidieť. Nápis je však pomerne jednoduché si domyslieť – R. FENTON. Ten tam bol pravdepodobne na

²² HANNAVY, J. *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. New York: Routledge, 2018, s. 527

²³ GREENOUGH, S. 2004, s. 16

²⁴ LEWINSKI, J. 1978, s. 39

²⁵ LEWINSKI, J. 1978, s. 39

propagačné účely a jednak nápisy slúžili ako identifikácia. Je možné, že aj kvôli nim sa Fentonov voz často stával terčom ruskej delostreleckej paľby.

Vo svojich osobných listoch rodine a svojmu sponzorovi Williamovi Agnewovi, synovi Thomasa Agnewa, často opisoval úkazy vojny, ktoré videl.²⁶ Napríklad spúšťa *Údolia smrti*, alebo rabovanie domovov civilného obyvateľstva vojakmi či telá mŕtvych alebo strápených ľudí. Vo svojich listoch zo začiatku júna 1853 opisoval hnijúce mŕtvolky trčiace z piesku a utrpenie umierajúcich vojakov. Avšak aj napriek tomu, že mŕtvolky sú asi najvhodnejším „hercom“ pre expozíciu, tak predsa svojim fotoaparátom nezachytil takéto každodenné výjavy vojny. Lewinski predpokladá, že Fenton jednoducho vedel, že fotografické snímky, zobrazujúce skutočnú tvár vojny, by verejnosť neuvítala.²⁷ Ako sme už spomínali, Fentonova expedícia nebola umelecká, ale primárne propagandistická a tak nedisponoval plnou umeleckou či v tomto prípade dokumentárnou slobodou počas svojho pôsobenia na Kryme. Z celkovo viac ako tristo šesťdesiat fotografických snímok, ktoré Fenton počas svojej výpravy vyhotovil, prevažnú väčšinu tvorili portréty. Zaujímavosťou, ktorú spomenul sám Fenton je, že za ním prichádzali vojaci, ktorí si prečítali nápis „PHOTOGRAPHIC VAN“ na jeho pracovnom voze a chceli, aby im vyhotovil portrétovú fotografiu, ktorú by mohli poslať domov. Fenton ale spomína, že to nebolo v jeho záujme.²⁸ Každopádne to nie je nič neobvyklé, keďže v tejto dobe rozvoja fotografie, bola túžba po osobnej portrétovej snímke relatívne populárna.

Začiatkom júna sa v krymskej oblasti denné teploty výrazne zvýšili a Fenton musel pracovať vo veľmi náročných podmienkach. Jednak mu prácu sťažoval naozaj veľký problém s hmyzom, s ktorým sa musel pri práci v mobilnej pracovni vysporiadať (čo priamo nesúvisí s vybranou fotografiou) a druhým problémom bolo Slnko pražiacie na pracovný voz, v ktorom bolo veľmi horúco. V takých podmienkach sklenené platne rýchlo schli a stalo sa nemožným vôbec kolódium na platne naniesť. Ku tomu Fenton ochorel a v spleť týchto podmienok pochopiteľne klesla jeho produkcia fotografií. Napokon sa Fenton rozhodol, pod neustálym tlakom svojich sponzorov na ďalšie a ďalšie snímky, ukončiť svoju expedíciu na Kryme a vrátiť sa domov do Anglicka v júni 1855. Skorým odchodom Fenton bohužiaľ nezachytil kľúčový bod krymskej vojny – obsadenie prístavu a pevnosti Sevastopol spojencami, ktorá padla 8. septembra 1855. Aj napriek jeho rozhodnutiu ukončiť expedíciu bol v Anglicku vrelo privítaný kráľovskou rodinou a potom sa rozhodol odísť do Francúzska.

Fotografie videla kráľovská rodina, pričom si získali obdiv aj u kráľovnej, Thomas Agnew ukázal snímky aj Napoleonovi III. vo Francúzsku a napokon boli v septembri 1855 vystavené na expozícii „*Photographic Pictures Taken in the Crimea*“ v Londýne a neskôr na rôznych miestach po celom Anglicku. Noviny zamerané na umenie (*Art-Journal*) dokonca písali, že išlo o sériu „jedných z najzaujímavejších fotografií, aké boli kedy zachytené.“ Fotografie potom Agnew rozdelil do troch samostatných portfólií určených na exhibíciu a predaj.²⁹ Pozoruhodné je, že pre prekvapivý nezáujem verejnosti o ich kúpu sa predávali veľmi pomaly a napokon sa stali predmetom aukcie.³⁰ Anglická spoločnosť bola zaujatá prevažne fotografiami architektúry, čo nám dokazuje aj cena jeho fotografických snímok stanovená Fentonom na expozíciách. Krajinky boli niekoľkokrát lacnejšie, pretože o bol o nich len malý záujem. Fentonové civilné expedície boli zamerané prevažne na architektúru, čo nám zase dokazuje už spomínaná

²⁶ HANNAVY, J. 2018, s. 527

²⁷ LEWINSKI, J. 1978, s. 39

²⁸ GREENOUGH, S. 2004, s. 21

²⁹ GREENOUGH, S. 2004, s. 24

³⁰ LEWINSKI, J. 1978, s. 40

popularita jeho fotografického snímku Kremľa.³¹ Prečo však nebola spoločnosť zaujatá kúpou vojnových fotografií, aj napriek ich veľkolepej expozícii je stále otázne. Ďalším z faktorov, ktorý ovplyvnil ich predaj, bolo ich neskoré uvoľnenie z expozície, keď už vojna skončila a napokon aj ich zatienenie fotografiami Jamesona Robertsona, ktorému sa ešte budeme venovať v našom ďalšom bádani. Keď sme v úvode tohto príspevku písali o špecifickom postavení vojnových fotografov pre zdravotné riziká ich práce, tak Roger Fenton na prvý pohľad nespadá do tejto charakteristiky z hľadiska povahy jeho fotografických snímok. Avšak cholera, ktorú dostal počas expedície výrazne prispela k jeho skorej smrti v roku 1865.³²

Veľká pozornosť sa dostala aj samotnej Balaklave – spojeneckému strategickému zásobovaciemu prístavu, ktorý zohrával kľúčovú úlohu pri obliehaní samotného Sevastopoľa. Fotografia č. 2 (pozri prílohu) zachytáva pohľad na tento čiernomorský prístav, v ktorom panuje rušná atmosféra. Britské námorné lode, *HMS Diamond* a *HMS Wasp*, dohliadali na transport zásob až do prístavu. Na fotografii tiež môžeme vidieť veľký stoh debien a strategickú železničnú trať, ktorá slúžila na prepravu zásob k obliehanému mestu Sevastopol a bola vôbec prvá plne militaristicky využitá železnica.³³ Fotografia pravdepodobne vznikla s propagačným zámerom proti vyššie spomínaným tvrdeniam o zlom zásobovaní v britskej tlači, pričom Fenton ponúka naopak obraz perfektne fungujúceho prístavu a zásobovania.

Záver

Z uvedených špecifik práce vojnového fotografa je jasné, že jeho prax je diametrálne odlišná od bežnej fotografickej praxe. Toto povolanie je spojené s prítomnosťou fotografa v blízkosti samotných bojov, dokonca priamo v ich centre, čím sú vojnoví fotografi vystavení riziku smrti – či už následkom poranení alebo chorôb, ktoré sa šíria medzi vojakmi. Toto platilo už pri fotografickej praxi priekopníkov vojnovéj fotografie, čo nám dokazuje zmienka o Fentonovej nákeze cholerou na Kryme. Tá výrazne prispela k zhoršeniu jeho zdravotného stavu, ukončeniu jeho pôsobenia na polostrove a pravdepodobne prispela aj k jeho skoršej smrti. Vzhľadom na tieto riziká bolo potrebné zodpovedať otázku motivácie vojnových fotografov monitorovať konflikt. Zo slov samotných fotografov sme sa dozvedeli, že zatiaľ čo pre niektorých to bola číra fascinácia, pre druhých to bol najmä zdroj peňazí. V prípade Rogera Fentona, to bola najmä politicky podmienená žurnalistická misia poverením britskej vlády, ktorá mala na oplátku jemu a jeho sponzorom priniesť finančné výnosy, čo nám naznačuje fotografia s názvom *The Diamond and Wasp*, zobrazujúca perfektne fungujúci prístav Balaklava. Fotografia bola z najväčšou pravdepodobnosťou vyhotovená ako propaganda proti článkom v *Times*. Fotografia s názvom *Umelcov voz*, poskytuje náhľad na ťažké podmienky práce Rogera Fentona, počas jeho práce na Kryme. Kontext týchto podmienok je možné doplniť využitím dostupných písomných prameňov, ktoré nám spolu fotografiou poskytujú ucelený obraz o práci vojnových fotografov.

³¹ GREENOUGH, S. 2004, s. 16

³² HANNAVY J. 2018, s. 527-528

³³ Bližšie pozri COOK, Brian. *The Grand Crimean Central Railway: The Story of the Railway Built by the British in the Crimea During the War of 1854-56*. Knutsford: Cavalier House, 1997.

Použitá literatúra

BROECKER, William. *International Center of Photography Encyclopedia of Photography*. New York: Crown Publishers, 1984. 607 s.

BROTHERS, Caroline. *War and Photography: A Cultural History*. New York: Routledge, 2011. 294 s.

BURKE, Peter. *Eyewitnessing: : the uses of images as historical evidence*. London: Reaktion Books, 2001. 224 s.

CLARK, John. *Japanese Exchanges in Art, 1850s to 1930s with Britain, Continental Europe, and the USA: Papers and Research Materials*. Sydney: Power Publications, 2007. 368 s.

COHEN, Deidre. Band of brothers: The lives and deaths of war photographers. In: *CBC News*. [online] 2018, [cit. 2021-27-11] Dostupné na internete: <<https://www.cbcnews.com/news/the-lives-and-deaths-of-war-photographers/>>.

COOK, Brian. *The Grand Crimean Central Railway: The Story of the Railway Built by the British in the Crimea During the War of 1854-56*. Knutsford: Cavalier House, 1997.

GARTLAN, Luke. James Robertson and Felice Beato in the Crimea: Recent findings. In: *History of Photography*. Vol. 29, No. 1, 2005, s. 72-80. London: Taylor & Francis, 2015, s. 72-80.

GREENOUGH, Sarah. "A new starting point": Roger Fenton's life. In: *All the Mighty World*, s. 2–31. New Haven: Yale University Press, 2004.

GRIFFIN, Michael. The Great War Photographs: Constructing Myths of History and Photojournalism War Photography and the Rise of Photojournalism In: *Picturing the Past: Media, History and Photography*. Urbana: University of Illinois Press, 1999. s. 122-157.

HANNAVY, J. *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. New York: Routledge, 2008. 1628 s.

HASKELL, Francis. *History and Its Images: Art and the Interpretation of the Past*. New Haven: Yale University Press, 1995. 568 s.

JACOBSON, K. *Odalisques and Arabesques: Orientalist Photography, 1839-1925*. London: Bernard Quaritch, 2007. 308 s.

JANUARIUS, Joeri. Picturing the Everyday Life of Limburg Miners: Photographs as a Historical Source. In *International Review of Social History*. Vol. 53, No. 2. London: Cambridge University Press, 2008, s. 293-312.

KATRIŇÁK, Lukáš. Fotografia ako kultúrno historický prameň (súčasné teoretické prístupy). In: *Kultúrne dejiny*. Ružomberok: KU, 2018, s. 136-148.

LAWRENCE, James. *Crimea 1854-56: The War with Russia from Contemporary Photographs*. New York: Van Nostrand Reinhold, 1981. 199 s.

LEWINSKI, Jorge. *The camera at war; a history of war photography from 1848 to the present day*. London: W. H. Allen, 1978. 240 s.

MARTELL, Peter. *First Raise a Flag: How South Sudan Won the Longest War but Lost the Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 332 s.

PARE, Richard. *Photography and Architecture: 1839-1939*. Cambridge: The MIT Press, 1985. 282 s.

ROSSI, Tata. 20 Famous War Photographers. In: *Fix the photo*. [online] 2021, [cit. 2021-27-11] Dostupné na internete: <<https://fixthephoto.com/famous-war-photographers.html>>.

SACK, Harald. James Clerk Maxwell and the very first Colour Photograph. In: *SciHi Blog*. [online] 2016, [cit. 2021-31-7] Dostupné na internete: <<http://scihi.org/james-clerk-maxwell-color-photograph/>>.

SAMUEL, Raphael. *Threatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture, Vol. 1*. London: Verso, 1994. 479 s.

SEATON, Albert. *The Crimean War: A Russian Chronicle*. New York: St. Martin's Press, 1977. 232 s.

WITTLICH, Filip. a kol. *Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací*. Praha: Národní památkový ústav, 2017. 96 s.

ZABLUDOWSKY, Karla. Vice Reporter Simon Ostrovsky Detained in Eastern Ukraine by Pro-Russia Gunmen.. In: *Newsweek* [online] 2014, [cit. 2021-27-11] Dostupné na internete: <<https://www.newsweek.com/vice-reporter-simon-ostrovsky-detained-eastern-ukraine-pro-russia-gunmen-248193>>.

Internetové zdroje

My Lai Massacre. In: *History*. [online] 2020, [cit. 2021-27-11] Dostupné na internete: <<https://www.history.com/topics/vietnam-war/my-lai-massacre-1>>.

Robertson James. In: *Benaki Museum*. [online] 2016, [cit. 2021-23-11] Dostupné na internete: <https://bazaar.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=creator&collectionId=49&id=97&Itemid=555&lang=en>.

Prílohy

Obr. č. 1. FENTON, Roger. Umelcov voz, 1855. **Zdroj:** Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C., 20540 USA.

Obr. č. 1. FENTON, Roger. The Diamond and Wasp, 1855. **Zdroj:** Gift of Thomas Walther Collection, in celebration of the Museum's 150th Anniversary, The Metropolitan Museum of Art.

Komparácia americkej a slovenskej medzivojnovovej motoristickej reklamy na príklade vybranej vzorky – projekt záverečnej práce

Helena Kuncová

Abstrakt

Rozvoj osobného automobilizmu v kontexte medzivojnového obdobia možno považovať za najvýraznejší fenomén dynamiky a futuristického poňatia sveta, ktorý v rámci hospodársko-spoločenského a kultúrneho kontextu odzrkadľoval aj celkovú životnú úroveň jednotlivých krajín. V dôsledku toho sa postupne rozšírila aj reklamná propagácia osobných automobilov, keďže výrazné pokroky boli badateľné aj v rozvoji mediálnej komunikácie. Predkladaný príspevok *Komparácia americkej a slovenskej medzivojnovovej motoristickej reklamy na príklade vybranej vzorky* vychádza z mojej bakalárskej práce, ktorej primárnym cieľom bolo priblížiť motorizmus v reklame na Slovensku v medzivojnovom období so zreteľom na hľadanie koreňov moderných marketingových postupov v kontexte medzivojnových motoristických reklám v komparatívnom rámci s americkou reklamou rovnakého druhu. Z uvedeného cieľa vyplýva, že ide o problematiku s disciplinárnym presahom, pričom má daná téma súvis najmä s dejinami marketingu, so psychológiou a s mediálnou komunikáciou. Príspevok je v prvom rade zameraný na otvorenie problematiky v kontexte priblíženia spoločenského, hospodárskeho a kultúrneho pozadia medzivojnového obdobia a významu reklamy v utvárajúcom sa prostredí modernej mediálnej komunikácie. Ďalej je príspevok zameraný na predstavenie miesta uvedenej problematiky v rámci americkej, českej a slovenskej historiografie, pričom pri písaní bakalárskej práce sme čerpali z odborných a populárno-vedeckých publikácií, no najmä z dobových motoristických periodík a dennej tlače, ktorá bola jedným z hlavných sprostredkovateľov dobových reklám rôzneho druhu. Na základe toho je ďalšia časť príspevku zameraná na hlbšie prebádanie jednej z marketingových praktík, ktorú sme už stručne načrtli vo východiskovej bakalárskej práci, v ktorej sme sa zameriavali hlavne na marketingové stratégie ako product placement, testimoniálny marketing a neuromarketing. V prípade príspevku využívame primárne poznatky z testimoniálneho marketingu so zreteľom na fenomén celebritnej výpožičky, resp. celebrity endorsementu, ktorý sa pri koncipovaní reklám používa najmä v súčasnosti, no cieľom príspevku je skúmať práve jeho historické korene, a to na konkrétnej vybranej vzorke americkej a slovenskej medzivojnovovej motoristickej reklamy. Na splnenie nášho cieľa nám poslúži najmä analýza konkrétnych reklám a ich následná komparácia, na základe ktorej dospejeme k záverečnej syntéze zistených poznatkov v podobe podobných, resp. rozdielnych znakov, ktorými vybrané motoristické reklamy v kontexte hlavných znakov celebrity endorsementu disponujú.

Kľúčové slová: 1. ČSR, USA, reklama, marketingové stratégie, testimoniálny marketing, celebrity endorsement

Úvod

Motorizmus v reklame na území Slovenska v medzivojnovom období sa v rámci slovenskej historiografie zaraďuje do sféry veľmi málo prebádaných tém, resp. miera výskumu danej problematiky je nízka. S tým súvisí aj pomerne nedostatočne kladený dôraz na dejiny rozvoja automobilizmu v období prvej Československej republiky, pričom v rámci výskumu tejto problematiky sa rozvoj automobilizmu veľmi málo skúma v paralele s históriou reklamnej propagácie. Uvedená téma príspevku disponuje širokým spektrom rôznorodých aspektov a súvislostí, pričom primárne špecifikum výberu tejto témy spočíva vo vzťahu reklamy a motorizmu, keďže pre medzivojnovú reklamu sa stal motorizmus akýmsi novým obchodným potenciálom, pričom je nutné podotknúť, že automobilová reklama nebola zameraná len na predaj produktov, ale aj na hodnoty, ktoré automobil reprezentoval. Kľúčovým obdobím pre rozvoj tohto odvetvia v rámci reklamy a propagácie bolo medzivojnové obdobie. Reklamná propagácia automobilov sa však objavila už skôr, a to hlavne prostredníctvom výstav, či katalógovej ponuky sortimentu automobiliek. Samotný rozvoj motorizmu bol v kontexte reklamnej propagácie determinovaný mnohými rôznorodými spoločensko-hospodárskymi faktormi, na ktoré výrazne vplývala západná Európa a Amerika. Americká reklama bola v mnohých ohľadoch československej, resp. slovenskej reklame vzorom, a to aj z toho dôvodu, že práve v nej možno badať zárodky a inovatívne využívanie marketingových postupov, ktorých komparácia a analýza patria medzi čiastkové ciele príspevku, ktorého prínos spočíva práve v špecifickom nazeraní na medzivojnové motoristické reklamy. Primárnym cieľom príspevku je komparácia americkej a slovenskej medzivojnovovej motoristickej reklamy so zreteľom na hľadanie koreňov moderných marketingových postupov, pričom pracovať budeme aj s českým reklamným prostredím rovnakého druhu. V rámci nich sa ako jedným z viacerých budeme zaoberať testimoniálnym marketingom, resp. celebrity endorsementom.

Otvorenie problematiky v kontexte hospodársko-spoločenskej situácie

Po roku 1918 sa na území medzivojnového Československa začalo zavádzať rôznorodé spektrum hospodársko-spoločenských zmien. V období po prvej svetovej vojne začal čoraz viac rásť význam priemyselnej veľkovýroby, a to v dôsledku mnohých faktorov zahŕňajúcich najmä rozvoj nových technológií. Okrem nástupu moderného továrenského priemyslu a urbanizácie bola pre daný rozvoj kľúčová aj otázka medzinárodného trhu, pričom v prípade novovznikajúcich podnikov išlo prevažne o akciové spoločnosti so zahraničnou účasťou, na základe čoho sa aj výroba daných podnikov sústreďovala najmä na medzinárodné trhy a export výrobkov. Z tovární pôsobiacich v Bratislave a v jej okolí možno spomenúť napríklad továreň Dynamit-Nobel, Kablo, rafinéria Apollo, Klingerova továreň, Cvernovka, Danubius a mnohé iné.¹ V dôsledku nárastu priemyselnej výroby bol nutný aj nárast reklamy, a tak modernizácia neobišla ani inovatívne kroky v oblasti vývoja reklamnej propagácie. Napriek tomu však územie Slovenska vo viacerých sférach viditeľne zaostávalo za českými krajinami. Výrazný rozvoj reklamy na území dnešného Slovenska bol zaznamenaný už na konci 19. storočia, a to najmä z dôvodu nárastu počtu tlačiarní, čo malo následne vplyv na

¹ ŠUŠKA, Pavel. Historické priemyselné štruktúry v meniacej sa mestskej krajine Bratislavy. In *Geografický časopis*. Bratislava: Geografický ústav SAV, 2019, 71 (3), s. 247. Dostupné na internete: < <https://www.sav.sk/journals/uploads/09301352Suska.pdf> >.

niekoľkonásobný nárast novinových titulov, a tým pádom aj na nárast inzercie.² O niečo neskôr, v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia, začala mať na slovenskú, resp. československú reklamu obrovský vplyv západoeurópska, ale aj americká reklama. Československá reklama sa tak začala postupne rozvíjať, a to napríklad vznikom prvej filmovej reklamy, založením inzertných kancelárií, či publikovaním prvých prác zaoberajúcich sa problematikou reklamy.³ Prelomovým bol však rok 1927, keď vznikla československá záujmová organizácia reklamných pracovníkov – Reklub. Zaujímavý bol aj rozvoj svetelnej reklamy, o ktorý sa tiež zaslúžil Reklub.⁴ Samotný Reklub združoval niekoľko stoviek pracovníkov z reklamnej oblasti, pričom medzi jeho činnosti okrem iného patrilo aj usporadúvanie školení, vydávanie odbornej literatúry a postupne sa tak celé propagačné pôsobenie dostávalo na vyššiu, ba dokonca aj medzinárodnú úroveň. Ako príklad možno uviesť aranžovanie výkladných skriň, ktorých fotografie boli zverejňované v periodikách západnej Európy.⁵

V kontexte rozvoja slobody tlače bola však najrozšírenejšou a najefektívnejšou formou reklamnej propagácie v sledovanom období inzercia, a to najmä z toho dôvodu, že bola sledovaná najširším okruhom ľudí. Možno povedať, že bola jedinou formou reklamy, kde sa so svojimi ponukami stretli veľké hospodárske podniky s drobnými živnostníkmi a slúžila tiež na dotváranie pozitívneho povedomia jednotlivých značiek.⁶ V inzercii dobových periodík sa najčastejšie objavovali reklamy na produkty a služby každodennej potreby, a to napríklad na obuv, kozmetiku, či elektrické spotrebiče. V kontexte toho možno spomenúť napríklad Slovenský denník z roku 1920, v ktorom sa nachádzalo obrovské množstvo inzercie ponúkajúcej produkty určené na bežnú spotrebu. Raritou bol napríklad *americký tovar*, ktorý ponúkala spoločnosť Czechoslovak Commercial Corporation of Amerika, ktorá mala filiálku na Ventúrskej ulici. Spomedzi propagovaných produktov danej spoločnosti boli známe napríklad písacie stroje značky Royal.⁷

S prepojením na rozvoj automobilizmu možno poukázať aj na špecifickejší spôsob reklamnej propagácie. Totižto, každý automobilový výrobca mal svoje katalógové portfólio, ktoré obsahovalo výrobný sortiment a cenník, prípadne aj menný register prominentných klientov. Automobily boli tiež propagované prostredníctvom autosalónov, rýchlostných pretekov, no v obmedzenej miere sa objavil aj propagačný film.⁸ Vo všeobecnosti však platilo, že ponuka prevažovala dopyt, s čím súviseli aj nie veľmi priaznivé podmienky na rozvoj automobilizmu, ktoré sa však postupom času zlepšovali.

Medzi základné faktory ovplyvňujúce vývoj automobilizmu na našom území v medzivojnovom období patrila najmä obchodná, colná a daňová politika štátu. Rozhodujúca bola aj

² HORŇÁK, Pavel. a kol. *Marketingová komunikácia : vysokoškolská učebnica*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského Bratislava, 2010, s. 34.

³ HORŇÁK, P. a kol. 2010, s. 35.

⁴ HORŇÁK, P. *Reklama : teoreticko-historické aspekty reklamy a marketingovej komunikácie*. Zlín: Radim Bačuvčík - VeRBuM, 2018, s. 192 – 194.

⁵ HORŇÁK, P. a kol. 2010, s. 35.

⁶ HLOUCHOVÁ, Kateřina. *Proměny československé reklamy 1918 - 1989*. Brno: Václav Klemm, 2015, s. 24.

⁷ VARGOVÁ, Lenka. Zariadenie domácností v prvej polovici 20. storočia s prihliadnutím na inzerciu vo vybranej dobovej tlači: Príspevok k dejinám každodennosti na Slovensku. In: TIŠLIAR, P. *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava: UK, 2016, str. 14. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/312488495_Zariadenie_domacnosti_v_prvej_polovici_20_storocia_s_prihliadnutim_na_inzerciu_vo_vybranej_dobovej_tlaci_Prispevok_k_dejinam_kazdodennosti_na_Slovensku>.

⁸ JANČURA, Mikuláš. KATRIŇÁK, Lukáš. Vizuálna prezentácia automobilizmu v medzivojnovovej reklame na Slovensku. In: ŠIMKO, Peter. *Dejiny cestnej dopravy na Slovensku II*. Žilina: Považské múzeum v Žiline, 2017, s. 169-170.

infraštruktúra, ale aj kúpyschopnosť obyvateľstva, pričom problémom bola primárne vysoká cena automobilov. S tým bola tiež spojená aj vysoká všeobecná cestná daň a daň z motorového vozidla, ktorej motoristi museli čeliť. Tieto daňové podmienky boli mierne upravené až v roku 1925.⁹ Čo sa týka samotných daní, tak išlo napríklad o daň z motorového vozidla, všeobecnú cestnú daň a daň z prepychu. Živnostníci tiež museli platiť aj mnohé iné dodatočné dane, ako napríklad daň z prepravy nákladov, daň z prepravy osôb, ale napríklad aj rôzne iné mostné a dlažobné poplatky.¹⁰ Z toho vyplýva, že vlastníctvo osobného automobilu bolo nákladnou záležitosťou, ktorá nebola dostupná širokému kruhu bežného obyvateľstva. Hospodársko-spoločenská situácia západných krajín vytvárala omnoho výhodnejšie podmienky pre rozvoj reklamy, a to aj z toho dôvodu, že americké reklamné agentúry vytvárali svoje pobočky aj v iných krajinách. Uvedenej problematike sa budeme venovať v ďalšej časti príspevku.

Náhľad fungovania americkej medzivojnovovej reklamy

Vzhľadom k rozvoju modernej reklamy v Európe bolo kľúčové, keď na začiatku 20. storočia začala do európskeho prostredia prenikať americká reklama. Prejavovalo sa to najmä tak, že veľké americké firmy hľadali reklamné agentúry, keďže vo všeobecnosti bola reklama jednou z hlavných súčastí expanzie produktov do zahraničia.¹¹ Ako príklad možno uviesť dve najznámejšie americké reklamné agentúry, N. W. Ayer a J. Walter Thompson, ktoré mali aj samostatné oddelenia v španielskom jazyku. Ich úlohou bolo prekladanie reklám z anglického jazyka do španielskeho a ich následné posielanie do novín a časopisov v Latinskej Amerike.¹² Reklamné agentúry postupne začali svoju činnosť presúvať aj na európsky trh. Napríklad, agentúra N. W. Ayer otvorila na prelome 20. a 30. rokov svoju pobočku v Londýne.¹³

V kontexte automobilovej reklamy však bola dominantná práve vizuálna propagácia. S rozvojom vizuálnej propagácie osobných automobilov sa začal klásť čoraz väčší dôraz na štýl a vonkajší vzhľad, na základe čoho sa nehládalo už iba na technické parametre propagovaného automobilu. Toto nazeranie začala presadzovať najmä jedna z najvýznamnejších amerických automobilových spoločností General Motors už na začiatku 20. rokov. V General Motors boli toho názoru, že v dobe, kedy na trh prichádza veľké množstvo konkurencie je nutnosťou pracovať aj na dizajne a vzhľade automobilov a následne to zakomponovať do motoristických reklám.¹⁴ Táto idea sa o to viac posilnila na konci 20. rokov, keď v dôsledku veľkej hospodárskej krízy, no zároveň aj v dôsledku stúpajúcej modernizácii automobilového priemyslu, už nebola dovtedajšia vizuálna automobilová reklama v duchu Bauhausu pre okruh spotrebiteľov dostačujúca. Automobilový výrobca Chrysler začal pri tvorbe reklám klásť dôraz na dramatické uhly, štylizované čiary a živé kontrasty tónov farieb, ktoré boli adresované vyššej triede spotrebiteľov. Uvedené reklamy sa nachádzali aj v časopisoch príslušnej triedy, ako napríklad v časopise *House and Garden*.¹⁵

⁹ JANČURA, Mikuláš. *Osobný automobilizmus na Slovensku v rokoch 1918-1938*. 1. vyd. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017, s. 39 – 40.

¹⁰ JANČURA, M. 2017, s. 40.

¹¹ O'BARR, M. William. A Brief History of Advertising in America. In *Advertising & Society Review*. [online]. [cit. 2021-12-29]. 2005, roč. 6, č. 3. Dostupné z: <<https://muse.jhu.edu/article/193868>>.

¹² O'BARR, W. M. 2005. Dostupné z: <<https://muse.jhu.edu/article/193868>>.

¹³ TUNGATE, Mark. *Adland: A Global History of Advertising*. New York: Kogan Page, 2013, s. 28.

¹⁴ STEVENSON, Heon. *American Automobile Advertising: An Illustrated History. 1930-1980*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2008, s. 31.

¹⁵ STEVENSON, H. 2008, s. 8.

Z uvedeného vyplýva, že cieľom daných reklám malo byť okrem iného vyvolať u spotrebiteľov aj akýsi emočný náboj predstavujúci pocit krásna a dokonalosti propagovaného automobilu, čím by sa stal pre spotrebiteľov oveľa viac lákavejším. Zároveň aj napriek väčšej dostupnosti automobilov v Amerike platilo pravidlo, že propagácia osobného automobilu bola tak ako vo zvyšku sveta adresovaná primárne vyššej vrstve obyvateľstva, pričom sa v reklamách tiež často objavovali známe osobnosti. Predmetom nasledujúcej časti príspevku bude priblíženie testimoniálneho marketingu, resp. celebrity endorsementu na konkrétnych príkladoch, ktorý sa zaoberá práve umiestnením známej osobnosti v reklame.

Celebrity endorsement na príklade vybranej reklamnej vzorky

Tvorba reklám si vo všeobecnosti vyžaduje využitie viacerých stratégií a marketingových postupov, pričom výsledkom ich vzájomného vzťahu by mala byť kvalitná reklama. Hlavné aspekty, ktorými by mala kvalitná a pútavá reklama disponovať sú obsiahnuté v pojme advertrik, ktorý možno chápať ako akýsi mechanizmus správnej tvorby reklám. Medzi najdôležitejšie aspekty advertriku patrí originalita a užitočnosť, ktoré úzko súvisia so stanovením si predmetu reklamy, hlavného cieľa reklamy a cieľovú skupinu, ktorej má byť reklama určená. V kontexte toho je dôležitá aj samotná užitočnosť reklamy pre všetkých zúčastnených na reklamnom procese, a to od zadávateľa reklamy až po spotrebiteľa, ktorý si propagovaný produkt zakúpi. Pri vysvetľovaní pojmu advertrik Pavel Horňák vyzdvihuje osobný automobil, ktorý je vo všeobecnosti zaradený medzi obľúbených aktérov reklám, pričom je zobrazovaný najmä so zvieratami, alebo s krásnymi ženami, ktoré môžu byť zároveň prominentnou osobnosťou, resp. celebritou.¹⁶ Uvedené pojmy sú zámerne použité súčasne, pretože „*k synonymu slovenského prominenta sa najviac približuje oslovenie „celebrity“, ktoré sa etablovalo aj v slovenskom hovorovom jazyku.*“¹⁷ Čo sa týka samotného pojmu prominent, tak Tamara Heribanová trefne odkazuje na Bockhausov a Meyersov lexikón, pričom Bockhaus definuje prominenta ako akúsi smerodajnú osobnosť a Meyers chápe prominentov ako osoby, ktoré „*na základe ich verejného pôsobenia v médiách vykazujú mimoriadne uznanie a rešpekt v spoločnosti. Práve vďaka týmto aspektom sa zaraďujú do skupiny reprezentačnej elity danej spoločnosti.*“¹⁸

V tomto prípade je však kľúčové spojenie osobného automobilu so známymi osobnosťami, s čím veľmi úzko súvisí aj fenomén testimoniálneho marketingu. Primárne sa tento pojem teda uplatňuje v prípade vystupovania prominentov a slávnych osobností v reklame, no jeho uplatnenie má určite miesto aj v reklamách, kde sa spravidla nemusí objaviť prominentná osoba. Všeobecnú definíciu Heribanová uvádza takto: *Testimoniálna reklama sa dá predovšetkým definovať ako reklama, ktorá využíva možnosť predlôh, ľudských makiet, morálnych a profilových šablón, aby čo najefektívnejšie zrealizovala určené reklamné ciele.*¹⁹ S testimoniálnym marketingom súvisí aj pojem celebritnej výpožičky, ktorý je v podstate synonymom testimoniálneho marketingu a spočíva v prenose vlastností celebrity na propagovaný produkt.²⁰ V prípade celebritnej výpožičky, alebo inak povedané v prípade

¹⁶ HORŇÁK, P. 2018, s. 383.

¹⁷ HERIBANOVÁ, Tamara. Prominenti v reklame. In: *Zborník vedeckých štúdií z oblasti histórie, teórie reklamy a public relations*. [online]. Bratislava : Book&Book, 2010, s. 152. Dostupné z: https://fphil.uniba.sk/uploads/media/Reklama-10_02.pdf.

¹⁸ HERIBANOVÁ, T. 2010, s. 151.

¹⁹ HERIBANOVÁ, T. 2010, s. 154.

²⁰ HERIBANOVÁ, T. 2010, s. 151.

celebrity endorsementu ide teda v širšom zmysle o to, že známa osoba propaguje nejaký produkt. V užšom zmysle to však treba chápať tak, že známe osobnosti zúčastňujúce sa na reklamnom procese nie sú len obyčajnými spotrebiteľmi, ale sú aj vzormi pre svojich fanúšikov, čím následne určujú tzv. hip brands, teda aktuálne moderné značky, ktoré sú vysoko žiadané.²¹ Ako už bolo avizované v úvode, tak v rámci príspevku sme sa rozhodli pre komparáciu americkej medzivojnovnej motoristickej reklamy so slovenskou reklamou rovnakého druhu, pričom ide o reklamy s implicitne uplatneným celebrity endorsementom. Súčasťou komparácie budú aj reklamy z českého prostredia, ktoré boli častokrát vzorom zaostalejšej slovenskej časti medzivojnovného Československa.

Americký celebrity endorsement spočíval primárne v tom, že známa filmová hviezda, spisovateľ alebo iná verejne známa celebrita na reklame pózovala s propagovaným produktom, ktorého vlastnosti vyzdvihovala a dávala do povedomia, aký je uvedený produkt dobrý. Častokrát však táto osoba propagovaný produkt ani len nevlastnila, resp. o ňom veľa v skutočnosti vôbec nevedela.²² Využívanie celebrity endorsementu bolo v americkom Hollywoode veľmi populárne už v tridsiatych rokoch, keď napríklad známa americká speváčka, tanečníčka a herečka Ginger Rogers prepožičala svoju tvár reklame na automobil značky Dodge, v ktorej sa spotrebiteľov pýta, prečo by si mala kupovať drahé auto, keď spoločnosť Dodge ponúka neobyčajne krásne a cenovo dostupné automobily.²³

Tento spôsob reklamnej propagácie si si v roku 1937 zvolila aj spoločnosť zameraná na výrobu pneumatík, Goodrich Tires, ktorá najala niekoľko dobre známych amerických autorov, aby zaznamenali príbehy nehôd spôsobených zlými pneumatikami na autách. Takýto príbeh pochádzal aj z pera amerického autora Rexa Beacha, ktorý napísal napínavý skutočný príbeh o mužovi, ktorý svoj život žije tzv. „*borrowed time*“, teda „*požičaný čas*“.²⁴ Uvedený príbeh hovorí o mužovi, ktorého manželka bola chorá, a tak jej išiel kúpiť lieky. Keď sa však za ňou svojím autom rýchlo ponáhlal naspäť domov, jedna z jeho pneumatík praskla, v čom spočíva kľúčové posolstvo príbehu hovoriace o tom, že každý majiteľ automobilu, ktorý nemá pneumatiky od spoločnosti Goodrich Tires, riskuje svoj život, a teda žije „*borrowed time*“.²⁵ Z reklamy teda jasne vyplýva, že jej primárnym cieľom je najmä zapôsobiť na psychiku percipienta reklamy. Zadávatelia reklamy sa rozhodli spotrebiteľov ohúriť práve tým, že známy spisovateľ Rex Beach dodal ich propagovanému produktu, v tomto prípade pneumatikám, akúsi dôveryhodnosť a vlastnosti vysokej kvality a dlhej životnosti, keďže on sám je s uvedenými pneumatikami spokojný a odporúča ich aj spotrebiteľom. Ide o silné pôsobenie na city majiteľov automobilov, ktorí sa chcú cítiť bezpečne, a tak po prečítaní daného reklamného príbehu začnú uvažovať o tom, či sú ich pneumatiky v poriadku.

S uvedeným psychologickým pôsobením reklám na spotrebiteľov veľmi úzko súvisí pojem *neuromarketing*. Čo sa týka správneho pochopenia pojmu neuromarketing, tak Martin Lindstrom neuromarketing zaujímavo prirovnáva ku kladivu. Totižto, ak sa kladivo dostane do nesprávnych rúk, tak môže ním byť niekomu ublížené. To však ale neznamená, že by používanie kladiva malo byť zakázané. Tak je to podľa Lindstroma aj s neuromarketingom. Je to nástroj, ktorým možno pomôcť spotrebiteľom odhaliť ich tajné túžby a dopomôcť im k

²¹ POPOVIČOVÁ, Alena. Produkt placement ako prostriedok marketingovej komunikácie In: *Zborník vedeckých štúdií z oblasti histórie, teórie reklamy a public relations*. [online]. Bratislava : Book&Book, 2010, s. 132. Dostupné z: https://fphil.uniba.sk/uploads/media/Reklama-10_02.pdf.

²² STEVENSON, H. 2008, s. 124.

²³ *Golden Age of Hollywood Endorsements*. [online]. [cit. 2022-1-31]. Dostupné z: <https://envisioningtheamericandream.com/2014/03/03/golden-age-of-hollywood-endorsements/>.

²⁴ STEVENSON, H. 2008, s. 124.

²⁵ STEVENSON, H. 2008, s. 124.

správnemu rozhodnutiu najmä pri kúpe produktov. Avšak, na druhej strane, ak sa neuromarketing dostane do nesprávnych rúk, môže poslúžiť obchodníkom na zavádzanie a zradu spotrebiteľov, resp. na ovládanie ich mysle.²⁶ Na základe uvedeného možno konštatovať, že aj reklama od spoločnosti Goodrich Tires podľahla silnému pôsobeniu neuromarketingu, na čom jasne môžeme vidieť, že súčasnosť ale aj história reklamnej propagácie sa nesie v znamení vysokej miery interdisciplinariny, keďže pri tvorbe reklám je okrem iného kľúčový najmä psychologický aspekt.

Na území medzivojnového Československa testimoniálna reklama nebola na takej vysokej úrovni, ako tomu bolo v Amerike, resp. v západných krajinách. Napriek tomu však aj tam badať zárodoky prítomnosti testimoniálnej reklamy. V tomto prípade je však nutné poznamenať, že tak ako to bolo v iných spoločensko-hospodárskych sférach, tak aj v oblasti reklamy boli české krajiny na vyššej úrovni, ako reklamy na území Slovenska. Na základe toho možno testimoniálne motoristické reklamy v kontexte sledovaného obdobia rozdeliť do dvoch základných skupín, pričom prvú skupinu tvoria motoristické reklamy, v ktorých badať priamu angažovanosť skutočnej celebrity, ktorá propagovaný produkt priamo odporúča. Taký typ reklám sa objavuje najmä v českých krajinách. Do druhej skupiny reklám patria reklamy, ktoré spĺňajú len niektoré zo znakov testimoniálneho marketingu. Do tejto skupiny možno zaradiť napríklad známych pretekárov, ktorí možno nie sú všeobecne uznávanými celebritami, no aj napriek tomu sú v istých kruhoch považovaní za akúsi odbornú autoritu, ktorej vlastnosti sú častokrát pripisované produktom, ktoré prezentujú, teda v tomto prípade automobilom alebo motocyklom, na ktorých pretekajú. Také reklamy sú príznačné najmä pre slovenské prostredie sledovaného obdobia.

Príklad na priamu prítomnosť celebrity v reklame sa objavil v reklame z roku 1935 na pneumatiky značky Baťa. Išlo o krátky reklamný film s názvom *Tři muži na silnici (slečnu nepočítaje)*. Hlavnú úlohu v reklame stvárnil známy herec Vlasta Burian a spolu s ním sa tam objavil aj hokejista Josef Maleček. Rolu zrazenej cyklistky stvárnila herečka a speváčka Hana Vítová a rolu policajta herec Čeněk Šlégl. Počas reklamného spotu jeho aktéri vychválili celú produktovú radu spoločnosti Baťa a napokon to zakončil Vlasta Burian záverečným sloganom: „*Svůj vercajk odhazují v dáli, zde pneumatiky Baťa jsou. Na nich je každý svého stroje pán, ať slečna, strážník, Maleček, i Vlasta Burian. Jakostí dobrou, láci svou, bezpečně vždycky vpředu jdou – toť pneumatiky Baťa jsou!*“²⁷ V uvedenej reklame badať podobnosť s americkou reklamou rovnakého druhu na pneumatiky od spoločnosti Goodrich Tires. Aj v tomto prípade išlo o to, že známe osobnosti, najmä Vlasta Burian, prepožičali svoju tvár na reklamné účely s cieľom zapôsobiť na spotrebiteľov a ovplyvniť ich v tom, aby si kúpili pneumatiky Baťa. Zároveň išlo o vyvolanie dôveryhodnosti v daný produkt, keďže aktéri reklamy produkt priamo odporučili a vyzdvihli jeho kvality.

Čo sa týka územia medzivojnového Slovenska, tak ako príklad možno použiť osobnosť pretekára Pavla Jurkoviča, ktorý sa preslávil na mnohých motoršportových podujatiach, pričom jedným z takýchto podujatí sú aj Piešťanské zlaté stuhy.

Prvý ročník Piešťanských zlatých stuh sa konal v roku 1932. Trať jazdy bola v podstate ľubovoľná, no posledná etapa musela viesť do Piešťan cez Bratislavu alebo Žilinu. Podujatie bolo doplnené aj o Concours d'Élegance, teda súťaž krásy automobilov. Víťazom prvého

²⁶ LINDSTROM, Martin. *Buyology: Truth and Lies About Why We Buy*. New York : Broadway Books, 2010, s. 5.

²⁷ MAREK, Antonín. *Jak se jzdilo za první republiky? Správné obutí vám doporučily ty největší hvězdy*. [online]. [cit. 2022-1-29]. Dostupné z: <<https://autoroad.cz/historie/90843-jak-se-jezdilo-za-prvni-republiky-spravne-obuti-vam-doporucily-ty-nejvetsi-hvezdy>>.

ročníka sa stal Bratislavčan Pavel Jurkovič.²⁸ Jurkovič však začal jazdiť už skôr, a to v roku 1928, keď Klub slovenských automobilistov organizoval prvé rýchlostné preteky na piešťanský vrch Baba. Jurkovič na to v roku 1999 v rozhovore pre časopis *Auto & moto veterán* spätne spomínal takto: „*Jazdilo sa v niekoľkých kategóriách. Štartovalo sa v trojminútových intervaloch, pretože stará cesta na Babu bola veľmi prašná – prach sa medzi stromami dlho držal. Cesta bola úzka a na nej mnoho ostrých zákrut. Preteky boli slušne obsadené. Svedomite som si pripravil voz, naštuďoval s vozom i peši všetky zákruty a duševne sa na preteky pripravil. Svedomitá príprava mala úspech a zvíťazil som vo svojej triede.*“²⁹ Práve tieto preteky boli kľúčové, pretože hneď po ich skončení si Jurkoviča zavolať zástupca firmy Tatra-Kopřivnice. Jurkovič na tento moment spomínal v rozhovore pre časopis *STOP* v roku 1982 takto: „*Jedného dňa po víťazných pretekoch na Babe prišiel za mnou zástupca firmy Tatra Ing. Primus, ktorá mala zastúpenie na Dunajskej ulici, a spýtal sa ma, či chcem jazdiť za továreň Tatra Kopřivnica. Súhlasil som a zetku som vymenil za auto značky Tatra. Tatre som zostal verný celý rad rokov. Jazdil som na Tatre 30, na „hadimrške“ Tatre 57, Tatre 75 a na kabriolete Tatra 2000.*“³⁰ Pavel Jurkovič teda takýmto spôsobom robil reklamu automobilom značky Tatra, pričom tak dokazoval spoľahlivosť, rýchlosť a dôveryhodnosť spolu s ďalšími atribútmi, ktorými Tatra disponovala. „*Išlo nám vtedy o propagáciu nášho výrobku a motorizmu na Slovensku vôbec,*“³¹ uvádza o spomínanom momente v inom rozhovore ďalej Jurkovič, ktorý na automobile značky Tatra zabodoval na jednom z podujatí dokonca trikrát, a to už na spomínaných Piešťanských zlatých stuhách v roku 1932, kde získal cenu generálneho riaditeľa závodov Tatra pána Ringhofera pre najúspešnejšieho pretekára na aute z ich továrne, cenu za najviac najjazdených kilometrov na území Slovenska a taktiež zvíťazil aj v *Concours d'Élegance*.³² Dobová tlač sa nadchýnala nad tým, že dvadsaťpäťročný pretekár, ktorý vlastnil vodičský preukaz iba osem rokov, získal už sedemnást rozličných cien. Preto sa napríklad aj v roku 1932 objavil v časopise *Autojournal* článok s názvom *Nový víťaz na Tatre*.³³ Aj to svedčí o tom, že Jurkovičovo meno sa automaticky začalo spájať s automobilkou Tatra, čo svedčí o šírení povedomia nielen samotného pretekára, ale aj značky Tatra.

Motoristická reklama, v rámci ktorej sú morálne profilové vlastnosti pretekára úzko späté s vlastnosťami propagovaného produktu sú viditeľné aj v reklame na motocykel Českej zbrojovky z roku 1938. Svedčí o tom časť reklamného textu reklamy: „*... 300 km denného priemeru v dáždi a po zlých, dobre neznámych cestách, to je iste pekný výkon jazdca, podporovaného dobrými vlastnosťami motocykla ČZ: tichým, vyrovnaným chodom monoblokového motora, skvelou akceleráciou, bezvadným držaním stopy na každej vozovke, hrave ľahkým stúpaním i pohodlím, ktoré zaručujú moderné vyperovanie, správne umiestnené sedlo a účelné tlumiče.*“³⁴

Z uvedených príkladov, týkajúcich sa koreňov testimoniálneho marketingu v československej medzivojnovnej reklame vyplýva, že prejavy takejto reklamy disponujú vysokou mierou rôznorodosti a ponúkajú hneď niekoľko možností, ako by sa reklama takého druhu dala zrealizovať. V nadväznosti na predchádzajúcu analýzu americkej reklamy rovnakého druhu možno konštatovať, že aj v prípade reklamy na pneumatiky Baťa išlo o využitie známej

²⁸ SZABÓ, Ivan. *Zabudnuté volanty : zaujímavosti o počiatkoch motorizmu u nás*. Ružomberok : Epos, 2002, s. 81-82.

²⁹ *Auto & moto veterán*. 1999, roč. V, č. 4, s. 22.

³⁰ SZABÓ, I. 2002, s. 87.

³¹ *Auto & moto veterán*. 1999, roč. V, č. 4, s. 22.

³² SZABÓ, I. 2002, s. 88.

³³ SZABÓ, I. 2002., s. 88.

³⁴ *Autojournal, oficiálny orgán Klubu Slovenských automobilistov*. 1938, roč. 13, č. 2, str. 10.

osobnosti, ktorá propagovala produkt s priamym využitím postupov testimoniálneho marketingu. V tom badať spoločný znak spredmetňujúci zaangažovanie známej osobnosti v procese reklamnej propagácie. Do istej miery bol však testimoniálny marketing využitý aj v prípade angažovania známych pretekárov v propagovaní produktov, v prípade čoho je relevantné poznamenať, že aj všeobecne menej známy pretekár sa v istých kruhoch môže stať osobnou autoritou a mať vplyv na rozhodovanie spotrebiteľov.

Záver

Medzivojnové obdobie na území Československej republiky sa vyznačuje mnohými paradoxmi, medzi ktoré možno jednoznačne zaradiť aj technický rozvoj, ktorý sa v paralele s jeho reklamnou propagáciou dostával do výrazného kontrastu so skutočnou hospodárskou situáciou. Aj napriek tomu, že dobová tlač spolu s ďalšími propagačnými materiálmi obsahovala veľké množstvo moderných produktov, tak dovoliť si ich v tom čase mohol iba málokto. Výberom uvedených automobilových reklám sme sa teda snažili poukázať na to, že korene testimoniálneho marketingu sú skutočne prítomné aj v histórii, a to nielen v západných krajinách, ale aj na území prvej Československej republiky. Prostredníctvom komparácie a analýzy daných reklám sme sa snažili poukázať na spoločné ale aj rozdielne spôsoby zakomponovania testimoniálneho marketingu do reklamného procesu. Na základe uvedenej analýzy sme dospeli k záveru, že aj napriek výraznému zaostávaniu slovenskej medzivojnovkej reklamy badať množstvo spoločných znakov so západným modelom reklám. Celebrity aspekt, ktorý sme na vybraných vzorkách motoristických reklám sledovali, bol zobrazený v rámci dvoch základných skupín, pričom v prvej skupine sa objavili všeobecne známe a uznávané celebrity, a teda úplne spĺňali všetky princípy celebrity endorsementu. Druhú skupinu tvorili pretekári a používatelia propagovaných produktov, ktorí boli známi iba v istých kruhoch obyvateľstva. Napriek tomu však spĺňali niektoré z hlavných znakov celebrity endorsementu, ako napríklad prenos profilových a osobnostných vlastností na propagovaný produkt. Po analýze a komparácii vybraných motoristických reklám sme dospeli k záveru, že využívanie marketingových stratégií ponúka rôznorodosť, pestrosť a efektívnosť, a to najmä v prípade kombinácie viacerých marketingových stratégií. V rámci príspevku sme sa tiež snažili poukázať na to, že reklamou nemusí byť len estetický ladený reklamný plagát a slogan, či inzerát v novinách a časopisoch. Za reklamu možno považovať aj podujatie a priamu zaangažovanosť osobností, ku ktorej má široká verejnosť tendenciu vzhliadať. Prínosom práce je okrem uvedeného špecifického nazerania na medzivojnové motoristické reklamy aj odstránenie zdanlivej nesúrodosti medzi modernými a historickými marketingovými postupmi.

Použitá literatúra

Tlačené pramene

Autojournal, oficiálny orgán Klubu slovenských automobilistov
Auto & moto veterán

Literatúra

HERIBANOVÁ, Tamara. Prominenti v reklame. In *Zborník vedeckých štúdií z oblasti histórie, teórie reklamy a public relations*. [online]. Bratislava : Book&Book, 2010, s. 147-225. Dostupné na internete: https://fphil.uniba.sk/uploads/media/Reklama-10_02.pdf.

HLOUCHOVÁ, Krateřina. *Proměny československé reklamy 1918-1989*. Brno: Václav Klemm, 2015. 182 s.

HORŇÁK, Pavel. *Reklama : teoreticko-historické aspekty reklamy a marketingovej komunikácie*. Zlín : Radim Bačuvčík - VerBuM, 2018, 398 s.

HORŇÁK, Pavel. a kol. *Marketingová komunikácia : vysokoškolská učebnica*. Bratislava : Vydavateľstvo Univerzity Komenského Bratislava, 2010, 359 s.

JANČURA, Mikuláš. *Osobný automobilizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. 1. vyd. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017. 170 s.

JANČURA, Mikuláš – KATRIŇÁK, Lukáš. Vizuálna prezentácia automobilizmu v medzivojnovnej reklame na Slovensku. In: ŠIMKO, Peter. *Dejiny cestnej dopravy na Slovensku II*. Žilina : Považské múzeum v Žiline, 2017, s. 165-180.

LINDSTROM, Martin. *Buyology: Truth and Lies About Why We Buy*. New York : Broadway Books, 2010, 272 s.

O'BARR, M. Wiliam. A Brief History of Advertising in America. In *Advertising & Society Review*. [online]. [cit. 2021-12-29]. 2005, roč. 6, č. 3. ISSN 2475-1790. Dostupné z: <<https://muse.jhu.edu/article/193868>>.

SZABÓ, Ivan. *Zabudnuté volanty : zaujímavosti o počiatkoch motorizmu u nás*. Ružomberok : Epos, 2002. 110 s. ISBN 80-8897-747-9.

STEVENSON, Heon. *American Automobile Advertising: An Illustrated History. 1930-1980*. Jefferson, North Carolina : McFarland & Company, Inc., Publishers, 2008. 294 s. ISBN- i3: 978-0-7864-3685-9.

ŠUŠKA, Pavel. Historické priemyselné štruktúry v meniacej sa mestskej krajine Bratislavy. In *Geografický časopis*. Bratislava : Geografický ústav SAV, 2019, 71 (3), s. 247. Dostupné na internete: < <https://www.sav.sk/journals/uploads/09301352Suska.pdf> >.

POPOVIČOVÁ, Alena. Produkt placement ako prostriedok marketingovej komunikácie In Zborník vedeckých štúdií z oblasti histórie, teórie reklamy a public relations. [online]. Bratislava : Book&Book, 2010, s. 227-273. Dostupné na internete: https://fphil.uniba.sk/uploads/media/Reklama-10_02.pdf.

VARGOVÁ, Lenka. Zariadenie domácností v prvej polovici 20. storočia s prihliadnutím na inzerciu vo vybranej dobovej tlači: Príspevok k dejinám každodennosti na Slovensku. In

TIŠLIAR, Pavol. *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava : UK, 2016, str. 14. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/312488495_Zariadenie_domacnosti_v_prvej_polovici_20_storocia_s_prihliadnutim_na_inzerciu_vo_vyb>

Internetové zdroje

Golden Age of Hollywood Endorsements. [online]. [cit. 2022-1-31]. Dostupné z: <<https://envisioningtheamericandream.com/2014/03/03/golden-age-of-hollywood-endorsements/>>.

MAREK, Antonín. *Jak se jazdilo za první republiky? Správné obutí vám doporučily ty největší hvězdy*. [online]. [cit. 2022-1-29]. Dostupné z: <<https://autoroad.cz/historie/90843-jak-se-jezdilo-za-prvni-republiky-spravne-obuti-vam-doporucily-ty-nejvetsi-hvezdy>>.

Prílohy

**"WHY SHOULD I BUY AN EXPENSIVE CAR-
When the New Dodge offers
such Unusual Beauty and Economy?"**
says GINGER ROGERS

THE next amateur who could afford a more expensive car, the cost-
ly illusion of beauty and economy was Max Rogers to the big, new,
Money-Saving Dodge. Accustomed to having her own "Beauty
Wreath" of 1936, Dodge is making money records . . . covers
up to 20 miles in the gallon of gas and oil savings up to 20%.
But with a Dodge you get more than style and economy. Dodge
gives you the protection of safety-steel bodies, powered by Dodge,
and genuine hydraulic brakes, plus a wealth of expert-out features
such as the Absolute-Wide . . . redistribution of weight equally to all
four wheels . . . Chair-Height seats . . . patented Floating Floor
with no springs . . . and many other refinements.
See the new Dodge today! Drive it. See the fine economy too! . . .
And here to meet that it is not unusual that dependable Dodge cars
give their owners up to 200,000 and even more miles of service. And
don't forget, Dodge—no more, low prices—save you only a few dollars
more than the lowest-priced cars.

DODGE
Division of Chrysler Corporation

Ginger Rogers
who discovered the new probability in each word in "Why
Should I Buy an Expensive Car?" is a girl who has
"Beauty and the Beast" as a slogan with Ford
"Beauty and the Beast" as a slogan with Ford
"Beauty and the Beast" as a slogan with Ford
"Beauty and the Beast" as a slogan with Ford

Big, Money-Saving DODGE new low price-only \$640*
envisioningtheamericandream.com

Obr. č. 1: Ginger Rogers v reklame na automobily značky Dodge, 1936 Zdroj: Golden Age of Hollywood Endorsements. Dostupné z: <<https://envisioningtheamericandream.com/2014/03/03/golden-age-of-hollywood-endorsements/>>.

**HIS WIFE WAS ILL.
HE WAS RUSHING TO
HER...WHEN BANG!
...A BLOW-OUT!**

REX BEACH
well-known author

Read REX BEACH'S thrilling
True Story of the man who is
living on "Borrowed Time"

"HURRY! Your wife is ill!"
Constable Stilling, of Phila-
delphia, leaped into his car.
There was no time to spare.
"Faster! Faster!" Then—without
warning—BANG! A blow-out!
The car leaped out of control
like a wildcat—swerved to the
left—just missed crashing head-
long into a telephone pole.
But Lady Luck smiled that
night—and the extent of Con-
stable Stilling's injury was a
wrenched shoulder. Some mir-
acle had saved him. As he, him-
self, says: "I feel now that I
am living on 'borrowed time'.
There was every reason why I
should have been among the
missing."

Many "Blind" To
"Blow-out Dangers"
Just stop to consider what
happens to your tires when
you're skimming over the pave-
ments at 50, 60 miles an hour.
Naturally, the heat generated is
terrible, and you're totally un-
aware of it because the trouble
begins inside the tire. A tiny in-
visible blister
may form be-
tween the rub-
ber and the
fabric. This blister keeps
getting bigger and BIGGER until
BANG! And then it may be too
late.
It seems to me that, as far as
safer tires are concerned, the
greatest single contribution has
been from Goodrich engineers.
They have developed a real
blow-out protection called the
Golden Ply.
It is a layer of special rubber
and full-floating cords, scien-
tifically treated to resist internal
tire heat. You can easily see what
this means. Blisters don't get a
chance to form between the rub-
ber and fabric inside your tires
. . . and that means blow-outs
due to this heat don't get started.
You can be sure that Constable
Stilling doesn't take any chances
with his tires these days. He's
ready for any emergency and
so are his Goodrich Silvertown
Tires. Here is another enroll-
ment in the ranks of safe
drivers who feel that tires
which protect people from the
dangers of high-speed blow-
outs are a sound investment—
a vital form of life insurance.
Remember, you can buy these
life-saving Silvertowns at
Goodrich Silvertown Stores and
Goodrich dealers everywhere.

Rex Beach
MAY CAUSE BLOW-OUTS
BEFORE YOU
BLOW-OUTS BEFORE YOU
REACHING
GOLDEN PLY

Goodrich SAFETY Silvertown
With Life-Saver Golden Ply Blow-Out Protection

Obr. č. 2: Americká reklama na pneumatiky Goodrich Tires, 1937. Zdroj: STEVENSON, H. American Automobile Advertising: An Illustrated History. 1930-1980. Jefferson, North Carolina : McFarland & Company, Inc., Publishers, 2008, s. 124.

Obr. č. 3 (vľavo) Pretekár Pavol Jurkovič. **Zdroj:** *Auto & moto veterán*. 1999, roč. V, č. 4, s. 22.

**Motocyklom ČZ do Liinahamari - 500 km
za severným polárnym kruhom.**

Spofahlivosť, vytrvalosť a pohodlie, ktoré motocykle ČZ i najmenšieho obsahu v každom prípade poskytujú jazdcovi, znova jasne dokumentuje turistická jazda st. Heláskovej z Prahy. Viedla Nemeckom, Poľskom, Gdanskom, Litvou, Lotyšskom, Estonskom a Finskom až 500 km za polárny kruh k Severnému ľadovému moru a súhrnná jej dĺžka 7500 km bola absolvovaná za 25 dní dovolenej, 500 km denného priemeru v daždi a po zlých, vopred neznámych cestách, to je iste pekný výkon jazdca, podporovaného dobrými vlastnosťami motocykla ČZ: tichým, vyrovnaným chodom monoblokového motora, skvelou akceleráciou, bezvadným držaním stopy na každej vozovke, hravo ľahkým stúpaním i pohodlím, ktoré zaručujú moderné vyperovanie, správne umiestené sedlo a účelné tlumiče. Rovnakú istotu prinášajú motocykle ČZ všetkým a v každom prípade. Presnosť práce a vysoká kvalita materiálu, daná všetkým výrobkom strakoníckej zbrojovky, hovoriť z úspechov, ČZ strojmi stále dobývaných. Zprávy o nich sú cenným vodítkom pre všetkých, ktorí o kúpe motocykla uvažujú. Čím väčšie sú nároky, tým skôr to bude ČZ-motocykel pre všetky cesty a každodennú potrebu.

—Zik—

Obr. č. 4 (vpravo) Reklama na motocykel Českej zbrojovky, 1938. **Zdroj:** *Autojournal*, oficiálny orgán Klubu Slovenských automobilistov. 1938, roč. 13, č. 2, str. 10.

Rudolf Fiby a jeho samizdatová činnosť

Monika Tresová

Abstrakt

Samizdatová činnosť, resp. vydávanie, rozmnožovanie a rozširovanie zakázanej literatúry bolo v prostredí východného bloku jedným z prejavov odporu voči komunistickému režimu. Príspevok sa na tento problém pokúsi nazrieť pomocou biografickej metódy, čiže prostredníctvom skúmania konkrétneho života vedca a kňaza tajnej cirkvi Rudolfa Fibyho, ktorý bol redaktorom, editorom, prispievateľom a tiež rozširovateľom samizdatov v prostredí podzemnej cirkvi na Slovensku v 80. rokoch 20. storočia. Poznatky o aktivitách jednotlivca v prostredí istej skupiny (v tomto prípade tajnej cirkvi a redakcie ilegálneho periodika) vykresľujú nielen individuálne prežívanie jedinca, ale aj vtedajšie dianie v celej skupine, čiže samotný život v prostredí skrytej cirkvi.

Kľúčové slová: samizdat, tajná cirkev, disident, zakázaná literatúra, biografická metóda.

Úvod

Totalitný režim komunistického Československa obmedzoval ľudské práva a občianske slobody, preto boli akékoľvek formy nesúhlasu vnímané ako protištátne a hrozili za ne perzekúcie. Názoroví oponenti boli takto nútení prezentovať svoje názory vynaliezavým spôsobom. Tajnou ale efektívnou formou zdieľania cenzurovaných informácií a názorov sa stali samizdaty. Na ich vytváraní a rozširovaní sa podieľal disent. Prvým samizdatovým časopisom, ktorý mal celoslovenskú pôsobnosť, bolo periodikum *Náboženstvo a súčasnosť (NaS)*. Práve vďaka tomuto časopisu, vydávanému hlavne v prostredí Spoločenstva Fatima, nastal v rokoch 1982 – 1988 rozmach samizdatu na Slovensku. Tlač a vydávanie tohto periodika zabezpečoval Rudolf Fiby, ktorý sa v roku 1985 stal aj jeho druhým neformálnym šéfredaktorom. Cieľom konferenčného príspevku je podrobná analýza a následná syntéza Fibyho samizdatovej činnosti. Pre čo najkomplexnejšie a najobjektívnejšie popísanie a zhodnotenie vtedajších udalostí, sme sa na ne pokúsili pozrieť z viacerých perspektív, a to konkrétne z pohľadu samotnej osoby Rudolfa Fibyho prostredníctvom jeho tvrdení, ďalej jeho spolupracovníkov ale aj z pohľadu nepriateľských strán ako štátnej bezpečnosti či sovietskej komunistickej moci, ktorá svoj názor popísala vo svojich tajných dokumentoch.

Rudolf Fiby

Kňaz tajnej cirkvi, spoluzakladateľ Spoločenstva Fatima, programátor, matematik, vedec, disident, redaktor samizdatov a spoluorganizátor Sviečkovej manifestácie sú pomenovania, ktoré v krátkosti vystihujú pestrosť aktivít Rudolfa Fibyho. No tento príspevok sa bude zaoberať len jednou z jeho činností. Rudolf Fiby sa narodil 4. apríla 1946 v Nitre. Už od svojej ranej mladosti bol talentovaný matematik. K viere sa dopracoval až počas vysokoškolských štúdií, keď si po prvýkrát prečítal Nový Zákon. Po skončení štúdia matematiky na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského, v r. 1969 sa na tejto univerzite zamestnal na Katedre geometrie. V r. 1971 sa na zájazde organizovanom pre vysokoškolákov zoznámil s Vladimírom Juklom. Fiby sa v tomto období zúčastnil viacerých takýchto stretnutí, kde spoznal viacero mladých (a neskôr známych) ľudí. Jedným z nich bol František Mikloško spolu s bratom Jozefom. Už od začiatku 70. rokov pôsobilo okolo Krčméryho a Jukla spoločenstvo mladých ľudí, ktorí sa venovali evanjelizácii na Slovensku a v ZSSR. Napokon v r. 1974 traja zakladatelia Jukl, Krčméry a Fiby založili spoločenstvo, ktoré neskôr nieslo názov Spoločenstvo Fatima (SF).¹ V tomto istom roku prišiel Fiby o svoje zamestnanie. Pomoc v tejto ťažkej chvíli mu poskytol František Mikloško: „*Po tom, čo ho kvôli jeho náboženskému presvedčeniu prepustili v decembri 1974 z katedry geometrie na Prírodovedeckej fakulte UK a nejaký čas bol nezamestnaný, na Ústave technickej kybernetiky SAV v Bratislave, kde som pracoval, prijímali nových pracovníkov. Povedal som Rudovi, či by nechcel ísť ku nám pracovať, čo prijal a v januári 1975 už nastúpil do novej práce. Ja som pracoval v oddelení numerických metód, kde bol vedúcim môj brat Jozef, Rudo začal pracovať na problémoch umelej inteligencie a robotiky v oddelení Eduarda Kostolanského.*“² Na ústave počas pôsobenia Fibyho pracovali viaceré neskôr významné osobnosti, ktoré sa postarali o pád komunizmu na Slovensku, a to už spomínaní František a Jozef Mikloško, ale aj Ján Langoš, Vladimír Palko, Marián Gula a Mária

¹ FIBY, Rudolf. Hugo. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Zápas o nádej : Z kroniky tajných kňazov 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2000, s. 66-74.

² Osobný archív autora. Svedectvo Františka Mikloška zo dňa 10.10.2021.

Lucká.³ Práve s týmto pracoviskom sa spájajú technické zariadenia, na ktorých Fiby vytváral samizdaty a pracovné cesty do zahraničia, počas ktorých ilegálnu literatúru distribuoval. ŠtB už v r. 1985 zaznamenala činnosť Rudolfa Fibyho a Františka Mikloška pri výchove nových tajných kňazov v rámci SF, o ktorej píše vo svojom zhodnotení plánovaných úloh za daný rok: „V Nitre na sídlisku Klokočina v byte tajného kňaza Ladislava bola zaznamenaná existencia tajnej teologickej fakulty. Ako prednášajúci boli ustanovení pracovníci SAV v Bratislave dr. Rudolf FIBY a František MIKLOŠKO, ktorí odhovárajú záujemcov štúdium na rím. kat. bohosloveckej fakulte v Bratislave s tým, táto bude na zásah pápeža zrušená, nakoľko údaje vychováva kňazov v duchu marx-leninizmu. Po absolvovaní tajnej fakulty by mali byť jej poslucháči tajne vysvätení za kňazov.“⁴

Napriek prenasledovaniu Rudolfa Fibyho zo strany Štátnej bezpečnosti mu nebol dokázaný trestný čin, za ktorý by mu bola odňatá sloboda. Stal sa tvárou Sviečkovej manifestácie, ktorá sa uskutočnila 25. marca 1988. V čase manifestácie bol predstaveným Spoločenstva Fatima Rudolf Fiby. Disident František Mikloško vníma jeho úlohu pri Sviečkovej manifestácii týmito slovami: „Bez jeho aktívneho podielu by sa manifestácia určite nebola uskutočnila.“ Fiby svojim postojom zaujal jasné stanovisko, aby sa predstavitelia podzemnej cirkvi zapojili do manifestácie za občianske a náboženské slobody.⁵

Jeho životný príbeh by sa dal ukončiť slovami Františka Mikloška: „Rudolf Fiby sa v roku 1993 presťahoval do Košíc. Pracoval v IT firme Apex a.s., ktorú vedie náš priateľ z čias tajnej cirkvi Ing. Pavol Hric. Na Technickej univerzite v Košiciach prednášal externe predmet „Sociálna etika“, venoval sa tu Združeniu kresťanských robotníkov, kresťanským odborom a neskôr sa ako kňaz venoval hnutiu Neokatechumenát. [...] zomrel 9. októbra 2014, ako 68 ročný. Zanechal za sebou krásny životný príbeh, plný skromnosti, nasadenia, mnohých ohrození i duchovných plodov. Zostáva stále v našich, i mojej mysli. Často ho v kruhu „starých“ priateľov spomíname. Jeho život patrí k veľkým príbehom najnovších slovenských dejín a treba si ho pripomínať.“⁶

Samizdatová činnosť

Celoslovenské stretnutia mladých aktivistov, ktorí sa zdržiavali okolo Silvestra Krčméryho a Vladimíra Jukla, sa neskôr pretvorili do oblastných stretnutí a vytvorili distribučnú sieť pre samizdatovú literatúru. Príprava a následná distribúcia samizdatov bola nielen namáhavá, ale aj nebezpečná kvôli neustálemu drobnohľadu ŠtB. Historik Ján Šimulčík prípravu rozdelil do viacerých pomyselných etáp: po prvé išlo o odvážne rozhodnutie konkrétneho spoločenstva vydávať samizdat s vedomím, že je to riskantné; následne písanie článkov alebo vyhľadávanie iných pisateľov; potom bolo potrebné zasadnutie redakcie a posúdenie materiálov; za tým nasledovali nebezpečnejšie etapy s hrozbou odhalenia a perzekúcií zo strany štátu ako prepisovanie článkov do samizdatových časopisov, logistika zahrňujúc zabezpečenie tlačiarenských potrieb, vytvorenie skladu materiálu, získanie a umiestnenie rozmnožovacieho

³ KOHÚT, Štefan. *Tajné zákutia kybernetiky*. [online]. [cit.2021-11-26]. Dostupné na internete: <<http://www.vystava.sav.sk/tajne-zakutia-kybernetiky/>>.

⁴ ABS Praha. Fond: Správa ŠtB Bratislava. Zhodnotenie plánovaných úloh a výsledností práce po línii II. odboru správy ŠtB Bratislava za rok 1985. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/utvary-stb-a-ps-na-slovensku/sprava-stb-bratislava/BA/78.pdf>>.

⁵ NEUPAUER, František. Sviečková manifestácia v perspektíve východného Slovenska. In: KUŠNÍR, Jozef. *Nové obzory 34 : Východné Slovensko v rokoch štátoprávných a politických zmien (1918 – 1968 – 1993)*. Prešov: Krajské múzeum v Prešove, 2018, s. 214, 215.

⁶ Osobný archív autora. Svedectvo Františka Mikloška zo dňa 10.10.2021.

stroja, a tak finálne kompletizácia a ukrytie samizdatov určených na distribúciu, ktorá bola už poslednou ale taktiež veľmi nebezpečnou etapou tohto procesu.⁷ Rudolf Fiby bol veľakrát priamo účastný pri hociktorej z týchto etáp príprav viacerých samizdatových časopisov na Slovensku.⁸

„Po vysviacke som odcestoval do Bratislavy. Príal som si byť niekoľko dní osamote. Mal som vtedy dovolenku a vec, na ktorej mi záležalo. Bola to kresťanská literatúra, ktorá bola zatiaľ za hranicami. Po roku 1970 sme boli takmer odrezaní od náboženských kníh alebo ich bolo prinesených veľmi málo. [...] V septembri 1978, niekoľko dní po kúpe svojho auta na naše činnosti, dostal som správu, že treba previezť práve došlú literatúru na bezpečnejšie miesto.“⁹ spomínal Rudolf Fiby, ktorý bol nielen tajným šéfom samizdatovej literatúry, ale stál aj za prípravou viacerých samizdatov organizačne, technicky a tiež ako autor príspevkov. Fybyho auto pomáhalo spoločenstvu pri viacerých akciách zameraných na šírenie kresťanských samizdatov. *„Odovzdávanie časopisu vyzeralo ako vystrihnuté z filmu. Dohodli sme si presnú hodinu, kedy sa stretieme v Mariánke. Tam som priviezol skompletizovaný samizdat. Rudo Fiby, s ktorým ma predtým zoznámil Fero Mikloško, tam už čakal so svojím autom, do ktorého sme preložili natlačené samizdaty. Prehodili sme pár slov, podali si ruky a každý išiel svojou cestou.“¹⁰*

Nie všetky akcie dopadli úspešne. Viackrát boli niektorí členovia Spoločenstva Fatima pri doručovaní samizdatov odhalení a vypočúvaní Štátnou bezpečnosťou na "Februárke". Takto prichytení boli mnohí aktivisti, pričom mnohé príhody sa odohrali práve v Rudovom aute, ktoré požičiaval pre potreby spoločenstva alebo na prevoz samizdatov. Podľa svedectva Viktora Jakubova, člena a kňaza Sekulárneho inštitútu Fatima, ktorý spolu s ďalším členom spoločenstva Jozefom Romanom využívali auto Škoda 120 požičané od Fybyho, rozvážali ním po Bratislave väčšie množstvo samizdatov, Sväté Písma vreckového formátu a ilustrované Biblie pre deti od Anny de Vries prepašované zo Západu. Večer 19. marca 1985 boli zastavení hliadkou ZNB na Dostojevského rade a spolu s autom a jeho obsahom zaistení a prevezení na Policajné riaditeľstvo v Bratislave na známej Februárke. Po výsluchu boli umiestnení v celách policajného zaistenia. Viktor Jakubov opisuje postoj Fybyho k udalostiam takto: *„Takže sme ho do tohto incidentu nechtiac zatiahli. Rudolf si však vedel v každej situácii zachovať rozvahu a pokojnú myseľ. Bol si vedomý toho, že mu nemôžu nič dokázať, keďže požičať niekomu auto nie je trestný čin. V tom čase pracoval na SAV, v ústave kybernetiky. Samozrejme o niekoľko dní nasledoval aj jeho výsluch na Februárke, o ktorom nám Rudolf neskôr rozprával: „Ráno som si obliekol oblek, dal si kravatu a prišiel som na výsluch. Vyšetrovateľ sa ma spýtal: „Ako sa cítite pán Fiby?“ Odpovedal som mu: „Výborne, zelená farba na stenách vašej pracovne pôsobí veľmi upokojujúco“. Po krátkom rozhovore ho prepustili a o niekoľko dní mu vrátili aj auto.“¹¹* Historik Ján Šimulčík, ktorý sa v r. 1986 – 1989 zúčastňoval na aktivitách tajnej cirkvi a v súčasnosti sa venuje problematike prenasledovania veriacich v období komunizmu a téme tajnej cirkvi v odpore proti komunistickému režimu, spísal výpovede takmer všetkých

⁷ ŠIMULČÍK, Ján. *Éra samizdatu : Spoločenstvo Fatima a samizdat v rokoch 1974 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2019, s. 24-27.

⁸ KOLKOVÁ, Terézia. Samizdat : definícia, dejiny, charakteristika. In: *O hodnote samizdatu : samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 25.

⁹ FIBY, Rudolf. Hugo, s. 78-79.

¹⁰ ROMAN, Jozef. Svet pravdy. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 32.

¹¹ Osobný archív autora. Svedectvo ThLic. Viktora Jakubova zo dňa 23.11.2021.

významných kresťanských disidentov na Slovensku.¹² Medzi Šimulčíkom zaznamenanými svedectvami sa nachádzajú viaceré, ktoré vypovedajú aj o Rudolfovi Fibym. Jozef Roman, ktorý bol členom SF v r. 1983 – 1988, vo svojej výpovedi spomína: „*Rudo Fiby bol tiež predvolaný. Jemu patrilo auto, na ktorom nás chytili. Kto ho poznal, vedel, že je klasik. Zobral si na túto udalosť deň voľna. Na výsluch sa dostavil v obleku a kravate. Ako sám hovorieval: «Pre mňa je to špeciálna príležitosť, keď sa s nimi môžem stretnúť.» Tiež si vymyslel verziu, ktorú sme spolu konzultovali. Čím väčší nezmysel sa tvrdil eštebák, tým to bolo lepšie. Samozrejme, že im bolo jasné, že to nie je pravda, aj keď to dávalo logiku. Pritom sa všetci múdro tvárili ako pri duchaplných a dômyselných veciach. Nakoniec sa to napísalo do zápisnice.*“¹³ Fiby bol však na výsluchy ŠtB ako svedok predvolaný mnohokrát a nespočetne veľa rás musel vysvetľovať, prečo bolo práve jeho auto prichytené na mieste činu. Zo spomienok Fibyho: „*Dňa 4. mája 1985 som sa opäť dostavil na Februárku. Pri náhodnej kontrole dopravná polícia našla samizdaty. Zadržaný vodič bol prepustený o niekoľko hodín. Problém bol v tom, že to auto bolo moje. Na otázku vyšetrovateľa, či mám k tomu nejaké vysvetlenie, som odvetil: «Auto požičiavam priateľom, ktorí ho potrebujú. Nevypytyujem sa, načo im je.» Vyšetrovatelia si mysleli svoje. Poznámali, že toto auto sa objavilo vo viacerých prípadoch. Výsluch bol krátky. Štátna bezpečnosť mi aj neskôr pripomínala, že na mňa nezabúda.*“¹⁴ V piatok 29. októbra 1982 o 9:20 Fibyho v práci prekvapili dvaja agenti ŠtB, ktorí ho odviezli na výsluch na Februárku v prípade Františka Novajského a Heleny Gondovej, tiež v súvislosti s jeho autom. Mons. Novajovský, ktorý neskôr pôsobil ako riaditeľ a rektor Pápežského slovenského ústavu a kolégia sv. Cyrila a Metoda v Ríme (1998 – 2004) a v súčasnosti je pracovníkom vatikánskeho Štátneho sekretariátu¹⁵, spomína na udalosti takto: „*Raz som v dome Helenky Gondovej opravoval a zatepľoval podkrovie, na čo som potreboval kúpiť sklenú vatu. Do veľkoskladu som prišiel na aute Ruda Fibyho, naložil som materiál a priviezol k Helenke. Na faktúre bolo napísané moje meno a číslo auta. Tieto údaje sa mi neskôr stali osudnými. [...] Nasledoval ďalší výsluch. Na druhý deň som sa dozvedel, prečo ma zatkli. Pýtali sa na Helenku Gondovú. Tváril som sa, že ju nepoznám. Keď mi ukázali faktúru na sklenú vatu na moje meno, ktorú našli u Helenky, bolo mi všetko jasné. Hneď nás dali dokopy.*“¹⁶ Za porušenie §178 trestného zákona boli Gondová a Novajovský zatknutí v auguste 1982. Napokon obaja boli aj nepodmienečne odsúdení za svoju náboženskú angažovanosť, za distribúciu ilegálnych textov a šírenie náboženských samizdatov.¹⁷ Rudolf Fiby vo svojom svedectve pre knihu *Svetlo z podzemia* od Šimulčíka uvádza udalosti z vypočúvania svojej osoby pre tento prípad: „*Ako sme zostupovali na prízemie, nadporučík Alexander K. sa ma udivene spýtal: «Ako to, že ste ani vy, ani váš kolega neboli prekvapení pri našom príchode? Čakali ste nás?» Odpovedal som bezprostredne: «Viete, po každého z nás môžu nečakane prísť. Po niekoho v noci, po niekoho vo dne.» Po mojej odpovedi zmlkol. [...] «Výsluch sa týka prípadu Novajovského a Gondovej.» To mi stačilo. Hovoril som o veciach, ktoré mali hlavu a pätu, ale žiadnu vyšetrovateľskú hodnotu. Alexander K. si to všimol. Dôrazne ma upozornil: «Pán Fiby, čo ste nám doteraz povedali, je voda, samá*

¹² Ján Šimulčík. [online]. [cit.2021-07-27]. Dostupné na internete: <<https://hanusovedni.sk/sk/speakers/211/j%C3%A1n-%C5%A1imul%C4%8D%C3%ADk/>>.

¹³ ROMAN, Jozef. Svet pravdy, s. 42-43.

¹⁴ FIBY, R. H., 2000, s. 96.

¹⁵ MAJCHRÁK, Jozef. *Slováci majú vo Vatikáne nečakane silné zastúpenie*. [online]. [cit.2021-08-01]. Dostupné na internete: <<https://www.postoj.sk/14478/slovaci-maju-vo-vatikane-necakane-silne-zastupenie>>.

¹⁶ NOVAJOVSKÝ, František. Cyril. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Zápas o nádej : Z kroniky tajných kňazov 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2000, s. 122, 125.

¹⁷ František Mikloško o samizdatoch: *Priateľstvá zaručovali bezpečnosť*. [online]. [cit.2021-08-02]. Dostupné na internete: <<https://soda.o2.sk/pribehy/frantisek-miklosko-o-samizdatoch-priatelstva-zarucovali-bezpecnost/>>.

voda!» Usmial som sa: «Obaja si konáme svoje povinnosti.» Pri výsluchu sa vystriedalo viacero ľudí, možno celé oddelenie. [...] «Nože, chlapci, čo sa to tu deje?». Z vyšetrovateľa vyšlo: «Tu pán Fiby nechce rozprávať.» - «Čože?!» - Ladným pohybom zhodil zo seba sako na operadlo stoličky. Svižne si vysúkal rukávy, pričom nezabudol ukázať svoje bicepsy. Sadol si za písací stroj v kúte pri okne: «Tak, pán Fiby, teraz hovorte!» - Keď sa ani jemu nedostalo želané, vstal a pästou mi zašibrinkoval pred nosom: «Ak to nepôjde podobrotky, pôjde to pozlotky.»¹⁸ Fibyho toto gesto nezastrašilo a ako sám spomína, tak ďalej poskytoval len „vodu“. Aj keď incident skončil bez násilia, nadporučík A. K. ho upozornil na možnosť finančnej pokuty či straty zamestnania, ak aj naďalej nebude s nimi spolupracovať.

Podľa distribučných zoznamov pochádzajúcich od Pavla Benka a Petra Murdzu, ktoré boli určené pre oblastné stretnutia, na ktorých sa rozširovali samizdaty ako *Katolícky mesačník, Náboženstvo a súčasnosť, Rodinné spoločenstvo* a ZRNO a taktiež zahraničná literatúra, Rudolf Fiby (krycím menom Hugo) mal na starosti pri expedovaní samizdatov Nitru, z ktorej aj sám pochádzal.¹⁹ Svedectvo „Huga“ o takejto akcii v Nitre: „Ako som išiel s taškou samizdatov a zahraničných kníh, zastavil ma v hornej časti niekdajšej Kupeckej ulice príslušník Verejnej bezpečnosti sprevádzaný pomocníkom VB: «Prosím si váš občiansky preukaz.» Zapisoval si moje osobné údaje a občas uprel pohľad na moju tašku. Ešte pri zapisovaní sa spýtal: «Čo v nej máte?» Odpovedal som: «Veci na pranie.» Po dopísaní sa znova. spýtal: «Čo to tam máte?» Moja odpoveď bola rovnaká: «Veci na pranie.» Vidiac jeho nedôverčivý pohľad, začal som z tašky vyberať a ukazovať veci na pranie. Kompromitujúci materiál bol pod nimi. Ten som pre istotu neodkryl. «Nech sa páči, pozrite sa,» vyzval som ho. Nepozrel sa, podal mi občiansky preukaz a odišiel aj so svojím spoločníkom. Azda sa práve pripravil o rýchlejší služobný vzostup.»²⁰

Časopis *Náboženstvo a súčasnosť*

Vydávanie katolíckych periodických samizdatov prechádzalo niekoľkými etapami. Proces etablovania samizdatu začal v r. 1973 vydaním prvého samizdatového časopisu *Orientácia* (údajne však ešte v r. 1970 existoval lokálny samizdat *Emanuel*), pričom v tejto etape to bol asi jediný samizdat až do r. 1982. Rozmach samizdatu nastal v r. 1982 – 1988, kedy vedúcu úlohu zohralo periodikum *Náboženstvo a súčasnosť*, prvý celoslovenský samizdatový časopis.²¹ Tento samizdat vznikol v istom historickom kontexte, a to v prostredí Vladimíra Jukla, Silvestra Krčméryho a biskupa Jána Chryzostoma Korca. „Zlom nastal voľbou Karola Wojtylu 16. októbra 1978 za pápeža. Silvo Krčméry sa už dávnejšie poznal s krakovským kardinálom Wojtylom a boli si veľmi blízki. Pápež Ján Pavol II. začal svojimi príhovormi i konkrétnymi činmi priamo oslovovať Slovákov a Slováci začali pomaly odpovedať. Nenápadná práca v utajení prešla do novej roviny, aj verejných prejavov. Samizdaty boli prvou takou, lastovičkou, potom prišli verejné podpisové akcie, nočné adorácie mladých ľudí na púťach, podávanie správ do Hlasu Ameriky, sviečková manifestácia v marci 1988 a potom už prišiel November 1989.“²² Impulzom pre jeho vznik bola potreba šíriť informácie v spoločenstvách

¹⁸ FIBY, R. H. 2000, s. 91-92.

¹⁹ ŠIMULČÍK, J. 2019, s. 143, 145.

²⁰ FIBY, R. H. 2000, s. 83.

²¹ ŠIMULČÍK, Ján. *História kresťanského samizdatu*. [online]. [cit.2021-08-02]. Dostupné na internete: <<http://samizdat.sk/historia-krestanskeho-samizdatu>>.

²² MIKLOŠKO, František. Samizdatové periodikum NÁBOŽENSTVO A SÚČASNOSŤ. In: *O hodnote samizdatu : samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 76.

a tiež informovať ľudí mimo Bratislavy. Členovia Spoločenstva Fatima sa inšpirovali aj zahraničnými samizdatmi ako napr. *Kronika litovskej katolíckej cirkvi* a českým časopisom *Informace o cirkvi*. Boli podporovaní aj svojimi poľskými priateľmi, s ktorými sa stretávali a tajne si vymieňali zakázanú literatúru. František Mikloško (prvý neformálny šéfredaktor), ktorý oslovil Jana Čarnogurského a Martina Lauka a vytvorili prvú redakciu, navrhoval pre časopis názov *Informácie o cirkvi podľa českého vzoru samizdatu*. Napokon redakcia prijala návrh Lauka a časopis pomenovali *Náboženstvo a súčasnosť* (skratka *NaS*). Časopis rozoberal udalosti cirkvi doma aj vo svete.²³ „*Máte v rukách prvé číslo nového časopisu. V súlade so svojím názvom si kladie za cieľ reflektovať aktuálne otázky kresťanského náboženstva v súčasnom svete, ale najmä u nás v republike. Ich reflexia by mala vyústiť do prehĺbenej viery a z nej vychádzajúcich angažovaných ľudských a občianskych postojov. Časopis sa zaradí do prúdu neoficiálnych publikácií, ktoré už roky udržiavajú a utužujú spojenie medzi veriacimi.*“²⁴ NaS okrem informovania veriacich prinášal aj texty zásadných vyhlásení z oblasti náboženského života, svedectvá o mariánskych pútiach i o súdnych procesoch, o hnutí ekumenizmu a o ochrane ľudských práv. Často sa na jeho stranách vyskytli aj príspevky na historické témy, výročia a jubileá kresťanských udalostí a osobností. Autori väčšinou svoje príspevky publikovali v anonymite.²⁵

Prvé čísla NaS-u vyšli v náklade 500 kusov, ale ako záujem oň narastal, tak sa do r. 1989 zvýšil jeho náklad na 1 000 kusov. Časopis vychádzal štvrtročne vo formáte A4 a od čísla 4/1988 sa sadzba, ktorú zabezpečoval Rudolf Fiby, robila na počítači. Za osemročnú existenciu NaS (1982 – 1989 (1990)) vyšlo dokopy 36 čísiel.²⁶

„*Asi po roku od založenia časopisu začali veľmi sporadicky chodiť do redakcie Vlado Jukl a Rudo Fiby, ktorí boli akoby nezávislí pozorovatelia. Neskôršie od nás plynule prebrali redakciu, ktorú viedol Rudo Fiby.*“²⁷ Jukl a Fiby zabezpečovali tlač a od r. 1985 prebrali aj samotnú redakciu, keďže v r. 1984 odišiel z redakcie Ján Čarnogurský, ktorý začal byť sledovaný a o rok nato odišiel aj Martin Lauko. Rudolf Fiby sa v r. 1985 stal druhým neformálnym šéfredaktorom. Vytvorila sa okolo neho nová redakcia, ktorú tvorili osobnosti ako František Novajovský, Peter Murdza, Eva Čikelová, Judita Stempelová, Ladislav Stromček.²⁸ Fiby ako vedúci druhej zostavy redakcie NaS spolupracoval s členmi Laického apoštolského hnutia, ktorí sa tak stali aj rozširovateľmi tohto časopisu.²⁹ Judita Stempelová opisuje priebeh stretnutí: „*Na redakčných radách sme striedali miesto stretnutia, nikdy sme sa nestretli tam, kde bola tlačiareň. Stretnutia boli v bytoch buď u mňa, najčastejšie sme chodili k Rudkovi Fibymu. Spravidla to bolo raz za dva mesiace (alebo aj častejšie), telefonicky sme si potvrdzovali stretnutie cez dohodnuté heslá. [...] Konečnú úpravu či prijatie témy určoval vedúci, ktorým bol Rudko Fiby. On bol nesmierne pracovitý, zodpovedný a hlbavý. Hovoril málo, ale vždy k téme, vedel usmerniť aj iných bez ostrých vyjadrení, všetko riešil s láskou. Veľmi som si u neho vážila jeho*

²³ ŠIMULČÍK, Ján. Samizdatový časopis *Náboženstvo a súčasnosť* (1982 – 1989). In: ŠKOVIEROVÁ, Angela (ed.). *Periodiká v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018, s. 200-202.

²⁴ Úvodom. In *Náboženstvo a súčasnosť*, roč. 1, 1982, č. 1, s. 2.

²⁵ LESŇÁK, Rudolf. *Listy z podzemia. : Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945-1989*. Bratislava : Usपो, vydavateľstvo, 1998, s. 62.

²⁶ ŠIMULČÍK, J. In: ŠKOVIEROVÁ, A. 2018, s. 206.

²⁷ LAUKO, Martin. Pravda. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 169.

²⁸ MIKLOŠKO, František. Mosty. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 186-187.

²⁹ LESŇÁK, R. 1998, s. 20.

*skromnosť, húževnatosť a rezervovanosť.*³⁰ Fiby pôsobil v Ústave technickej kybernetiky Slovenskej akadémie vied. Stal sa jedným z dvoch výkonných redaktorov odborného časopisu *Počítače a umelá inteligencia (Computers and artificial intelligence)*, ktorý bol medzinárodným časopisom s výhradne anglickým jazykom. Ako tvrdil on sám, skúsenosti z redakčnej práce uplatňoval aj v periodickom samizdatovom časopise *Náboženstvo a súčasnosť*.³¹

Tlač samizdatu bola najnebezpečnejšou etapou výroby, pretože vydavateľ sa pri možnom odhalení nemal načo vyhovoriť. Napriek tomu počas celej doby existencie NaS-u takáto situácia nenastala. Miesta tlače sa cielene menili. Najprv sa začal tlačiť v Novej Dubnici u Ivana Polanského. V r. 1983 – 1986 sa tlač premiestnila do Šenkvic do domu Františka Petráša. Po ňom tlač prevzal v r. 1986 – 1989 Jozef Roman z Bratislavy. NaS sa tlačil do r. 1986 na cyklostylovom stroji. V r. 1984 Holanďania prepašovali v dvojitych stenách auta na Slovensko rozmontovaný moderný ofsetový stroj, na ktorom sa tlačilo až od r. 1986. V Bratislave-Trnávke bola v r. 1987 vybudovaná podzemná tlačiareň, ktorá slúžila bez odhalenia Štátnou bezpečnosťou až do Nežnej revolúcie.³² „*Podzemnú tlačiareň sme vybudovali asi za tri mesiace (1987). Navonok nemohli ani susedia nič zbadať. Bolo to v období, keď sme trocha opravovali dom, takže murárske práce boli bežné. Boli to nezabudnuteľné chvíle, keď sme s Jožkom Romanom, Viktorom Jakobovom, Ferkom Novajovským, Paľom Benkom, Rudkom Fibym a Lackom Stromčekom po večeroch betónovali podzemný tunel. Priateľstvá vyplnené spoločnou prácou, strachom a rizikom. Na to sa nezabúda.*“³³ Fatimovci sa rozhodli vybudovať skrytú podzemnú tlačiareň v pivnici predelenej na dve samostatné časti, ktoré boli spojené podzemným tunelom. Nenápadne ju vybudovali počas rekonštrukcie celého domu, aby si nikto nič nezvyčajné nevšimol. Po trojmesačnej práci v nej umiestnili ofsetový stroj. Kvôli zvukovej izolácii vchod do tunela prekryvali železné platne prekryté gumolitom. Táto prešpekulovaná kamuflácia však spôsobila, že výroba a presun materiálu potrebného na tlač si vyžiadali príliš veľa námahy a času, čo sa napokon aj tak vyplatilo.³⁴ „*V polovici roku 1987 dostala komunita Fatima počítače značky Toshiba 1100 a 1200. Tie boli špecialitou Ruda Fibyho. Prvý počítač bol laptop Toshiba 1100, vtedy ešte dvojdisketový. Používali sme ho predovšetkým na písanie textov a na ich korektúru. Na začiatku bolo treba vyriešiť technickú stránku, diakritiku v slovenčine. Rudo vtedy pracoval v Ústave technickej kybernetiky Slovenskej akadémie vied. Spolu s kolegami vyriešili tento problém a vlastne nám v tejto veci vytvárali technické zázemie. Cez Ruda sme tu tlačili i všetky texty. V podstate sa dali tlačiť iba u neho v práci. Dovtedy sme nemali v našom dosahu funkčnú počítačovú tlačiareň. Bola tu jedna atramentová, ale tá bola dosť poruchová. Vtedy neboli počítače v bežnom živote samozrejmosťou. Sem-tam vlastnili nejaké počítače vysoké školy a výskumné ústavy. V socialistickom bloku sa začínali iba šíriť. Z tohto dôvodu som o nich nemal ani šajnu. Rudo ma postupne zaučal, aby som texty mohol dať písať našim písárkam.*“³⁵ Technická príprava posledného čísla NaS v r. 1988 sa vylepšila vďaka zavedeniu počítača. V Ústave technickej kybernetiky, kde pôsobil Fiby, zaviedli personálne počítače s tlačiarňami, čo využil Fiby aj pri svojej samizdatovej činnosti. Jezuita Félix Jozef Litva³⁶ poslal z Ríma pre podzemnú cirkev na

³⁰ ŠIMULČÍK, J. 2019, s. 46-47.

³¹ FIBY, R. H. 2000, s. 80-81.

³² ŠIMULČÍK, J. In: ŠKOVIEROVÁ. 2018, s. 205.

³³ MURDZA, Peter. Zázrak. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 70, 71.

³⁴ ŠIMULČÍK, Ján. *Éra samizdatu*, s. 56, 58.

³⁵ ROMAN, Jozef. *Svet pravdy*, s. 50, 51.

³⁶ **Félix Litva** (*1919 – † 2006), jezuita, ktorého po Barbarskej noci internovali v Jasove, neskôr v Podolínci. V lete 1950 sa mu podarilo utiecť. V lete 1951 sa mu podarilo prejsť cez hranice na Západ. Prijal ho pápež Pius XII. v

Slovensku počítače a tlačiarne. Uvažovalo sa nad tým, aby sa samizdat distribuoval na diskete a vytlačil by sa až na oblastnom stretnutí. Tieto úvahy však ostali nenaplnené, nakoľko dianie v kresťanskom podzemí prerušila nežná revolúcia. Tieto detailné informácie poskytol osobne Rudolf Fiby historikovi Jánovi Šimulčíkovi.³⁷

Distribúcia NaS-u neušla ani pozornosti ŠtB, ktorá už v r. 1984 napísala správu o činnosti jeho redakcie: „*Na úseku reholí nelegálnej cirkvi a Laického apoštolátu získané poznatky nasvedčujú, že sa postupne upevňuje štruktúra jednotlivých zoskupení a vedeniu nelegálnej cirkvi sa podarilo vybudovať tajná sieť tlačiarňí, cez ktoré zabezpečujú distribúciu samizdatovej náboženskej tlače. Získané exempláre výtlačkov samizdatu "Náboženstvo a spoločnosť" potvrdzujú, že v oblasti Bratislavy je využívaný cyklostylový rozmnožovací stroj a v oblasti Nitry liehový rozmnožovací stroj. Z obsahu samizdatu Náboženstvo a spoločnosť vyplýva, že v súčasnej dobe sú vydávané štyri nelegálne náboženské časopisy a to: Náboženstvo a súčasnosť, Serafínsky svet, Una sancta catholica a Výber - zo zahraničnej cirkevnej tlače.*“³⁸ ŠtB vo svojich dokumentoch častokrát nesprávne uvádzala názov tohto časopisu ako Náboženstvo a spoločnosť, inokedy však správne ako Náboženstvo a súčasnosť.

Časopis *Náboženstvo a súčasnosť* bol symbolom samizdatovej katolíckej tvorby na Slovensku vôbec. Poskytol priestor pre vznik ďalších piatich samizdatov: Martin Lauko založil *Hlas Slovenska*, ktorý bol zameraný historicky, Vladimír Jukl zase *Katolícky mesačník* na poskytovanie informácií, ďalej Ján Čarnogurský založil *Bratislavské listy* určený na politiku a František Mikloško založil *Prílohu mladých*, ako už z názvu vyplýva, adresovaný mládeži, podobne ako Ladislav Stromček, ktorý založil samizdat *Zrno* určený pre mládež. Zo žiadneho samizdatu nevyšli toľkí zakladatelia nových periodických samizdatov ako z NaS.³⁹ Aj do týchto samizdatov prispieval Rudolf Fiby. Svedčia o tom aj spomienky Vladimíra Jukla: „*Začal som zbierať správy na prvé číslo samizdatu Katolícky mesačník. Rudo Fiby a Silvo Krčméry sa stali v tomto smere mojimi stálymi prispievateľmi. Snažil som sa publikovať správy, ktoré odzrkadľovali dobu. Pokiaľ to bolo možné, dával som do časopisu aj informácie z iných komunistických krajín, aby sa dala porovnávať vzájomná cirkevná situácia*“⁴⁰ Nielen Rudove auto, ale aj jeho byt poslúžil pri tvorbe týchto nových samizdatov. „*Ako sme sa rozchádzali, eštebák mi s úsmevom hovorí: «Odkážte Stromčekovi, že to ZrNO sa nám páči. Nech nám vždy pošle jedno číslo.»*“ Pre zmenu som zbledol zasa ja. *To, že na ZrN-e pracujem, vedelo asi päť ľudí na Slovensku. Časopis sa iba začal tajne distribuovať, a oni mi odkážu, «že sa im páči!».* *Chceli nás zrejme držať v psychickom strese. Informáciu o redakcii mohli získať iba z odpočúvania bytov. O koncepcii časopisu sme hovorili u Ferka Mikloška a Ruda Fibyho. Ako sme po novembri 1989 zistili, obidvaja boli odpočúvaní.*“⁴¹ Tento fakt sa potvrdil v r. 1990, keď

Castel Gandolfe a prijal od neho podrobnejšie informácie o živote cirkvi na Slovensku. Od r. 1968 slúžil ako viceprovinciál slovenských jezuitov v zahraničí. Bol redaktorom Vatikánskeho rozhlasu, prispieval do Hlasu Ameriky a Slobodnej Európy. V r. 1990 sa vrátil na Slovensko, stál za obnovou rehole jezuitov a založil vydavateľstvo Dobrá kniha. Aktívne sa podieľal aj na zriadení Trnavskej univerzity (1992), ktorá ho zvolila za prorektora. Viac informácií: LABJAK, Stanislav. *Príbeh pamätníka Félix Litva (1919)*. [online]. [cit.2021-08-03]. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/sk/pribeh-pamatnika-felix-litva-1919/>>.

³⁷ ŠIMULČÍK, J. 2019, s. 49-50.

³⁸ ABS Praha. Fond: Správa ŠtB Bratislava. Zhodnotenie plánovaných úloh a výsledností práce po línii II. odboru správy ŠtB Bratislava za rok 1984. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/utvary-stb-a-ps-na-slovensku/sprava-stb-bratislava/BA/76.pdf/>>.

³⁹ ŠIMULČÍK, J. In: ŠKOVIEROVÁ. 2018, s. 207.

⁴⁰ JUKL, Vladimír. Štát. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 163.

⁴¹ STROMČEK, Ladislav. Stretká. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 125.

Úrad FMV pre ochranu ústavy a demokracie informoval Fibyho o nainštalovaní spravodajsko-technického zariadenia a zároveň ho požiadal o umožnenie vstupu a jeho odstránenie.

Cesty do ZSSR spojené s rozširovaním samizdatov

V dokumente Zhodnotenie pracovných výsledkov za rok 1987 po línii 2. odboru XII. správy ZNB sa spomína Rudolf Fiby v súvislosti s jeho samizdatovou činnosťou, ktorá častokrát viedla do nelegálnej cirkvi Sovietskeho zväzu: „*Ďalšie rozmnožovacie zariadenie je pod našou kontrolou na byte objektu KANTOR – FIBY Rudolf, predstaviteľ nelegálnej cirkvi. Akcia sa spravodajsky rozpracováva, nakoľko k objektovi sú informácie, že je v prepojení na NC do ZSSR.*“⁴² Samizdatovú literatúru sa aktivisti snažili prepašovať aj do bývalého ZSSR. Za túto činnosť bol v r. 1984 zadržaný na slovensko-ukrajinskej hranici aj Rudolf Fiby.⁴³ Okrem toho ŠtB v jeho byte našla aj rozmnožovací stroj. Keďže Fiby pracoval aj ako výkonný redaktor odborného časopisu *Počítače a umelá inteligencia (Computers and artificial intelligence)*, ŠtB ho pravdepodobne preto nezhabala. Nebolo isté, či naozaj slúži na nelegálnu samizdatovú činnosť, mali len podozrenie po tom, čo bol pre túto činnosť pristihnutý na ceste zo Sovietskeho zväzu.

Fiby prvýkrát Moskvu navštívil ako 18-ročný, keď sa zúčastnil medzinárodnej matematickej olympiády. S matematikou sa spájajú aj jeho ďalšie cesty do Ruska, resp. ZSSR, keď pravidelne služobne cestoval z Ústavu technickej kybernetiky SAV do Novosibirsku v r. 1985 – 1990, väčšinou so zástavkou v Moskve.⁴⁴ O Fibyho návštevách moskovskej tajnej cirkevnej komunity informoval aj ruský profesor histórie Nikolaj Nikolajevič Jakovlev v r. 1987 v článku pre moskovský mesačník *Октябрь (Oktyabr)*, v ktorom píše: „*Moskovská tajná (kresťanská) komunita mala blízke vzťahy s ilegálnou katolíckou cirkvou v Československu. Predstavitelia tejto cirkvi prepojenej s Vatikánom sa pravdepodobne štedro podelili s Nikiforovom a ďalšími o svoje značné skúsenosti s organizovaním duchovného podzemia. Pod rôznymi zámienkami ilegálni katolícki kňazi zo Slovenska R. Fiby, D. Krajovič, I. Dravetski, rehoľné sestry M. Mastigutova, S. Korbacheva prišli do Sovietskeho zväzu s „darmi“ pre komunitu - náboženskou propagandistickou literatúrou. Nikiforov, zvedený sladkými rečami návštevníkov o širších možnostiach „náboženskej formácie“ v Československu, povzbudil členov komunity, aby všetkými možnými spôsobmi navštívili svojich spoluveriacich. Tajní agenti zo Slovenska prispeli komunite Nikiforov až 600 rubľami.*“⁴⁵ Zdrojom informácií pre Jakovleva bola KGB. Fiby sa podarilo dostať do Moskvy v r. 1981 vďaka Jozefovi Mikloškovi (brat Františka Mikloška), ktorý

⁴² ABS Praha. Fond: Správa kontrarozvedky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (X. správa SNB). Inv. č. 386.

⁴³ DUBOVSKÝ, Patrik. Sviečková demonštácia. In *Pamäť národa*, roč. IV (2008), č. 1, s. 36.

⁴⁴ GLUŠKO, Elena. „Češi, jsme vaši bratři“: příspěvek k dějinám vzájemných kontakt SSSR a Československa v letech 1968 – 1989. In JAŠEK, Peter. *Protikomunistický odboj v střednej a východnej Európe*. Bratislava: ÚPN, 2012, s. 196.

⁴⁵ „*Московская тайная община оказалась в дивных отношениях с нелегальной католической церковью ЧССР. Надо думать, представители этой церкви, связанной с Ватиканом, щедро делились с Никифоровым и другими своим немалым опытом устройства клерикального подполья. Под разными предложениями нелегальные католические священники из Словакии Р. Фиба, Д. Крайович, И. Дравецки, монашки М. Мастигутова, С. Корбашева наезжали в Советский Союз с «дармами» общине - религиозно-пропагандистской литературой. Соблазненный сладкими речами визитеров о более широких возможностях в ЧССР для «религиозного становления», Никифоров всячески поощрял поездки туда членов общины к единоверцам. Тайные эмиссары из Словакии благодетельствовали общину Никифорова на целых 600 рублей.*“ JAKOVLEV, Nikolaj Nikolajevič. CRU protiv SSSR : gospod i bomba. In: *Oktyabr*, roč. 64, 1987, č. 3, s. 156.

mal veľa kontaktov. Krčméry dal Fibyemu kontakty na miestnych kresťanov. Po niekoľkých mesiacoch sa zoznámil aj so spomínaným Vladimírom Nikiforovom, pravoslávny veriacim neskôr konvertujúcim do katolíckej cirkvi. Stretnutí uňho sa zúčastňovali aj iní katolícki konvertiti a intelektuáli. Už prvá návšteva Fibyho u Nikoforova bola sledovaná KGB.⁴⁶

Spoločenstvo Fatima sa od svojho začiatku zameriavalo na Sovietsky zväz, kde chcelo pomôcť pri evanjelizácii. Napokon bolo pravidlom, že členovia Fatimy sa mali v priemere raz za tri roky zúčastniť misie do ZSSR, no pre mnohých bolo ťažké dostať do pasu cestovnú doložku. Pre Fibyho to vzhľadom na pracovné povinnosti bolo ľahšie a pre štátnu moc nenápadnejšie. Členovia ešte pred cestou do ZSSR nakúpili náboženskú literatúru a Biblie v ruskom jazyku (ale aj v iných jazykoch ZSSR: litovský, osetinský, atď.), ktorá bola uskladnená v tajnom sklade na Trnavke v Bratislave. Fatimovci miestnym ruským komunitám pomáhali aj pri výstavbe katolíckych kostolov, keďže v ZSSR sa oficiálne katolícky kostol nachádzal len v Petrohrade a Moskve.⁴⁷

„*Príjemné prekvapenie ma čakalo 14. augusta 1979. Riaditeľ ústavu I. Plander si ma predvolal: «Súdrh doktor, pôjdete do Výpočtového strediska Sibírskeho oddelenia Akadémie vied ZSSR v Novosibirsku na trojmesačný pracovný pobyt.» Odletel som tam v nedeľu 2. septembra 1979. Vzal som so sebou niekoľko výtlačkov vreckového vydania Biblie.*“⁴⁸ Nie je možné s istotou potvrdiť, koľko pracovných ciest Fiby do ZSSR absolvoval, ale podľa správ zo služobných ciest, ktoré sa v súčasnosti nachádzajú v Archíve SAV, bol v ZSSR minimálne sedemkrát a to (okrem avizovaného r. 1979) aj v r. 1982, 1985, 1986, 1987, 1988 a 1990.⁴⁹ Vo väčšine prípadov sa jednalo o cesty do Novosibírsku, ale medzi nimi sa vyskytli aj cesty do Moskvy či Batumi (dnes v Gruzínsku).

Fibyho odkaz v súčasnosti

Dňa 24. júna 2021 bolo v Košiciach na Moyzesovej ulici č. 24 otvorené prvé multimediálne Múzeum obetí komunizmu (MOK), v budove firmy APEX, v ktorej pracoval aj sám Fiby po novembri 1989. Múzeum založil bývalý disident Ing. Pavol Hric, majiteľ tejto firmy a dlhoročný blízky priateľ Rudolfa.⁵⁰ V MOK sa nachádza aj *Knižnica samizdatu a exilovej literatúry Rudolfa Fibyho*, ktorá obsahuje zbierky periodického samizdatu, samizdatové knihy a písomnosti a obsahuje aj exilovú literatúru, ktorá počas komunizmu bola zakázaná a pašovala sa zo zahraničia. Návštevník v nej tiež nájde audio nahrávky zo zahraničného vysielania rozhlasu, z rozličných bytových prednášok, či kázní. Špeciálnu zbierku tvoria videokazety zahraničných filmov so samizdatovým videodabingom.⁵¹ Slová Pavla Hrica o knižnici, ktorá vznikla na počesť Rudolfa Fibyho: „*Hlavná inšpirácia pochádza od významnej osobnosti – vedca, kňaza a*

⁴⁶ FIBY, R. H. 2000, s. 88-89.

⁴⁷ Osobný archív autora. Svedectvo Jozefa Romana zo dňa 8.10.2021.

⁴⁸ FIBY, R. H. 2000, s. 86.

⁴⁹ Archív SAV. Fond: Riadiace orgány SAV I. [(1951) 1953–1989 (1992)]. Pracovné cesty: i.č. 5254 CII/43e, r. 1982 (Fiby, R.: ZSSR, 15.V. - 21.V. 1982, šk. 2792); i.č. 5258 CII/43e, r. 1986 (Fiby, R.: ZSSR, 23.III. - 5.IV.1986, šk. 2815); i.č. 5259 CII/43e, r. 1987 (Fiby, R.: ZSSR, 21.III. - 1.IV.1987, šk. 2819); i.č. 5260 CII/43e, r. 1988 (Fiby, R., Molnár, S.: ZSSR, 30.I. - 10.II. 1988, šk. 2825); Fond: Riadiace orgány SAV II. [(1950) 1990-2002 (2006)]. Pracovné cesty: i. č. 2716 24c, roky 1990 - 2001 (Fiby, R.: 14.I. - 23.I.1990, šk. 1276).

⁵⁰ VINTEROVÁ, Jana. *Zakladateľ Múzea obetí komunizmu / Komunisti udržiavali v ľuďoch strach. Vedeli, že kto sa bojí, ten je poslušný.* [online]. [cit.2021-08-04]. Dostupné na internete: <<https://www.postoj.sk/82894/komunisti-udriziavali-v-ludoch-strach-vedeli-ze-kto-sa-boji-ten-je-poslusny>>.

⁵¹ *Knižnica samizdatu : Knižnica Rudolfa Fibyho.* [online]. [cit.2021-08-04]. Dostupné na internete: <<https://mok.sk/>>.

programátora doktora Rudolfa Fibyho. Spolu s Vladom Juklom a Silvestrom Krčmérym patrí k zakladateľom Spoločenstva Fatima a venoval sa aj samizdatom. On je autorom okridlenej vety „Chuť a sviečku mám“, ktorú vyslovil 6. marca 1988 na tajnom stretnutí, keď sa rozhodovalo o Sviečkovej manifestácii. Na základe tohto výroku padlo rozhodnutie, že ideme do toho.“⁵²

Záver

V konferenčnom príspevku s názvom *Rudolf Fiby a jeho samizdatová činnosť* sme sa zaoberali vydávaním a distribúciou zakázanej náboženskej literatúry v 80. rokoch 20. storočia kňazom tajnej cirkvi Rudolfom Fibym (* 4. apríl 1946, Nitra – † 9. október 2014, Košice). Cieľom našej práce bola komplexná analýza a syntéza Fibyho samizdatovej činnosti z pohľadu jeho osoby, spolupracovníkov ale aj z pohľadu nepriateľských strán ako štátnej bezpečnosti či sovietskej komunistckej moci. V úvode sme v krátkosti predstavili osobnosť Rudolfa Fibyho, ktorý bol nielen tajným kňazom Spoločenstva Fatima ale aj vedcom zaoberajúcim sa technickou kybernetikou a pôsobiacim od roku 1978 do roku 1992 na Slovenskej akadémii vied. Keďže bol redaktorom aj vedeckých časopisov, nebolo pre Štátnu bezpečnosť podozrivé, že vo svojej domácnosti uchovával rôzne tlačiarenské potreby a rozmnožovacie prístroje potrebné na výrobu samizdatov. Fiby bol priamo účastný pri výrobe, uchovávaní aj rozširovaní zakázanej náboženskej literatúry. Neraz na distribúciu samizdatov prepožičal svoje auto aj ostatným disidentom. V príspevku sme citovali aj konkrétne príbehy spojené s touto činnosťou, medzi ktorými aj sám Fiby vypovedal svoje spomienky na vypočúvania ŠtB, napínavé situácie či na spoluprácu s inými členmi podzemnej cirkvi. Rozmach samizdatu nastal v rokoch 1982 – 1988, kedy vedúcu úlohu zohralo periodikum *Náboženstvo a súčasnosť (NaS)*, prvý celoslovenský samizdatový časopis. Impulzom pre jeho vznik bola potreba šíriť informácie v spoločenstvách a tiež informovať o skutočnom politickom dianí aj ľudí mimo Bratislavu. Rudolf Fiby zabezpečoval tlač tohto periodika a od roku 1985 prebral aj samotnú redakciu a stal sa druhým neformálnym šéfredaktorom. Vytvorila sa okolo neho nová redakcia, ktorá postupne prešla na modernejší proces výroby samizdatov vďaka zavedeniu počítačov, ktoré zaobstaral sám Fiby. Distribúcia NaS-u neušla ani pozornosti ŠtB, ktorá o jeho činnosti napísala aj správu. Fibyho meno sa vyskytlo aj v dokumente 2. odboru XII. správy ZNB, ktorý ho sledoval po odhalení jeho distribučnej činnosti samizdatov v Sovietskom zväze. Osobitne preto venujeme jednu podkapitolu aj jeho pracovným cestám v rámci SAV do ZSSR, ktoré vždy využil na prepašovanie zakázanej literatúry.

V našom príspevku okrem opisu samizdatovej činnosti Rudolfa Fibyho analyzujeme aj dokumenty štátnej bezpečnosti pojednávajúce o jeho činnosti, archívne pramene zo SAV, novinové články nielen v samizdatových časopisoch ale aj v ruskej dobovej tlači, ktorá sa zmienila o ilegálnej činnosti Fibyho. Text doplníme aj o svedectvá Fibyho súčasníkov.

⁵² VINTEROVÁ, Jana. *Zakladateľ Múzea obetí komunizmu / Komunisti udržiavali v ľuďoch strach. Vedeli, že kto sa bojí, ten je poslušný.* [online]. [cit.2021-08-04]. Dostupné na internete: <<https://www.postoj.sk/82894/komunisti-udrziavali-v-ludoch-strach-vedeli-ze-kto-sa-boji-ten-je-poslusny>>.

Použitá literatúra

Archívne fondy

Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS). Fond: Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli

ABS Praha. Fond: Správa ŠtB Bratislava

Archív SAV. Fond: Riadiace orgány SAV I. [(1951) 1953–1989 (1992)]

Archív SAV. Fond: Riadiace orgány SAV II. [(1950) 1990-2002 (2006)]

Tlačené pramene

JAKOVLEV, Nikolaj Nikolajevič. CRU protiv SSSR : gospod i bomba. In *Oktyabr*, roč. 64, 1987, č. 3, s. 136-170.

Úvodom. In *Náboženstvo a súčasnosť*, roč. 1, 1982, č. 1, s. 2.

Svedectvá

Osobný archív autora. Svedectvo Františka Mikloška zo dňa 10.10.2021.

Osobný archív autora. Svedectvo Jozefa Romana zo dňa 8.10.2021.

Osobný archív autora. Svedectvo ThLic. Viktora Jakubova zo dňa 23.11.2021.

Literatúra

DUBOVSKÝ, Patrik. Sviečková demonštácia. In *Pamäť národa*, roč. IV (2008), č. 1, s. 35-51. ISSN 1336-6297.

FIBY, Rudolf. Hugo. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Zápas o nádej : Z kroniky tajných kňazov 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2000, s. 66-99.

GLUŠKO, Elena. „Češi, jsme vaši bratři“: příspěvek k dějinám vzájemných kontakt SSSR a Československa v letech 1968 – 1989. In: JAŠEK, Peter. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava: ÚPN, 2012, s. 179-208.

JUKL, Vladimír. Štát. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 159-164.

KOHÚT, Štefan. *Tajné zákutia kybernetiky*. [online]. [cit.2021-11-26]. Dostupné na internete: <<http://www.vystava.sav.sk/tajne-zakutia-kybernetiky/>>.

KOLKOVÁ, Terézia. Samizdat : definícia, dejiny, charakteristika. In *O hodnote samizdatu : samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 9-29.

LABJAK, Stanislav. *Príbeh pamätníka Félix Litva (1919)*. [online]. [cit.2021-08-03]. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/sk/pribeh-pamatnika-felix-litva-1919/>>.

LAUKO, Martin. Pravda. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 165-172.

LESŇÁK, Rudolf. *Listy z podzemia. : Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945-1989*. Bratislava: Usपो, vydavateľstvo, 1998. 488 s.

MAJCHRÁK, Jozef. *Slováci majú vo Vatikáne nečakane silné zastúpenie*. [online]. [cit.2021-08-01]. Dostupné na internete: <<https://www.postoj.sk/14478/slovaci-maju-vo-vatikane-necakane-silne-zastupenie>>.

MIKLOŠKO, František. Mosty. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 181-196.

MIKLOŠKO, František. Samizdatové periodikum NÁBOŽENSTVO A SÚČASNOSŤ. In: *O hodnotě samizdatu : samizdatová náboženská periodika před rokem 1989*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 74-78.

MURDZA, Peter. Zázrak. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 57-74.

NEUPAUER, František. Sviečková manifestácia v perspektíve východného Slovenska. In: KUŠNÍR, Jozef. *Nové obzory 34 : Východné Slovensko v rokoch štátoprávných a politických zmien (1918 – 1968 – 1993)*. Prešov: Krajské múzeum v Prešove, 2018, s. 209-222.

NOVAJOVSKÝ, František. Cyril. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Zápas o nádej : Z kroniky tajných kňazov 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2000, s. 110-141.

ROMAN, Jozef. Svet pravdy. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 27-56.

STROMČEK, Ladislav. Stretká. In: ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 119-132.

ŠIMULČÍK, Ján. *Éra samizdatu : Spoločenstvo Fatima a samizdat v rokoch 1974 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2019. 312 s.

ŠIMULČÍK, Ján. Samizdatový časopis Náboženstvo a súčasnosť (1982 – 1989). In: ŠKOVIEROVÁ, Angela (ed.). *Periodiká v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018, s. 199-212.

VINTEROVÁ, Jana. *Zakladateľ Múzea obetí komunizmu / Komunisti udržiavali v ľuďoch strach. Vedeli, že kto sa bojí, ten je poslušný*. [online]. [cit.2021-08-04]. Dostupné na internete: <<https://www.postoj.sk/82894/komunisti-udrziavali-v-ludoch-strach-vedeli-ze-kto-sa-boji-ten-je-poslusny>>.

Internetové zdroje

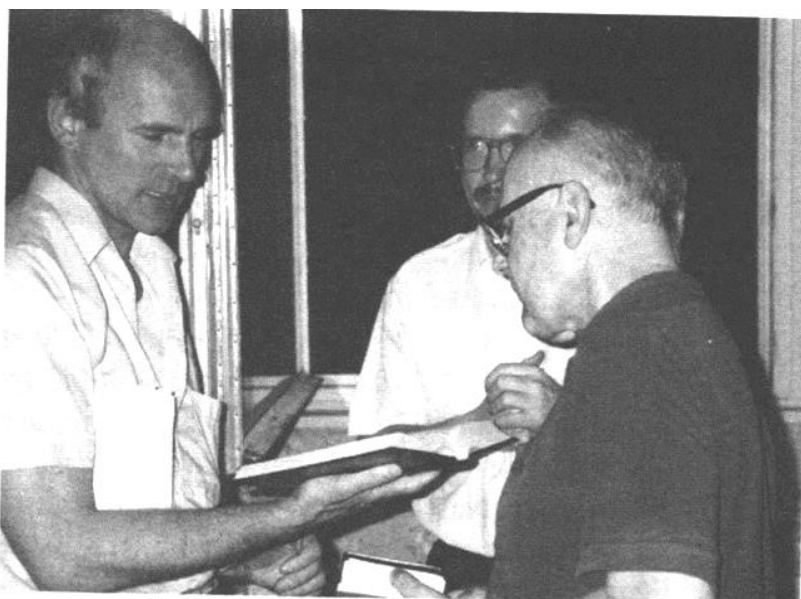
František Mikloško o samizdatoch: Priateľstvá zaručovali bezpečnosť. [online]. [cit.2021-08-02]. Dostupné na internete: <<https://soda.o2.sk/pribehy/frantisek-miklosko-o-samizdatoch-priatelstva-zarucovali-bezpecnost/>>.

Ján Šimulčík. [online]. [cit.2021-07-27]. Dostupné na internete: <<https://hanusovedni.sk/sk/speakers/211/j%C3%A1n-%C5%A1imul%C4%8D%C3%ADk/>>.
Knižnica samizdatu : Knižnica Rudolfa Fibyho. [online]. [cit.2021-08-04]. Dostupné na internete: <<https://mok.sk/>>.

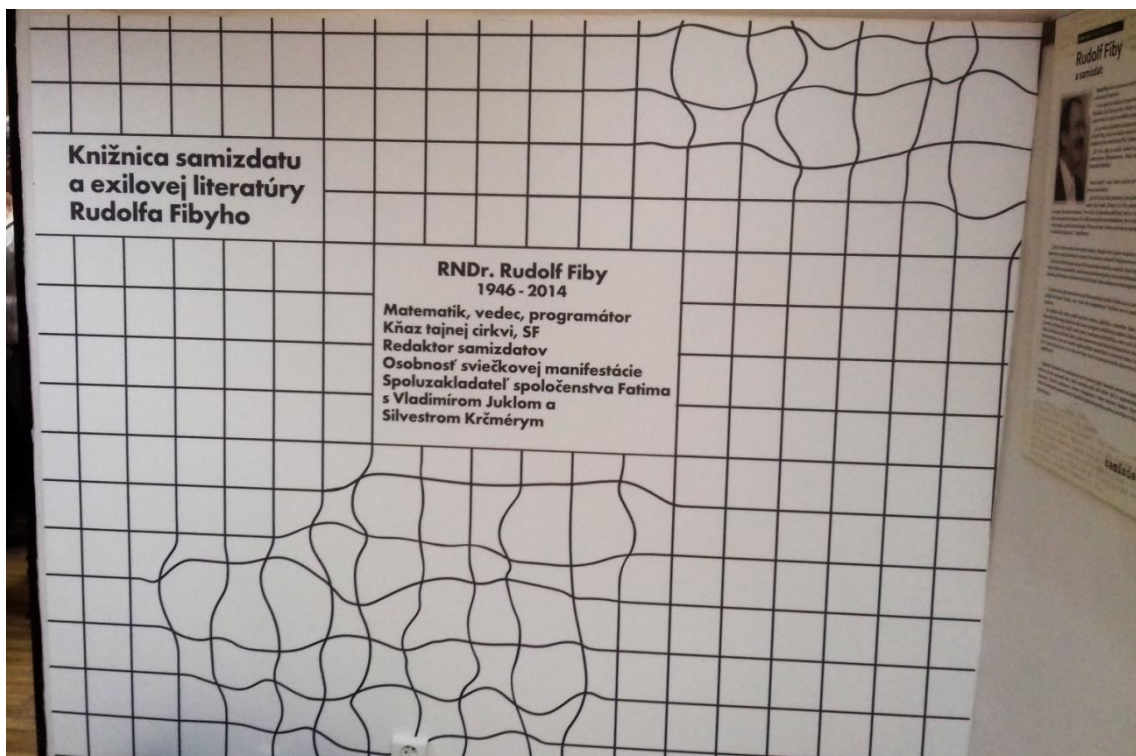
Prílohy

Obr. č. 1: RNDr. Rudolf Fiby medzi kolegami na ÚTK SAV. Fiby v okuliaroch v strede a František Mikloško úplne napravo. **Zdroj:** osobný archív Františka Mikloška.

Obr. č. 2: Šéfredaktori samizdatového časopisu *Náboženstvo a súčasnosť*. Zľava: František Mikloško, Rudolf Fiby, Silvester Krčméry. **Zdroj:** ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. : Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s.185.

Obr. č. 3: Knižnica samizdatu a exilovej literatúry Rudolfa Fibyho. Múzeum obetí komunizmu, Moyzesova 24, Košice. **Zdroj:** osobný archív autora.

Obr. č. 4: Rudolf Fiby. **Zdroj:** ŠIMULČÍK, Ján. *Éra samizdatu : Spoločenstvo Fatima a samizdat v rokoch 1974 – 1989*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2019, s. 164.

Zoznam autorov

Bc. Samuel Filip

(študent magisterského stupňa, učiteľstvo histórie a slovenského jazyka a literatúry)

Katarína Jurčová

(študentka bakalárskeho stupňa, medziodborové štúdium histórie a britských a amerických štúdií)

Bc. Helena Kuncová

(študentka magisterského stupňa, učiteľstvo histórie a slovenského jazyka a literatúry)

Bc. Kristína Laškotyová

(študentka magisterského stupňa, učiteľstvo histórie a slovenského jazyka a literatúry)

Estera Pracuová

(študentka bakalárskeho stupňa, medziodborové štúdium histórie a britských a amerických štúdií, jednodborové štúdium práva)

Bc. Mária Rebičová

(študentka magisterského stupňa, učiteľstvo histórie a slovenského jazyka a literatúry)

Bc. Monika Tresová

(študentka magisterského stupňa, jednodborové štúdium histórie)

Študentská vedecká konferencia X.

Zborník príspevkov

Zostavovatelia: Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2022
Počet strán: 103
Rozsah: 8,3 AH
Vydanie: prvé

ISBN 978-80-574-0101-8 (e-publikácia)

